Lei 7

EDITURA POLITICĂ

VASILE SECĂREȘ

POLEMOLOGIA ȘI PROBLEMELE PĂCII

EDITURA POLITICĂ

Coperta: FLORIN IONESCU

VASILE SECAREŞ

POLEMOLOGIA ŞI PROBLEMELE PĂCII

1976
EDITURA POLITICĂ
BUCUREŞTI

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 7

I. POLEMOLOGIA — STUDIUL INTERDISCIPLINAR AL CAUZELOR RĂZBOIULUI ŞI AL CONDIŢIILOR PĂCII 11

1. Dezvoltarea cercetărilor asupra războiului şi păcii . . . —
Originea modului de abordare polemologic 18
Antecedente majore. Semnificaţia concepţiei marxiste pentru studiul ştiinţific al violenţei armate 27
Dezvoltarea cercetărilor asupra războiului şi păcii după apariţia polemologiei 38
2. Coordonate teoretico-metodologice ale abordării marxiste în cercetarea polemologică 50

II. RĂZBOIUL — FUNCŢIE A NATURII UMANE ? . 79
1. Cercetările inspirate de psihanaliză 81
2. Cercetările asupra comportamentului animal 97
3. De la inferenţe abuzive la analiză polemologică . . . 113

III. CONDIŢII SOCIETALE ALE UTILIZĂRII VIOLENŢEI ARMATE 123
1. Cauzele şi condiţiile iniţiale ale utilizării violenţei armate (războiul arhaic) 124

2. Clasele sociale, organizarea politică de tip statal şi condiţiile structurale ale utilizării violenţei armate . . . 143
Inegalitatea socială 143
Organizarea politică de tip statal 155
Organizarea teritorială a comunităţilor etnice . . . 167
Organizaţia militară 175
3. Condiţii asociate ale utilizării violenţei armate la alte niveluri ale vieţii sociale 183
Populaţia . . . . . —
Cultura şi conştiinţa socială 184
4. Condiţii asociate ale utilizării violenţei armate la nivelul procesului de decizie politică 194

IV. CONDIŢII ALE UTILIZĂRII VIOLENŢEI ARMATE LA NIVELUL RELAŢIILOR DINTRE STATE (INTERSOCIETALE) 204
1. Inegalitate şi putere în relaţiile internaţionale . . . 207
2. Tipurile de sistem internaţional şi condiţiile utilizării violenţei armate 221
3. Cursa înarmărilor 226
4. Procesul de comunicare între state în viaţa internaţională 230
5. Perspectivele păcii în lumea contemporană 232

Concluzii 240

NOTE BIBLIOGRAFICE 245

CUVÎNT ÎNAINTE

Recentele documente de partid şi îndeosebi Expunerea prezentată de tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cadrul sesiunii Marii Adunări Naţionale din 18 decembrie 1975 au readus în atenţia opiniei publice din ţara noastră şi a celei mondiale o problematică a cărei importanţă pentru soarta umanităţii nu mai trebuie să fie subliniată : războiul şi pacea. Semnificaţia deosebită a acestei noi luări de poziţie a partidului, a statului român nu provine, pur şi simplu, din „punerea în gardă" a popoarelor în privinţa pericolelor ce ameninţă omenirea. Prin vocea cea mai autorizată — cea a secretarului general al Partidului Comunist Român şi preşedinte al Republicii — România a oferit lumii o analiză multilaterală şi profundă a cauzelor războiului şi a condiţiilor păcii în societatea contemporană, *a obiectivelor şi sarcinilor forţelor antiimperialiste, ale progresului, democraţiei şi socialismului de pe întreg globul în etapa actuală. Este în afara oricărei îndoieli că, prin soluţiile conturate, partidul nostru aduce în cadrul luptei pentru pace o contribuţie de mare originalitate, a cărei audienţă, dealtfel, nu încetează să sporească.*

În concepția românească, eliminarea fenomenului recurgerii la violența armată și promovarea bazelor păcii sînt socotite nu o chestiune care se poate soluționa pe calea unor schimbări minore, de suprafață în politica mondială sau prin simpla proclamare a bunelor intenții în respectarea unor principii de drept internațional, ci un obiectiv care reclamă o restructurare de fond a vieții sociale, atît în interiorul statelor, al societăților naționale, cît și în relațiile dintre ele. *„Actuala criză mondială, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, arată în mod elocvent că vechile raporturi interne și internaționale create de orînduirea capitalistă, de politica imperialistă, nu mai corespund stadiului actual de dezvoltare a societății, nu mai pot oferi soluții corespunzătoare problemelor complexe care preocupă popoarele, întreaga omenire contemporană... Cursul evenimentelor demonstrează că, așa cum pe plan național relațiile de inegalitate și exploatare generate de societatea împărțită în clase antagoniste trebuie să fie lichidate în mod inevitabil, tot astfel și în viața internațională este inevitabilă înlăturarea vechilor raporturi de dominare și asuprire și înlocuirea lor cu raporturi întemeiate pe echitate, pe dreptul fiecărui popor de a fi deplin stăpîn pe destinele sale, de a-și făuri viața așa cum dorește, de a colabora în pace și înțelegere cu celelalte state și popoare"* [1]. *Se realizează astfel, într-un mod cît se poate de limpede, o extindere* concretă *a valențelor teoretice și practice ale conceptului de* revoluție socială *la nivelul structurii internaționale. Acest aport de inestimabilă valoare al P.C.R. la afirmarea marxism-leninismului creator în contextul eforturilor consacrate de gîndirea social-politică studierii și înțelegerii problemelor lumii de astăzi a fost dezvoltat în cadrul teoriei cu privire la crearea „noii ordini economice și politice mondiale" și lichidarea fenomenului subdezvoltării, a împărțirii lumii în țări bogate și sărace ca rezultat al dezvoltării istorice în condițiile relațiilor imperialiste și colonialiste, de dominare și exploatare, de inegalitate și inechitate* [2].

Concepția românească privind cauzele războiului și condițiile păcii integrează, de asemenea, în mod coerent problemele democratizării relațiilor internaționale și

participării egale a tuturor statelor la viața politică mondială [3], *cele ale încetării cursei înarmărilor, care reprezintă un factor de stimulare a politicii de forță și dictat și inițierii unor măsuri practice de dezarmare* [4], *ca și cele legate de dezvoltarea colaborării pe multiple planuri între state, îmbunătățirea activității O.N.U., interzicerea propagandei de război și utilizarea mijloacelor de informare pentru cunoașterea de către opinia publică a situației actuale în domeniul înarmărilor, combaterea politicii de forță, a actelor de agresiune, spre cultivarea idealurilor păcii și înfrățirii între popoare etc.*

Am acordat un spațiu mai larg în acest cuvînt introductiv cîtorva repere de bază ale concepției afirmate de partidul nostru în legătură cu problemele utilizării violenței armate în viața socială din cel puțin trei motive. În primul rînd, pentru că semnalul de alarmă implicat de ultimele luări de poziție atrage atenția asupra importanței vitale a cunoașterii adecvate, cu mijloacele științei a posibilităților de înlăturare a forței din relațiile dintre oameni. În al doilea rînd, deoarece concepția la care ne-am referit oferă direct sugestii extrem de prețioase și serioase motive de meditație pentru investigația în acest domeniu. În sfîrșit, pentru că ideile românești, concluziile sau tezele implicite pe care acestea le conțin, reieșite din analiza întreprinsă de P.C.R. găsesc un sprijin extrem de larg în rezultatele obținute în ultimul timp de cercetarea științifică asupra cauzelor războiului și condițiilor păcii.

În cele ce urmează intenționăm să ne oprim tocmai asupra acestui domeniu de major interes teoretic și politic în zilele noastre: polemologia, studiul științific interdisciplinar al problemelor războiului și păcii. *Lucrarea pe care ne propunem să o realizăm va avea, în esență, un caracter* teoretic, *urmărind să evidențieze virtuțile explicative și euristice ale cercetării polemologice marxiste și, în același timp, să reinterpreteze în lumina concepției materialist-istorice rezultatele dobîndite pe plan mondial în analiza premiselor violenței armate și a bazelor păcii. Fără îndoială, o asemenea întreprindere trebuie să aibă, prin firea lucrurilor, și limite deliberat acceptate. Astfel, nu poate fi găsită*

în această carte o tratare a tuturor *problemelor care se pun în legătură cu statutul disciplinei la care se referă ; de asemenea, nici a* tuturor *factorilor cu rol beligen care acţionează în viaţa socială ; unele idei avansate în cadrul modelului explicativ propus sînt în stadiul de ipoteze de lucru, negăsindu-şi în momentul de faţă întemeierea pe deplin convingătoare a faptelor. Stadiul actual al cercetării în domeniu, ca şi dimensiunile rezultatelor personale obţinute în abordarea problematicii alese oferă desigur explicaţia acestei circumscrieri.*

Autorul

I
POLEMOLOGIA — STUDIUL INTERDISCIPLINAR AL CAUZELOR RĂZBOIULUI ŞI AL CONDIŢIILOR PĂCII

1. Dezvoltarea cercetărilor asupra războiului şi păcii

Este greu de găsit în sfera politicii un fenomen care să fi exercitat o mai puternică şi mai statornică fascinaţie asupra ştiinţelor omului şi societăţii ca războiul. De-a lungul timpului, problemele utilizării violenţei armate au constituit nu numai o preocupare — mai mult decît „obişnuită“ — a oamenilor politici sau a militarilor, ci şi a oamenilor de ştiinţă, pentru care războiul — prezenţă constantă şi dramatică în istoria popoarelor — contura întrebări esenţiale cu privire la natura umană sau la funcţionarea organismului social. Mobilul unui asemenea interes a fost numai rareori de ordin, să spunem, pur intelectual. De regulă, încercările diferiţilor gînditori de a „stăpîni“ cu mijloacele cunoaşterii ştiinţifice fenomenul endemic al recurgerii organizate la forţă au vizat, mai mult sau mai puţin explicit, descoperirea căilor către o pace durabilă, care să nu mai poarte, ca predecesoarele sale, premisele unui nou război. Este poate semnificativ faptul că astfel de tentative, în ultimă instanţă adevărate „planuri de pace“, au urmat cel mai adesea şocului moral pricinuit de marile conflicte armate care au însîngerat Europa de-a lungul timpului. Treptat, în legătură cu acest subiect

s-a acumulat o literatură vastă, care acoperă teritoriile istoriei, antropologiei, filosofiei, economiei politice, dreptului, relaţiilor internaţionale, politologiei, sociologiei, psihologiei, eticii etc.

Totuşi, în nici o altă perioadă a istoriei, studiile asupra conflictelor armate nu au cunoscut o mai puternică dezvoltare şi nu s-au bucurat de un mai profund interes ca în epoca contemporană. Niciodată, ca în aceste decenii, nu a existat un efort de cercetare mai sistematic şi cu o mai largă perspectivă. Cu totul simptomatic, o rezoluţie — 2 871 (XXVI) din 14 decembrie 1971 — a Adunării Generale a O.N.U., printre coautorii căreia se numără şi România, aprecia că este de dorit să se aducă periodic la cunoştinţa comunităţii mondiale rezultatele obţinute în urma unor asemenea investigaţii. Explicaţia acestei *schimbări* de natură nu numai cantitativă, ci şi calitativă în statutul cercetărilor cu privire la război este lesne de găsit. Se poate afirma că *însăşi practica socială, realităţile politice şi militare de după cel de-al doilea război mondial au pus în mod foarte clar problema semnificaţiei vitale a cunoaşterii ştiinţifice a şanselor păcii în lumea de astăzi.*

Desigur, dacă am judeca lucrurile numai din punct de vedere formal, perioada postbelică ar putea fi caracterizată, fără obiecţii serioase, prin absenţa unor confruntări armate majore, care să fi implicat un număr mai mare de state (mai ales dacă ne gîndim la Europa) sau, poate, prin tentativele de eliminare a urmărilor ultimei conflagraţii mondiale. Mai mult, s-ar putea atrage atenţia asupra faptului că, în aceşti ani, dreptul internaţional a scos războiul în afara legii, a desfiinţat ceea ce se chema *jus ad bellum,* recunoscînd dreptul popoarelor la pace. Carta O.N.U., ca şi numeroase alte documente internaţionale incriminează întrebuinţarea forţei sau a ameninţării cu forţa în relaţiile dintre state (împotriva integrităţii teritoriale şi a independenţei politice a oricăruia dintre ele sau în alt mod incompatibil cu scopurile organizaţiei mondiale) şi consideră războiul de agresiune drept cea mai gravă crimă contra umanităţii. A fost consacrat, de asemenea, principiul rezolvării pe cale paşnică a tuturor diferen-

delor dintre state ; au fost realizate, mai ales în ultimii ani, o serie de acorduri importante în domeniul controlului armamentelor şi al prevenirii unui nou război mondial *.

Rămînînd însă la acest nivel, concluziile noastre ar risca să nu poată determina corect *locul pe care îl ocupă violenţa armată în viaţa socială contemporană.* Adevărata stare de lucruri se conturează doar în momentul în care analiza devine mai puţin abstractă, oprindu-se asupra caracteristicilor reale ale „păcii" apărate în ultimele decenii. În contextul unei diagnoze obiective asupra tuturor componentelor politicii mondiale este uşor de văzut că lumea postbelică nu poate fi considerată nici pe departe o lume a bunei înţelegeri, a încrederii şi raţiunii, din care să fi dispărut, într-adevăr, întrebuinţarea forţei. Cunoscuta teză potrivit căreia creşterea potenţialului distructiv va face războaiele mai puţin probabile (sprijinită, la timpul lor, şi de Engels şi Lenin) a fost din nou infirmată. De fapt, trebuie să recunoaştem că „echilibrul" sau „securitatea" păstrate în această perioadă au reuşit să elimine orice altceva în afara confruntării, ameninţării, încordării şi violenţei. Chiar dacă a fost evitată o nouă conflagraţie mondială, numărul situaţiilor în care s-a făcut apel la arme pentru rezolvarea anumitor probleme a atins valori impresionante. După 1945, nu putem descoperi nici măcar o singură zi în care în lume să nu fi fost în curs de desfăşurare cîteva războaie.

Totuşi, nici atunci cînd vorbim de menţinerea condiţiilor războiului ca atare nu „prindem" foarte exact trăsătura cea mai semnificativă a epocii actuale. Ceea ce ar trebui subliniat în primul rînd se referă la *ponderea absolut dramatică* pe care a dobîndit-o confruntarea armată. Transformările care au afectat în ultimii treizeci de ani bazele sistemului internaţional, „globalizarea" politicii mondiale, prezenţa arsenalelor nucleare, a altor arme cu o imensă putere de distrugere şi

* În 1975 au fost depuse instrumentele de ratificare a *primei* convenţii internaţionale care prevede distrugerea unei categorii de armament : a m le bacteriologice.

cursa mereu mai acerbă și mai lipsită de sens a înarmărilor, toate acestea au avut drept urmare *o schimbare a caracterului, ca și a locului războiului în societate.* În momentul de față, aceasta nu mai este, pur și simplu, una din problemele politice ale timpului, ci *problema cea mai importantă.* Mai mult, se poate spune că pacea a devenit, fără putință de alegere, condiția *sine qua non* a supraviețuirii umanității.

Așa cum se sublinia în Raportul C.C. al Partidului Comunist Român la Congresul al XI-lea al partidului, lumea contemporană trece printr-o etapă de mari prefaceri și mutații revoluționare, de „reașezare a relațiilor dintre state și grupări de state" [1]. Acest proces, caracterizat de profunda ascuțire, la scară mondială, a contradicțiilor economice, sociale, naționale și politice generate de orînduirea capitalistă și de menținerea politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, a tendințelor de hegemonie, de accentuarea decalajului dintre țările dezvoltate și cele subdezvoltate, mărește instabilitatea internațională, creează primejdii serioase pentru securitatea a numeroase state și zone geografice, pentru pacea întregii omeniri. În anumite privințe, situația actuală ar putea fi asemuită cu cea din anii premergători primului și celui de-al doilea război mondial. Adevărata măsură a unei asemenea „apropieri" este dată de existența armamentului nuclear. S-a spus că armele atomice sînt acumulate tocmai pentru a nu fi folosite, cu alte cuvinte că ele au menirea de a impune o limită a confruntării, o limită calculată pînă la punctul critic de unde catastrofa devine inevitabilă. Această teză stă la baza strategiei descurajării, a „echilibrului terorii", care, se pretinde, minimizează în zilele noastre pericolul unui război mondial. Dar ar mai asigura oare arma nucleară credibilitatea disuasiunii dacă nu ar fi întrevăzută posibilitatea *reală* de a recurge la un moment dat la utilizarea sa ? Nu este exagerat, de aceea, să spunem, așa cum tot mai mulți specialiști sînt înclinați să o facă în ultimul timp, că noțiunea de „risc calculat" este de fapt lipsită de conținut, omenirea aflîndu-se permanent sub amenințarea „sabiei nucleare a lui Damocles". Iar o conflagrație mondială în care s-ar folosi armamentul atomic ar duce la distrugerea completă a

numeroase țări și popoare, beligerante sau nu, la transformarea în ruine a principalelor centre populate, ar crea o gravă primejdie biologică pentru viața pe pămînt.

Schimbarea caracterului confruntării armate în această perioadă nu se referă numai la implicațiile eventualei întrebuințări a loviturilor nucleare. Analiza activităților militare permite să se pună în evidență și creșterea deosebită a frecvenței, ca și a intensității războiului „clasic" : a numărului conflictelor *, a mărimii forțelor angajate, a ariei geografice cuprinse și a numărului de țări implicate, a costurilor sale umane și materiale [2]. Chiar în această formă războiul a devenit o catastrofă, o monstruozitate demență, depășind tot ce se acumulase pînă acum în materie de „artă militară".

Tot în epoca contemporană își face apariția pe scară largă — în general, ca o consecință a politicii imperialiste — un nou tip de război : *conflictul local prelungit.* Proliferat în umbra „echilibrului terorii", dus însă cu mijloace „tradiționale", acest gen de războaie a făcut în trei decenii aproape tot atîtea victime cît ultima conflagrație mondială [3] ; cît privește consecințele sale, acestea nu se limitează la o anumită regiune a globului ci, datorită structurii indivizibile a lumii de azi, pot degenera, afectînd prin escaladă întregul echilibru mondial. Războiul din Coreea, dar mai ales cele din Indochina și Orientul Apropiat au arătat cu prisosință aceasta.

Ar mai putea fi remarcată în acest context o caracteristică *cumulativă*, ca să spunem așa. Perioada postbelică a adus cu sine o adevărată „confuzie" între pace și război, o ambiguitate a stării care altădată era definită prin „tăcerea armelor". În timp de „pace" sîntem confruntați cu situații de utilizare masivă a forței sau vorbim, de exemplu, de război ideologic, psihologic, economic, de „războiul codului" etc. Nu este totuși vorba de o problemă de natură semantică, ci de fenomenul real al *proteificării* războiului, al multiplicării prezenței — sub forme foarte variate — a violenței ar-

---

* Dacă între 1945—1949 erau în curs de desfășurare 6,47 războaie în fiecare zi/an, în perioada 1965—1969 cifra ajunsese la 17,95.

mate în viața socială, în relațiile dintre state. Perioada absurdă și dramatică a *războiului rece*, în care pacea putea fi realmente considerată ca un fel de „continuare a conflictului cu (oarecum) alte mijloace", este o expresie elocventă a acestei realități. Existența sa nu poate fi pusă însă la îndoială nici acum, cînd vorbim de începutul erei destinderii sau de anacronismul logicii confruntării. Semnele după care o recunoaștem sînt numeroase : menținerea sub arme a milioane de oameni, fapt inimaginabil altădată în timp de pace, proliferarea obstinată a structurilor care „trăiesc" de pe urma pregătirii sau ducerii războiului și subordonarea de către organismul militar a noi și noi sectoare ale vieții publice, cursa înarmărilor, conservarea unor focare de încordare în diferite părți ale lumii, utilizarea „neoficială", fără declarație de război și uneori tîrziu ajunsă la cunoștința opiniei publice, a forței armate, încheierea provizorie a mai tuturor conflictelor etc.

Faptele la care ne-am referit conturează cît se poate de limpede amenințarea gravă pe care războiul, instrumentul otrăvit al politicii, a plasat-o în epoca noastră asupra viitorului omenirii, întrebările cu caracter ultimativ pe care realitățile social-politice și militare actuale le adresează capacității ființei umane de a acționa în deplină cunoștință de cauză asupra lumii în care trăiește. Conștientizarea la nivel global a acestei situații și desprinderea concluziilor practice corespunzătoare și-au arătat roadele în cel puțin trei direcții. În primul rînd, așa cum sublinia secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în întreaga lume s-a intensificat lupta forțelor revoluționare, progresiste și democratice în vederea instaurării în viața internațională a unei politici noi, de egalitate, colaborare și pace. Mai mult ca oricînd, popoarele sînt hotărîte să pună capăt vechii politici imperialiste de dominație, inechitate, forță și dictat, să promoveze relații noi, bazate pe încredere și respect mutual [4]. În al doilea rînd, trebuie relevate acțiunile întreprinse la nivelul guvernelor (al deciziei politice) pentru eliminarea urmărilor războiului rece și angajarea pe calea destinderii și colaborării între state, pentru diminuarea pericolului confruntărilor armate. Conferința pentru securitate și cooperare în

Europa, alături de alte negocieri angajate în ultimul timp, constituie un bun exemplu în acest sens. În sfîrșit, dimensiunile cu adevărat dramatice ale luptei pentru pace în momentul de față s-au reflectat nemijlocit în ceea ce numeam dezvoltarea contemporană a cercetărilor asupra războiului. Știința a apărut ca un factor de primă importanță în înțelegerea locului pe care îl ocupă violența armată în viața socială, în lămurirea condițiilor de care este legată promovarea păcii.

Așa cum subliniam, progresul înregistrat în acest domeniu nu a fost numai de ordin cantitativ, ci și *calitativ*, aspect care trebuie remarcat cu prioritate. Este vorba de *schimbarea semnificativă produsă în legătură cu caracterul analizei, cu accentele sale și tipurile de teorii dezvoltate*. În mod neîndoielnic, interesul pentru problemele războiului se definește în perioada postbelică în alți termeni decît pentru Grotius, Saint-Simon sau Gumplowicz. Să nu uităm că, mult timp, studierea conflictelor armate a constat de regulă în analiza abstractă și în „deducerea" în bună măsură arbitrară, dintr-un context normativ a locului acestui fenomen în viața socială sau a principiilor unei lumi care să evolueze sub semnul păcii. O asemenea atitudine față de subiectul războiului a primit, uneori, numele de „pacifism romantic". Așa cum se va vedea în continuare, modul în care *marxismul* a abordat problemele violenței armate reprezintă o excepție a cărei semnificație poate fi descifrată în totalitate abia în momentul de față. În rest, însă, se poate spune că teoriile elaborate au fost mai degrabă o proiecție a doctrinelor metafizice și etice, a imaginilor pe care gînditorii respectivi le aveau despre societate și *nu expresia unor investigații asupra manifestărilor reale ale recurgerii organizate la forță*. Ca să folosim expresia lui Engels, se „născoceau conexiuni", în loc ca ele să fie căutate în fapte.

Caracteristica cea mai evidentă a cercetării contemporane asupra războiului și păcii privește, fără îndoială, tocmai depășirea hotărîtă a manierei speculative, prestiințifice, am putea spune, de abordare, precum și utilizarea celor mai moderne metode și tehnici de cunoaștere puse la dispoziție de științele sociale. În locul

unor preocupări totuşi periferice şi subordonate, războiul prilejuieşte acum un efort sistematic de investigaţie, supus rigorilor unei metodologii ştiinţifice şi bazat pe aportul coordonat al tuturor disciplinelor care au un cuvînt de spus în acest domeniu. Îndeosebi în ultimele două decenii, se conturează *explicit*, în bună măsură sub influenţa mai mult sau mai puţin directă a concepţiei marxiste, un nou mod de a studia utilizarea violenţei armate şi de a căuta cauzele sale în viaţa socială. Trebuie să notăm, de asemenea, că pentru prima dată investigaţiile părăsesc „cîmpul contemplaţiei", nu se mai raportează abstract la „pacea eternă", posibilă de dobîndit într-un viitor nedefinit — ca şi cum ar fi de neconceput să vorbim despre înlăturarea războiului acum, în acest timp, — ci vizează nemijlocit acţiunea practică, intervenţia remodelatoare în viaţa socială, menită să creeze treptat posibilitatea unei lumi fără arme.

Originea modului de abordare polemologic. În cadrul progresului înregistrat în perioada postbelică de cercetarea ştiinţifică sistematică şi specializată a fenomenului social al războiului un loc aparte ocupă tentativa întreprinsă de *Gaston Bouthoul*, care a creat de altfel şi termenul de *polemologie* *. O atare situaţie facilitează o eroare frecventă. Deşi astăzi această denumire „acoperă" un cîmp de studiu interdisciplinar asupra confruntării armate şi a şanselor păcii care coordonează modalităţi variate de abordare şi în cadrul căruia se afirmă teorii diferite, de multe ori, polemologia este redusă la sau identificată cu modul particular de tratare şi teoria (explicaţia) demografică cu privire

* De la grecescul πόλεμος, ου(ό) care înseamnă război, dar şi conflict în general, tumult, agitaţie, răsturnare etc. Este însă interesant să remarcăm că un termen apropiat, format în acelaşi mod, apare (alături de un altul la care ne vom referi în continuare) în titlul unei cărţi apărute în mai multe volume între 1670—1734, la Frankfurt am Main, în editura lui Mattheus Merian : *Irenico — Polemographia sive Theatri Europaei oder Historischer Chronicken Beschreibung Aller Vernembsten und Denck würdingsten Geschichten so sich hin und wieder in Europa, sonderlich im Reich Deutscher Nation von A. 1633 bis in A. 1715 begeben und zugetragen.* (Această informaţie o datorăm amabilităţii colegului Sergiu Iosipescu, cercetător ştiinţific în cadrul C.S.C.I.T.M.)

la geneza războaielor proprii sociologului francez. În cele ce urmează, ne vom referi atît la cele dintîi cercetări de polemologie — în speţă la concepţia şi la studiile întreprinse de Bouthoul —, cît şi la alte abordări, care nu se reclamă neapărat de la ideile avansate de acesta (dimpotrivă, îi sînt opuse în multe privinţe).

Încă în 1945, sub impresia experienţei teribile a ultimei conflagraţii şi a semnelor care anunţau deja o nouă hecatombă, G. Bouthoul a atras atenţia asupra necesităţii urgente de a se proceda la o schimbare fundamentală a atitudinii faţă de problemele relaţiilor dintre state. Cum va spune mai tîrziu, pînă acum omenirea a reuşit să se adapteze şi, de bine de rău, a „digerat războiul". Deşi oamenii au fost conştienţi de ravagiile sale, ei l-au acceptat „ca pe un rău necesar", care poate fi doar îngrădit [5]. În epoca contemporană, însă, mijloacele de distrugere a oamenilor şi lucrurilor au depăşit brusc posibilităţile creatoare şi constructive. Nu mai poate fi vorba de nici un fel de adaptare. Vechiul dicton roman — aleatoriu şi periculos — *dacă vrei pace, pregăteşte războiul* trebuie să devină, aprecia Bouthoul, *dacă vrei pace, cunoaşte războiul.* Cu o audienţă nu prea mare la început, această chemare va fi urmată în anii '60 — fără a stabili aici neapărat o legătură de la cauză la efect — de o adevărată „mişcare" în cîmpul ştiinţelor sociale.

Ce anume este *polemologia* în concepţia lui Bouthoul ? Pentru a lămuri acest lucru ar fi necesar să arătăm că sociologul francez socoteşte războiul susceptibil de *observare* şi *analiză* la fel ca oricare alt fenomen *social* ; mai mult, el *reclamă* un studiu care să urmeze norme cu adevărat ştiinţifice, înlăturîndu-se toate falsele explicaţii şi iluziile care abundă în acest domeniu. Polemologia ar reprezenta tocmai *cercetarea ştiinţifică a războaielor ca fenomene sociale, a formelor acestora, a cauzelor, efectelor, forţelor motrice, mobilurilor şi funcţiilor lor,* întreprindere care se defineşte ca „un nou capitol al sociologiei" [6]. Într-o definiţie mai recentă, se aprecia că „polemologia studiază războiul, pacea şi conflictele, trilogia inseparabilă a vieţii societăţilor" [7]. În acelaşi sens, R. Carrère, discipol al lui Bouthoul,

afirma că este vorba de o „sociologie a războiului și a păcii“ [8].

Polemologia este considerată ca *un mod nou de abordare a conflictelor armate*, care se adaugă cercetărilor tradiționale asupra războiului și păcii (filosofie, etică, știință militară, analiză strategică, drept și relații internaționale etc.), rămînînd totuși net *distinct*. În primul rînd, ar trebui subliniat faptul că ea se determină prin opoziție cu știința militară de tip clausewitzian, lăsînd altor discipline problemele *artei războiului*, ale pregătirii și ducerii lui victorioase. Ceea ce vizează polemologia este înlăturarea acestui fenomen din viața socială. Pe de altă parte, deși pacea nu este „pierdută“ cu totul din vedere (vezi definiția mai sus citată), se poate observa că, în concepția lui Bouthoul, polemologia acordă prioritate studierii războaielor. Aceasta deoarece războiul este privit ca o *maladie* și, la fel ca în medicină (unde se studiază bolile pentru a ne vindeca sau a ne păstra sănătatea), trebuie să studiem confruntarea armată pentru a menține sau a dobîndi pacea. Cînd vom cunoaște îndeajuns etiologia războaielor, se afirmă, vom găsi și „tehnicile profilactice“ sau „terapeutice“ necesare. Atitudinea proprie polemologiei s-ar mai explica și prin aceea că „pacea este mult mai dificil de descris și de conturat“. De fapt, spune Bouthoul, nu există o definiție propriu-zisă a păcii ; această stare poate fi determinată doar *în raport* cu războiul. H. Savon mai sublinia în acest context că este foarte greu de dat păcii o formulare pozitivă unanim acceptabilă și care să se mențină pe terenul științei [9].

Necesitatea și importanța polemologiei au fost nemijlocit legate de Bouthoul de „confuzia“ ce caracterizează, după părerea sa, procesul cunoașterii războiului. Fără îndoială, afirmă sociologul francez, nu se poate contesta că întrebuințarea forței armelor este fenomenul social care se oferă cel mai direct și mai „violent“ observației, iar manifestările sale pot fi determinate, în general, cu destulă precizie. Pe această bază s-a împămîntenit însă o prejudecată : aceea a „familiarității“ confruntării armate. Trebuie să recunoaștem că Bouthoul

are aici perfectă dreptate. Să ne amintim, de exemplu, că Proudhon postula chiar inutilitatea definirii războiului. Nimeni nu ar avea nevoie să i se spună la ce anume se referă vocabula „război“. Mai ales cei care „l-au făcut“. Totuși, așa cum subliniază Bouthoul, caracterul *imediat* al conflictului armat nu constituie deloc o garanție în legătură cu înțelegerea corectă a naturii sale sau a locului său în societate ; de fapt nu este vorba decît de o *pseudoevidență* care a avut numeroase consecințe negative în sociologia războiului, ca și în alte discipline care au studiat fenomenul (mai ales istoria și dreptul internațional). În primul rînd, arată Bouthoul, ea a întreținut iluzia dăunătoare a cunoașterii directe, într-o manieră *intuitivă* a războiului, fără să mai fie nevoie de cercetare și reflecție teoretică sistematică. De aici o avalanșă de idei și teorii care au „rezolvat“, de fiecare dată „definitiv“, problema cauzelor recurgerii la forța armelor. În al doilea rînd, ar putea fi remarcată atenția exagerată acordată cauzelor ocazionale, accidentale și, în fond, superficiale ale conflictelor armate, așa-numitele *casus belli*. În sfîrșit, cunoașterea adecvată a războiului a fost blocată prin intermediul aparenței că este vorba de un act care depinde în întregime de voința oamenilor, de „bunul lor plac“, sau, cu alte cuvinte, că originea sa trebuie căutată (doar) la nivelul deciziilor absolut raționale, îndelung dezbătute ale liderilor politici.

Perpetuarea unor asemenea erori — ca și a altora — ar explica, după părerea lui Bouthoul, succesele mai mult decît modeste obținute în studiul războiului de-a lungul timpului. S-ar putea spune chiar, afirmă el, că toate explicațiile oferite sînt eronate, încercînd să ofere soluții înainte de a pune măcar în mod serios problemele cu care este confruntată cercetarea sau referindu-se mai degrabă la niște epifenomene decît la natura reală a conflictelor. „Motivele nemijlocite“ ale războiului, „pretextele“ sale politice sau de alt ordin, „justificările ideologice“ sau „deliberările episodice“ la care s-au oprit pînă acum studiile nu pot fi substituite însă *cauzelor profunde* ale fenomenului social al războiului. Cum se face, spune Bouthoul, că într-un caz anumite incidente sau motive politice nu împiedică coexistența

pașnică, iar într-altul oferă în mod inevitabil un *casus belli?* De ce, de exemplu, Sarajevo nu a rămas un simplu incident, așa ca asasinarea atîtor personalități importante? Răspunsul, după părerea sa, nu poate fi decît unul singur. Disputele internaționale, puternic colorate ideologic, pe care le detectăm în preajma oricărui război sînt doar cauze ocazionale, în legătură cu care se declanșează sau culminează un „proces de agresivitate", o serie de „impulsuri beligene motrice" a căror origine profundă se află în *dezechilibrul structurilor sociale fundamentale proprii fiecărui beligerant.* Motivația politică, de exemplu, poate juca și joacă fără îndoială rolul unui catalizator, dar ea ar fi doar un simptom al „agresivității colective", a cărei natură este „strict sociologică". În primul rînd și pe termen lung la baza războaielor se află *cauzele structurale.*

După părerea lui Bouthoul, în investigarea proceselor beligene este necesar să se facă o distincție netă între trei niveluri ale explicației și anume între *structuri, conjuncturi* și *cauze ocazionale. Structurile,* care sînt fie materiale, fie spirituale (mentale), se schimbă în general lent, dar efectele acestor schimbări — puțin aparente și cel mai greu conștientizate — sînt deosebit de profunde și, din punctul de vedere al polemologiei, esențiale. Prin dezechilibrul lor s-ar produce demarajul procesului beligen care, în anumite *conjuncturi* (ce se referă la raportul de forțe pe plan internațional, la relațiile dintre diferite grupuri sociale etc., fiind, deci, esențialmente politice) și în anumite *circumstanțe* (este vorba de cauzele ocazionale), suscită agresivitatea colectivă, aruncînd societățile în brațele războiului. În contextul cauzelor structurale, Bouthoul acordă o importanță deosebită celor care privesc *populația.* Dezechilibrul demografic, în speță suprapopulația, „excedentul de tineri", ar fi acel factor fără de care orice altă influență generatoare de război rămîne lipsită de „eficacitate". Influența factorului demografic ar fi și mai puternică în condițiile unei economii aflate în expansiune. Există, spune Bouthoul, o *structură demoeconomică* care constituie condiția determinantă a impulsurilor războinice. Ea ar putea fi numită „structură explozivă" și este caracterizată de „supraabundența oamenilor tineri necesari sarci-

nilor economice esențiale" [10]. Războiului îi revine rolul de a elimina, de a ejecta brutal — de fapt, de a „consuma" — surplusul de populație, în special pe seama oamenilor tineri, și de a opri, pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată, creșterea demografică. În acest fel este modificată structura populației, dezechilibrîndu-se raportul numeric dintre sexe și transformîndu-se piramida vîrstelor. Confruntarea armată nu s-ar produce, deci, decît pentru a oferi o *relaxare demografică,* pentru a înlătura presiunea pe care o exercită structura explozivă. În aceste condiții, războiul dobîndește o funcție bine definită în reglarea organismului social, mai mult, apare în ultimă instanță ca un *scop în sine:* „un scop care se deghizează în mijloc" [11].

Cum acționează, însă, în mod concret presiunea structurii demoeconomice? În ce fel duce ea la „agresivitate colectivă"? Perturbările, dezechilibrele care se produc la acest nivel sînt, în concepția sociologului francez, generatoare de neliniște, angoasă, exasperare. La început este vorba de un „sentiment difuz", inconștient, de un „impuls indistinct", de „agresivitate în stare născîndă". Acest moment va fi depășit prin „căutarea" factorilor responsabili, a celor care poartă „vina" situației. Grupul (societatea) tinde să scape de neliniștile sale exteriorizîndu-le sub forma unei relații sociale, proiectîndu-le asupra unei ținte exterioare plauzibile, asupra unui *inamic.* Agresivitatea este canalizată, devenind *animozitate* față de „ceva" precis, ulterior manifestare *in actu* a violenței; odată personificat, „răul" încetează să mai fie angoasant. Se conturează, astfel, ideea că războiul oferă o „ușurare", o potolire a agresivității colective. Această pseudoidentificare, ce mai cuprinde și găsirea justificărilor politice, filosofice, morale sau religioase, constituie pentru Bouthoul *integrarea rațională a agresivității colective,* trecerea sa la conștiința discursivă.

Deoarece este necesar să fie explicată și „formula" trecerii, întemeietorul polemologiei a introdus conceptul de *complex beligen.* El se referă la „reacțiile tipice" și la „modelele" diverselor procese discursive prin intermediul cărora agresivitatea este „elaborată" și transfor-

mată în animozitate față de un inamic. Aceste modele dublează ansamblul mentalităților colective, oferind un fel de conduite gata elaborate în momentele de intensificare a agresivității colective. Este semnificativ faptul că, în viziunea lui Bouthoul, decizia de război „nu este niciodată pe deplin conștientă și nici rațională", ci derivă din impulsuri esențialmente obscure care iau în stăpînire societatea cu un fel de demență colectivă [12]. Cercetătorul francez a subliniat în repetate rînduri importanța și necesitatea studierii „complexelor beligene".

Studiind războaiele, polemologia este preocupată, fără îndoială, de eliminarea lor din viața socială. În legătură cu această problemă trebuie făcute însă cîteva scurte precizări. Așa cum arată Bouthoul, sociologia războiului se definește în primul rînd ca *cercetare fundamentală*. Cunoașterea științifică a germenilor agresivității colective va putea desigur să ofere, *à la longue*, conceptele și metodele susceptibile să *inspire* o strategie generală a acțiunii pentru crearea condițiilor „desființării" războiului ; dar ea nu se poate însărcina cu această acțiune, care rămîne de competența și responsabilitatea politicii. Mai mult, dacă vrea să fie cu adevărat științifică, polemologia ar trebui să respingă *ab initio* angajarea politică — care pune sub semnul întrebării *obiectivitatea* studiilor sale (în sensul concepției weberiene), „disponibilitatea și luciditatea sa". Angajamentul politic ar avea drept urmare oferirea unor „soluții" mai înainte de a fi puse problemele.

Totuși, chiar în acest context, spune Bouthoul, s-ar putea indica deja începuturi sau premise ale unui *folos practic*, fără ca aceasta să însemne inițierea unor programe pentru „acțiuni imediate". a) Cea mai importantă contribuție a polemologiei ar viza în momentul de față o „modificare a conștiinței sociale" ; aceasta prin „desacralizarea războiului" sau, cu alte cuvinte, prin înfrîngerea fascinației și intimidării pe care le generează întotdeauna conflictul armat. b) În al doilea rînd, este vorba de aducerea constantă a punctelor sale de vedere, a rezultatelor obținute la cunoștința conducătorilor politici. c) Trebuie menționat, apoi, efortul de a alcătui

„barometre polemologice", care să poată indica probabilitatea conflictelor armate, manifestările preliminare și simptomele acestora. d) Polemologia caută să stabilească în detaliu parametrii și caracteristicile structurilor beligene, ca și modul în care acționează complexele beligene. e) Ea analizează, de asemenea, consecințele acordurilor de încheiere a păcii și ale perioadelor de pace, modul în care ele pregătesc viitoarele războaie. f) Studiind funcțiile pe care le are războiul în viața societății, polemologia caută *substitutele* adecvate pentru fiecare dintre acestea, astfel încît înlăturarea războiului să nu provoace noi forme de violență distrugătoare (care *să preia* rolul de relaxare și regularizare). După părerea lui Bouthoul, o soluție — dintre cele mai puțin dureroase — de adaptare socială în acest caz ar fi planificarea riguroasă a creșterii populației sau așa-numita „dezarmare demografică" [13]. g) În sfîrșit, polemologia ar trebui să alcătuiască studii prospective pe termen scurt, mediu și lung în legătură cu evoluția structurilor beligene.

O analiză atentă, de pe poziții marxiste, a contribuției lui Bouthoul poate evidenția, în mod obiectiv, atît meritele, fără îndoială importante, cît și limitele și erorile sale serioase. De la bun început trebuie să spunem — dacă ne referim la explicația oferită — că rolul pe care îl acordă sociologul francez factorului demografic în legătură cu geneza războiului este rezultatul unei supoziții lipsite de o reală întemeiere științifică : aceea că pierderea de vieți omenești — „costul" conflictului armat — constituie o funcție esențială a acestuia și, în acest context, explică tot sau aproape tot în privința recurgerii la forța armelor. Respingînd soluțiile unilaterale ale altor abordări, Bouthoul ajunge el însuși să absolutizeze, în mod nejustificat, un factor care, luat în sine, poate explica extrem de puține lucruri. Din punctul de vedere al sociologiei marxiste, determinarea locului pe care îl ocupă războiul în viața socială nu poate fi realizată sau, cel puțin, nu se realizează *în primul rînd* la nivelul mecanismului sau al naturii acestuia ; este necesar, pentru aceasta, ca analiza să cuprindă întreaga alcătuire și funcționare a colectivităților sociale în cauză. Or, dintr-o astfel de perspectivă, lucrurile se

prezintă într-o altă lumină. Dacă nu se poate nega importanţa populaţiei, a diferitelor sale „mişcări" pentru desfăşurarea războaielor (este vorba, în primul rînd, de faptul că provocarea de pierderi umane vizează forţarea adversarului să cedeze), totuşi, nimic din ceea ce înseamnă factorul demografic în *ansamblul* condiţiilor vieţii materiale nu este în măsură să explice în mod singular *cauzele profunde* ale recurgerii la forţa armată. Rolul său, în nici un caz determinant, se manifestă doar *în legătură* cu o serie întreagă de alţi factori de ordin social-economic şi politic. În acest context s-ar putea releva faptul că, în numeroase cazuri, creşteri rapide de populaţie sau alte modificări în structura demografică nu au dus la izbucnirea unor confruntări militare. Studiind rolul diferitelor variabile *interne* în producerea războiului, M. Haas, de exemplu, ajunge la o serie de rezultate cu totul contrare teoriei lui Bouthoul [14]. În sfîrşit, chiar dacă ne situăm în planul consecinţelor războaielor, fenomenele demografice se dovedesc a fi secundare în raport cu cele sociale, politice, economice etc.

Totuşi, cea mai importantă obiecţie care se poate aduce explicaţiei formulate de întemeietorul polemologiei nu priveşte unilateralismul său, ci faptul că, îndeosebi în dezvoltările din ultimii ani, ea implică în mod serios aşa-numita teză a „lipsei de realitate" a confruntărilor armate, mai precis a mobilurilor războiului, a ciocnirii de interese în cursul său. Sub influenţa punctelor de vedere afirmate de psihanaliză *, sociologul francez a pus la baza concepţiei sale, aşa cum am arătat, ideea că geneza confruntării armate nu are nici o legătură cu motivele social-politice şi economice, cu interesele, uneori ireconciliabile, ale părţilor în cauză. „Alegerea" inamicului este, în ultimă instanţă, rezultatul unei *proiecţii* (a tensiunilor şi angoaselor confuze resimţite la nivelul grupului social) şi nu priveşte relaţia dintre cele două părţi. Dacă sîntem absolut de acord cu Bouthoul că justificările ideologice, ceea ce declară beligeranţii despre război nu trebuie să constituie un moment cheie al analizei pe care o întreprindem, în schimb, ideea proiecţiei şi a neesenţialităţii conflictului de interese ni

* În legătură cu acest subiect vezi în continuare capitolul II.

se pare a fi insutenabilă. Urmînd o asemenea cale, cercetarea şi-ar închide în mod neîndoielnic drumul spre înţelegerea genezei reale a războaielor, a legăturii lor cu funcţionarea organismului social.

Semnalarea acestor erori serioase ale rezultatelor obţinute în cadrul primelor cercetări de polemologie nu ne împiedică însă să subliniem meritele acestora în dezvoltarea studiului războiului. Vom menţiona, în primul rînd, efortul serios consacrat de şcoala întemeiată de Bouthoul *progresului scientizării investigaţiei în acest domeniu şi elaborării unei metodologii de cercetare supusă tuturor rigorilor ştiinţei moderne.* Cu toate limitele sale, „formula originară" a polemologiei poate fi caracterizată ca o tentativă de analiză sistematică şi lucidă, curăţată de obişnuitele prejudecăţi şi de falsa cunoaştere comună a fenomenului *război.* În acest context merită, fără îndoială, să notăm şi faptul că teoria formulată de Bouthoul *în cadrul* modului de abordare propriu polemologiei nu este şi nici nu se pretinde a fi o alcătuire „rotundă" şi definitivă ; ea are mai degrabă forma unui „inventar de întrebări" (care acoperă o arie foarte largă) pentru cercetările viitoare. Ceea ce-şi propune deocamdată este doar problematizarea domeniului şi conturarea unor ipoteze provizorii cu privire la acele aspecte sau componente ale vieţii sociale care includ factori cu rol beligen. Investigaţiile întreprinse în ultimii ani de *Institutul francez de polemologie* în legătură cu „calendarul agresivităţii colective" confirmă pe deplin această apreciere. În sfîrşit, deşi discutabile, ideile lui Bouthoul au totuşi meritul de a fi subliniat în mod concret necesitatea ca cercetarea asupra războiului să-şi întemeieze modul de abordare pe o viziune de ansamblu asupra omului şi a trecutului său, asupra grupului social în care trăieşte şi a crizelor care îl străbat.

Antecedente majore. Semnificaţia concepţiei marxiste pentru studiul ştiinţific al violenţei armate. Referindu-ne la respingerea de către întemeietorul polemologiei a explicaţiilor oferite anterior genezei şi naturii războaielor şi la efortul său de a imprima un caracter *pozitiv* cercetării întreprinse în acest domeniu, este necesar, totuşi, să circumscriem mai exact lucrurile în perspec-

tiva dezvoltării studiilor asupra conflictelor armate. O asemenea întreprindere permite, după părerea noastră, aprecierea și valorificarea corectă a aportului primelor investigații polemologice.

Analiza etapelor parcurse în timp de cercetările asupra războiului indică, în mod neîndoielnic, că demersul inspirat de Bouthoul *nu constituie* — în ceea ce privește efortul său de abordare științifică a acestei problematici — un moment lipsit de „pregătire" ; iar dacă avem în vedere (mai ales) studiile întreprinse de Marx, Engels și Lenin, putem vorbi, cu toată îndreptățirea, despre *antecedente majore* ale progresului înregistrat în epoca contemporană de cercetarea asupra conflictelor armate. În general, pot fi evidențiate, începînd îndeosebi cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cîteva contribuții demne de reținut la afirmarea și aprofundarea ideii că războiul nu poate fi studiat decît așa cum există el în realitate, ca fapt social, pornind de la activitatea concretă, practică de întrebuințare a forței armelor pentru atingerea anumitor obiective sociale și nu de la imaginea pe care o avem despre confruntarea armată, de la „urmările" în plan teoretic sau ideologic ale acesteia. Ideile lui Bouthoul constituie, în ultimă instanță, doar o etapă pe acest drum. Caracterizarea ar putea fi extinsă și asupra cercetării „post-polemologice" (*stricto sensu*) din deceniile șase și șapte. Ignorînd cu totul neîntemeiat această realitate, școala franceză și-a limitat de la bun început forța explicativă.

Ne-am opri, în primul rînd, asupra contribuției unui teoretician militar : *Karl von Clausewitz*, a cărui lucrare fundamentală, *Despre război*, a apărut postum, între anii 1832—1834. Abordînd războiul într-o — neobișnuită la acea vreme — perspectivă dialectică, el a pus capăt în mod explicit definirii sale abstracte ca act de voință sau ca fenomen pur militar. Războiul, arată Clausewitz, este un fenomen social ; el aparține domeniului vieții sociale, raporturilor dintre oameni și este expresia unui *conflict* între obiectivele pe care le urmăresc diferitele grupuri sociale. El se deosebește de celelalte conflicte doar prin mijloacele puse în acțiune și prin „vărsarea de sînge". După părerea teoreticianului german, recurgerea la forța armată constituie un *instru-*

ment politic real, o continuare și o întreținere a relațiilor politice prin alte mijloace. Intenția politică, spune el, este scopul, iar războiul mijlocul. Mai mult, războiul însuși este o parte a întregului care este politica. În politică se află, în stare rudimentară, toate caracteristicile esențiale ale războiului. Importantă în acest context este sublinierea faptului că războiul nu constituie niciodată un act gratuit ; el „nu izbucnește subit", ci *provine dintr-o (anumită) situație politică* și politica va fi prezentă în tot cursul „actului războinic", indiferent de mijloacele folosite, pînă la încheierea păcii [15]. Cu toate că rezolvă doar unele dintre problemele legate de întrebarea „ce este și cum se naște războiul ?", definiția clausewitziană rămîne un moment cheie în sesizarea locului confruntării armate în contextul evoluției sociale.

Pentru cei mai mulți dintre specialiști a devenit însă evident — oricîte dezacorduri ar exista în alte probleme — că *un rol hotărîtor în punerea pe baze științifice a cercetării în legătură cu războiul, cu conflictele armate revine marxismului, ideilor lui Marx, Engels și Lenin.* Fără îndoială, nu se poate spune că întemeietorii concepției materialist-dialectice asupra istoriei ne-au lăsat o construcție teoretică completă în acest domeniu. Cu toate acestea, rezultatele pe care le-au obținut în analiza fenomenului social al războiului constituie un cadru extrem de fertil pentru dezvoltarea unei teorii științifice cuprinzătoare în legătură cu locul violenței armate în viața socială, în istorie.

În sociologia marxistă, preocuparea pentru analiza problemelor războiului a fost prezentă încă din momentul întemeierii sale. Dezvoltîndu-și concepția cu privire la lupta de clasă și la modalitățile trecerii de la o orînduire la alta, Marx s-a oprit în repetate rînduri asupra rolului și trăsăturilor violenței armate. Am putea menționa, în acest context, ideile cuprinse în lucrările consacrate revoluțiilor din 1848, loviturii de stat a lui Ludovic Bonaparte, războiului civil american sau Comunei din Paris. Engels a început să abordeze sistematic acest subiect în jurul anului 1850. La sfîrșitul anului 1854 el a luat cunoștință de studiile lui Clausewitz, iar aprecierile sale în privința lor le

comunică lui Marx într-o scrisoare datată 7 ianuarie 1855. Ulterior, îndeosebi în cunoscuta sa polemică cu Dühring (1876—1878) şi în *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului* (1884), Engels formulează o serie de teze fundamentale în legătură cu geneza şi locul războiului în evoluţia societăţii umane. Lenin, de asemenea, a acordat la timpul său o atenţie deosebită problemelor privitoare la clarificarea esenţei războiului ca fenomen social *.

În opera clasicilor marxism-leninismului, studiul războiului a fost de la bun început *integrat* în mod organic în analiza de ansamblu a structurii şi dinamicii sistemului social. Acest mod de abordare a permis, în primul rînd, evidenţierea legăturii dintre confruntarea armată şi celelalte fenomene şi procese sociale, a interacţiunii complexe care există între recurgerea la violenţă (pentru atingerea anumitor obiective cu caracter general) şi întreaga structură socială. Înlăturînd „haina de mituri şi legende" care acoperea întrebuinţarea forţei, marxismul a dezvăluit nu numai caracterul „motivat" (condiţionat) din punct de vedere politic, social şi economic al războiului, ci şi caracteristicile esenţiale ale relaţiilor sociale care generează acest fenomen.

Războiul, au arătat Marx, Engels şi Lenin, este manifestarea cea mai evidentă şi cea mai ascuţită a antagonismelor sociale. Toate războaiele, indiferent de motivele lor imediate sau de justificările de ordin ideologic pe care le declară părţile, îşi au cauza ultimă în contradicţiile antagoniste existente între clase, state sau grupări de state în condiţiile societăţii scindate în grupuri sociale cu interese opuse. Însuşindu-şi formularea lui Clausewitz, după care războiul este o continuare a politicii, ei au subliniat, în acelaşi timp, că politica care comandă recurgerea la forţa armelor nu constituie expresia invariabilă a unui interes general întruchipat în stat şi nici nu poate fi înţeleasă ca un factor de sine

* Trebuie să menţionăm că ulterior, în perioada de pînă la ultimul război mondial, şi alţi gînditori de seamă şi-au adus contribuţia la dezvoltarea concepţiei marxiste asupra războiului : K. Kautski, R. Luxemburg, L. D. Trotki, I. V. Stalin, N. V. Frunze, A. Gramsci etc.

stătător, ca o variabilă independentă. Politica este sfera de manifestare — conflictuală — a intereselor *de clasă*, are caracter de clasă, iar războiul pe care îl poartă un stat, adică o formă sau alta de *violenţă organizată în mîinile clasei dominante*, este continuarea *acestei* politici. Politica, scria Marx în 1871, este „...o mişcare a clasei cu scopul de a-şi impune interesele într-o formă generală, într-o formă care să posede o forţă coercitivă faţă de întreaga societate" [16]. Prin urmare, în acest context, se poate spune într-adevăr că, în ultimă instanţă, războaiele „se pregătesc între diferitele clase ale unei naţiuni" [17]. Numai la o analiză superficială această idee pare fără legătură cu războaiele *dintre state*. Pentru Lenin, de asemenea, politica este un raport între clase, *luptă între clase*, războiul constituind expresia şi consecinţa sa nemijlocită. Acest fenomen este un „însoţitor inevitabil şi de neînlăturat al oricărei dominaţii de clasă în general" [18].

Conturînd în acest mod relaţia dintre război şi politică, marxismul a pus în evidenţă, totodată, datorită modului în care a definit esenţa relaţiilor politice, determinarea economică a luptei armate, faptul că la baza oricărui război se află *interese economice opuse* (exprimate în formă generală şi concentrată de relaţiile politice dintre clase, state şi grupări de state). Aceste interese vor determina politica pe care o urmează *pe termen lung* clasele şi statele şi în care se dezvoltă cauzele *nemijlocite* ale conflictelor armate. Stabilind această relaţie, concepţia marxistă a formulat de fapt ideea că *rădăcinile economice* ale războaielor se află în modul de producţie întemeiat pe exploatarea omului de către om. În ultimă instanţă, proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie este cea care dă naştere inegalităţii şi antagonismelor economice, sociale şi politice dintre oameni, asupririi de clasă şi naţionale, constituind astfel „baza economică" a războiului. „Războiul, arăta Lenin, nu este în contradicţie cu bazele proprietăţii private ; el este rezultatul direct şi inevitabil al acestor baze" [19]. Bineînţeles, trebuie subliniat faptul că marxismul, în formula sa originară, nu a redus confruntarea armată la un fel de conflict economic şi nici nu a stabilit, de exemplu, o relaţie nemij-

locită între diferite trepte sau momente ale procesului economic şi geneza războiului. Pentru Marx, ca şi pentru Lenin, relaţiile economice, relaţiile de producţie se află în mod *mijlocit* la originea recurgerii la forţă ; numai prin intermediul (medierea) actului politic, doar în expresia sa politică, *care se poate dovedi extrem de complexă,* economicul generează conflicte armate [20].

Contribuţia întemeietorilor materialismului dialectic şi istoric la punerea pe baze ştiinţifice a studiului războiului priveşte însă şi un alt aspect, nu întotdeauna subliniat îndeajuns. Este vorba despre legătura pe care Engels, mai ales, o stabileşte între întrebuinţarea forţei şi eterogenitatea comunităţilor umane pe un anumit teritoriu. Deoarece asupra acestei probleme vom mai reveni, menţionăm aici doar faptul că geneza războiului este pusă în relaţie şi cu existenţa într-o zonă geografică dată a mai multor grupuri sociale organizate care se consideră unele pe altele ca „străine" şi se comportă ca atare în relaţiile lor. Războiul, spune Engels, „este tot atît de vechi ca şi existenţa mai multor grupe de comunităţi învecinate" [21]. Fără îndoială, aici se află, în subtext, ideea că factorii care amorsează procesul beligen trebuie căutaţi şi în relaţiile (politice dar şi de altă natură) ce se stabilesc între colectivităţile care îşi duc viaţa într-un anumit sistem teritorial.

Dusă mai departe şi dezvoltată în cei peste o sută de ani care au trecut de la naşterea sa prin eforturile a numeroşi cercetători, concepţia marxistă asupra locului violenţei armate în istorie constituie *astăzi* nucleul fertil şi, totodată, punctul de plecare al studiului ştiinţific al războiului.

Dar cercetarea asupra conflictelor armate numără şi alte *antecedente* specifice care nu pot fi ignorate atunci cînd se pune problema identificării tuturor contribuţiilor la realizarea unui pas înainte pe calea *scientizării* sale *. Aceasta fără a mai aminti faptul că sociologia

* Nu înţelegem să ne oprim, în acest context, asupra voluminoasei literaturi nemarxiste de la sfîrşitul secolului trecut care se înscrie, chiar cînd doreşte să facă sociologie, sub semnul speculaţiei. Ea este, dealtfel, destul de bine cunoscută din lucrările care prezintă dezvoltarea filosofiei războiului.

războiului a beneficiat în dezvoltarea sa în prima jumătate a veacului nostru de progresul pe care l-a realizat în general studiul sociologic al conflictului — îndeosebi în legătură cu caracteristicile şi locul său în societate. În ceea ce priveşte *recurgerea la forţa armată,* ne-am putea opri asupra investigaţiilor întreprinse la sfîrşitul secolului trecut în legătură cu istoria războiului în societăţile arhaice de *William G. Sumner.* Analizînd materialul oferit de etnologie, acesta a propus, ca bază pentru teoria sociologică a confruntării armate, dihotomia între *in-group* („noi") şi *out-group* („ei", „alţii") inerentă, după părerea sa, organizării sociale. Perceperea şi „trăirea" apartenenţei la un grup ar implica, concomitent, dezvoltarea şi proliferarea la nivel social a sentimentului nonapartenenţei la alte grupuri şi tratarea acestora ca *străine* — cu toate consecinţele ce derivă de aici. După primul război mondial, problemele întrebuinţării violenţei armate în societăţile primitive au fost tratate în acestă idee în mai multe lucrări, urmărindu-se geneza conflictelor, rolul războiului în consolidarea organizării sociale, în individualizarea puterii şi în apariţia statului [22].

Rămînînd în acelaşi spaţiu temporal, merită să amintim faptul că, în literatura noastră, *C. Dobrogeanu-Gherea* îşi fundamenta luarea de poziţie din *Război sau neutralitate* (1914) pe o solidă analiză marxistă a cauzelor primei conflagraţii mondiale, în general a originilor războaielor în condiţiile imperialismului. O semnificativă întreprindere românească în acest domeniu este cea a lui *Dimitrie Gusti,* care, în 1915, scrie *Sociologia războiului.* Încercînd să stabilească principiile de bază ale cercetării sociologice care are ca obiect războiul, fondatorul Şcolii sociologice de la Bucureşti considera că o primă cerinţă în acest domeniu este aceea de a porni întotdeauna de la realităţile sociale, de la *ceea ce este* războiul cu adevărat. În al doilea rînd, trebuie să privim războiul în *totalitatea* aspectelor şi manifestărilor sale. Este necesar să ţinem seama atît de complexitatea confruntării armate în sine, cît şi de multitudinea relaţiilor sale cu celelalte fenomene sociale. O întreagă epocă se oglindeşte în (orice) război, spune Gusti, aşa încît la analiza sa ar trebui să contribuie

toate ştiinţele. Studiul *multidisciplinar* va fi, de aceea, indispensabil şi singurul în măsură să conducă la sesizarea naturii intime a acestui fenomen. Sociologul român exprima, astfel, acum şaizeci de ani, un principiu esenţial al cercetărilor de astăzi. Referindu-se la desfăşurarea concretă a investigaţiei, Gusti aprecia că trebuie să urmărim atît *cadrul* războiului (cosmic, biologic, istoric şi psihologic) — deoarece la acest nivel se produce *condiţionarea* sa —, cît şi *manifestările* sale (economice, morale, politice şi juridice), ele dînd (primele) *substanţa* (scopurile) şi (ultimele) *funcţia* (consecinţele) confruntării armate. În sfîrşit, vom mai sublinia faptul că, după părerea sociologului român, războiul trebuie privit ca un *mijloc* întrebuinţat de o colectivitate pentru realizarea anumitor *scopuri,* iar pe de altă parte, că pacea este posibilă numai prin instaurarea unor relaţii internaţionale bazate pe independenţa şi suveranitatea fiecărui stat şi îndeosebi a celor mici, prin dispariţia asupririi unor naţiuni de către altele [23]. Chiar dacă, în ansamblu, în lucrarea sa Gusti nu ajunge la înţelegerea exactă a locului violenţei armate în viaţa socială, modul în care a conceput cercetarea în acest domeniu merită toată atenţia *.

Studiul războiului a cunoscut o dezvoltare demnă de reţinut şi în perioada interbelică. Aceasta în condiţiile în care prima conflagraţie mondială atrăsese atenţia asupra enormelor consecinţe de ordin *social* ale confruntării armate. Trebuie să menţionăm, în primul rînd, proiectul de cercetare al Fundaţiei Carnegie, intitulat *Istoria economică şi socială a războiului mondial.* Fără să se fi urmărit explicit o contribuţie la progresul sociologiei războiului, materialul faptic adunat cu acest prilej are în mod cert o asemenea semnificaţie. Dealtfel, ea nu a scăpat atenţiei unor sociologi, care au folosit datele respective în diverse tentative de

* Şi un alt mare sociolog român, este vorba de *Petre Andrei,* a acordat atenţie acestui fenomen. Vom reţine sublinierea legăturii dintre utilizarea forţei şi *politică,* în speţă antagonismul politic dintre state. De asemenea, *H. Fundăţeanu,* în lucrarea *Despre războaie,* afirma că recurgerea la violenţa armată are la bază incompatibilitatea intereselor a două sau mai multor grupuri sociale într-un sistem în care unii tind a spolia pe alţii [24].

clarificare a esenţei războiului. Cea mai importantă prelucrare a acestui material a realizat-o, în 1929, *S. R. Steinmetz,* în *Soziologie des Krieges,* analizînd războiul în termenii conflictului cultural dintre grupuri. Din 1926, la Chicago, la iniţiativa lui Ch. H. E. Merriam, încep în S.U.A. o serie de cercetări *empirice* sistematice asupra aspectelor militare, politice, juridice, sociologice şi psihologice ale războaielor. Pe baza lor, ca şi a unor studii proprii — prelucrînd deci un bogat material — *Quincy Wright* a scris *A Study of War* (1942), lucrare devenită clasică în domeniu, în care propunea un model *multifactorial* — era vorba de patru factori, corespunzînd nivelurilor tehnologic, juridic, sociopolitic şi biopsiho-cultural — cu privire la originile războiului. Geneza oricărui conflict, afirma Wright, priveşte întreaga organizare socială ; războiul se declanşează în momentul în care mecanismele ce asigurau echilibrul (nonviolent) la un nivel sau altul se dereglează, fără a mai interveni ajustările necesare. În concepţia sociologului american, dereglările — schimbările — produse în urma variaţiei factorilor citaţi sînt, în principiu, *măsurabile.* În mod concret, trebuie urmărite pentru aceasta evoluţia sistemelor de armament şi a cheltuielilor militare, a caracteristicilor opiniei publice — valori şi atitudini ale populaţiei şi ale liderilor politici —, schimbările în structura sistemelor politice şi juridice şi a sistemului internaţional etc. Dar contribuţia cea mai însemnată — datorită căreia Wright marchează un moment important în istoria acestui domeniu de cercetare — priveşte studiul amănunţit, cu caracter *multidisciplinar,* întreprins asupra manifestărilor confruntării armate de-a lungul timpului. Apelînd la prelucrarea *statistică* a materialului istoric, el reuşeşte să pună în evidenţă „fluctuaţiile şi tendinţele" înregistrate de recurgerea la forţă — în privinţa trăsăturilor şi a motivelor sale — între 1480—1940 *. Comparînd războaiele, Wright urmărea dezvoltarea unei teorii sociologice coerente. Este o mare diferenţă între acest mod de a vedea studiul ştiinţific al conflic-

* În ediţia — prescurtată şi revăzută — din 1965 a lucrării sale, intervalul analizat este 1450—1960.

telor şi speculaţiile de la sfîrşitul secolului trecut, aparţinînd unui Spencer, Tarde sau Gumplowicz ! Iar dacă avem în vedere şi faptul că, aproximativ în aceeaşi perioadă (1937), *P. A. Sorokin* stabilea un *index* al războiului bazat pe numărul ponderat al confruntărilor armate între 1100—1937 (fiecare conflict fiind apreciat în funcţie de durată, amploare, număr de pierderi şi proporţia combatanţilor în rîndul populaţiei), apariţia „mentalităţii polemologice" în studiul activităţilor militare la începutul anilor '50 se dovedeşte a nu fi fost deloc surprinzătoare. Dealtfel, cartea lui Wright a influenţat nemijlocit cercetările ulterioare ale lui K. Boulding, A. Rapoport, J. D. Singer, A. Etzioni ş.a.

Utilizarea sistematică a metodelor oferite de matematică în analiza războaielor — îndeosebi în vederea stabilirii unor relaţii de tipul cauză-efect cu privire la recurgerea la forţa armelor — începe însă cu adevărat odată cu lucrările lui *Lewis Fry Richardson* din perioada 1935—1953 (îndeosebi de după 1948). Deşi iniţial răsunetul lor a fost relativ redus *, ulterior — mai ales după publicarea postumă, în 1960, a două importante scrieri — multe din cercetările asupra războiului şi păcii se reclamă de la acest mod de abordare. Dintr-un anumit punct de vedere, semnificaţia sa ar putea fi socotită comparabilă cu cea a contribuţiei aduse de Bouthoul. Abordînd, pe baza unui bogat material istoric, cauzele confruntărilor armate între 1820—1949, dinamica cursei înarmărilor în diferite epoci, precum şi legile evoluţiei ostilităţilor, Richardson a încercat să contureze un fundament matematic pentru teoria sociologică a războiului. Concluziile la care a ajuns pot fi apropiate de cele ale lui Wright, dar metoda întrebuinţată este alta. Cum afirma chiar acesta din urmă în prefaţa uneia din lucrările postume ale cercetătorului englez — este vorba de *Statistics of Deadly Quarrels* — calea urmată de Richardson se dovedeşte adesea mai convingătoare şi, am adăuga noi, deşi marcată de numeroase erori, mult mai plină de noutăţi [25]. Ca să dăm numai un exemplu, în analiza desfăşurării

* A. Rapoport şi K. Boulding, de exemplu, deşi au apreciat cercetările lui Richardson, au ignorat calea deschisă de acesta în legătură cu analiza desfăşurării şi terminării războaielor.

războaielor * acesta a folosit un „model epidemiologic", în care evoluţia *stării de spirit* a populaţiei — determinată prin anumite ecuaţii — devine un factor esenţial, care poate prelungi sau, dimpotrivă, poate duce la încetarea luptelor prin „saturaţie", prin „oboseală".

Nu este poate lipsit de interes să subliniem în acest context că, în perioada interbelică, în literatura militară românească pot fi întîlnite adesea preocupări pentru analiza concretă a cauzelor războaielor, a legăturii dintre politică, economie şi utilizarea forţei armate în relaţiile dintre state, a evoluţiei trăsăturilor războiului etc. Deşi tributare, în genere, concepţiilor idealiste (îndeosebi biologiste) ale timpului, studiile întreprinse se desprind, uneori semnificativ, de asemenea teze atunci cînd vizează confruntările care agitau lumea în prima jumătate a secolului. Astfel, referindu-se la geneza primului război mondial, C. N. Hîrjeu evidenţia rolul contradicţiilor politice şi economice dintre marile puteri imperialiste, alături de care „puterea împrejurărilor sau instinctul de conservare au împins alte popoare". Fl. Ţenescu socotea, de asemenea, că războiul este un conflict social şi o continuare a politicii care are la bază un *complex de cauze :* interesele de dominaţie politică şi teritorială se conjugă cu cele economice, naţionale, culturale, ideologice, demografice etc. (un rol preponderent revenind în etapa modernă intereselor economice şi celor legate de realizarea aspiraţiilor naţionale). Pentru G. Vizanti şi Sc. Urlăţianu, războiul este „urmarea logică a unui sistem economico-politic nelogic". În legătură cu semnificaţia confruntărilor pe teren economic şi politic pentru declanşarea războaielor, cei doi autori evidenţiau intervenţia statelor, cu mijloacele specifice de care dispun (în speţă forţa), în sprijinul intereselor întreprinderilor private angrenate în cucerirea de noi pieţe. Era relevată, de asemenea, responsabilitatea marilor puteri imperialiste în provocarea de războaie între sta-

* În 1947, în două capitole ale lucrării *Mathematical Theory of Human Relations*, N. Rashevsky utilizează metodele matematice pentru analiza *mecanismului* războaielor. Trebuie să notăm, însă, că predominant este caracterul ilustrativ (în legătură cu *posibilităţile* acestor metode), rezultatele teoretice nefiind comparate sistematic cu datele de ordin social-economic şi politic, aşa cum se întîmplă în lucrările lui Richardson.

tele mici. În ceea ce-l privește pe J. Jitianu, acesta a insistat asupra consecințelor contradicțiilor — inevitabile în condițiile capitalismului — între puterile imperialiste angajate în extinderea prin violență a influenței lor politice și economice dincolo de frontiere, pentru a atinge întreaga piață mondială și a-și instaura hegemonia. Merită să fie remarcat și faptul că autorul lua în considerare în analiza condițiilor războiului rolul caracteristicilor de personalitate și al trăsăturilor psihologice ale liderilor politici. M. Tomescu a abordat, în această perioadă, modul de formare a coaliților și contribuția lor la declanșarea războaielor [26].

Identificarea unor antecedente *specifice* ale investigației în acest domeniu ar mai putea continua. Ne-am oprit aici numai la cele a căror contribuție marchează în mod semnificativ cercetarea actuală. Așa cum am subliniat deja, polemologia nu a apărut pe loc gol, iar pe de altă parte, nu putem considera în nici un caz că modul de abordare propus de Bouthoul reprezintă singura opțiune valabilă în declanșarea — în cadrul științelor sociale — a unor studii cu caracter *pozitiv* asupra războiului. În această idee, considerăm că discutarea celor cîteva *momente de seamă* în dezvoltarea sau, mai bine spus, în pregătirea bazelor cercetării științifice a recurgerii organizate la violența armată și-a atins scopul.

Dezvoltarea cercetărilor asupra războiului și păcii după apariția polemologiei. În deceniile șase și șapte, exemplul studiilor întreprinse de Bouthoul începe treptat „să se piardă" într-o avalanșă de cercetări *sistematice* cu privire la diferitele probleme puse de locul războiului în viața socială. Mai bine de o sută de instituții, în peste douăzeci de țări, se interesează, astăzi, de acest domeniu. Ca urmare, cercetarea științifică — atît sociologică, cît și multidisciplinară — asupra recurgerii la forța armelor devine o *realitate* nu numai ca opțiune metodologică sau contur teoretic, ci și ca *foraj multilateral și concret* în faptul social. Dacă lăsăm la o parte caracteristica comună — hotărîrea de a studia conflictul armat cu mijloacele oferite de științele sociale moderne —, doar în rare cazuri putem

spune că investigațiile respective se reclamă nemijlocit de la strategia explicativă avansată de școala franceză. În acest sens vorbeam, la un moment dat, de „cercetarea postpolemologică". Subiectele abordate în această etapă sînt extrem de diverse, pozițiile pe care se situează autorii lor — veniți din discipline diferite —, modul de abordare, ca și metodele folosite, de asemenea. Cu totul explicabil, o caracteristică semnificativă este aceea a „sectorializării" cercetărilor : de cele mai multe ori — chiar atunci cînd reiau orientări și idei mai vechi — nu se urmărește elaborarea unei teorii generale asupra cauzelor și esenței războiului, ci *analiza amănunțită și specializată* a unuia sau unora dintre factorii socotiți răspunzători pentru declanșarea proceselor beligene. Am putea nota că un rol important a revenit, în acest context, perfecționării metodelor și tehnicilor de cercetare concretă în sociologie și psihologia socială, dezvoltării așa-numitelor *studii behaviorale,* orientate spre construirea de concepte analitice și indicatori preciși pentru fenomenele investigate și cunoașterea comportamentului social în condiții care să asigure un grad ridicat de verificabilitate, precum și întreprinderii de cercetări comparative pe baza unor date cantitative. Pe această cale s-au obținut, în timp, rezultate extrem de utile pentru progresul domeniului.

Fără a încerca o trecere în revistă cît de cît completă, este indispensabil să ne referim, în primul rînd, la cercetările întreprinse — din perspectiva unor discipline și a unor moduri de abordare distincte — asupra rolului *factorilor interni,* de ordin social-economic, politic, ideologic, organizațional, cultural și psihologic, în crearea condițiilor războiului, ale recurgerii la violența armată. Ca centre concrete de interes putem identifica nivelul de dezvoltare social-economică și politică, rata conflictului și ritmul schimbării sociale, distribuția și exercițiul puterii politice, organizația militară, caracteristicile de ordin național, atributele puterii statului, comportamentul liderilor politici, elementele procesului de decizie, caracteristicile opiniei publice și formarea imaginilor și a prejudecăților, rolul elementelor de ordin irațional, natura umană și psihologia individului etc. Astfel, studiile întreprinse de

M. Haas, de exemplu, au pus în evidenţă corelaţia semnificativă din punct de vedere statistic dintre variabilele ce caracterizează „climatul social" (în special rata conflictului intern) şi tipurile de activităţi externe conflictuale, iar cele ale lui K. Boulding şi M. Sherif, rolul imaginilor cu care operează liderii politici, respectiv al prejudecăţilor la nivelul psihologiei sociale, în formularea deciziei de politică externă etc.

În al doilea rînd, ar trebui să reţinem cercetările asupra trăsăturilor *mediului internaţional*, asupra influenţei pe care o exercită o anumită structură internaţională şi o anumită poziţie deţinută în cadrul său asupra acţiunilor unui stat în raport cu celelalte. În acest caz, subiectele predilecte privesc tipologia sistemelor internaţionale, distribuţia puterii şi rolul său în legătură cu determinarea ratei violenţei, caracteristicile comunicării între state, cursa înarmărilor, rolul alianţelor militare ş.a.m.d. Menţionăm lucrările lui J. N. Rosenau, R. C. Snyder, M. A. Kaplan, H. Guetzkow, J. D. Singer, M. Small etc.

În sfîrşit, am putea menţiona cercetările întreprinse asupra *dialecticii concrete a recurgerii la violenţă*, cu alte cuvinte în legătură cu apariţia şi desfăşurarea în timp a conflictelor, care urmăresc să pună în evidenţă ritmul, periodicitatea acestora şi factorii care determină eventualele regularităţi. Studiilor lui Q. Wright şi L. F. Richardson li se adaugă acum cele ale lui F. H. Denton, J. D. Singer etc. care au evidenţiat caracterul ciclic (perioade de cca 25 ani) al variaţiei intensităţii confruntărilor armate [27].

Dacă ne referim la disciplinele, cîmpurile de studiu sau strategiile euristice şi explicative a căror contribuţie a fost esenţială, trebuie să notăm, alături de sociologie, politologia, psihologia şi psihologia socială, psihanaliza, antropologia socială şi politică, biologia comportamentului, teoria jocurilor, analiza de sistem şi simularea pe computere, teoria organizaţiilor şi a deciziei, statistica ş.a.m.d.

Dezvoltarea cercetărilor asupra războiului şi păcii în această perioadă a fost legată nemijlocit şi de reluarea tradiţiei studiului sociologic marxist asupra utilizării violenţei armate. Sînt cunoscute condiţiile datorită că-

rora, un timp destul de îndelungat, contribuţia cercetării marxiste (îndeosebi cea întreprinsă în ţările socialiste) a fost redusă la comentarea — şi aceasta uneori simplificatoare — a „învăţăturii marxist-leniniste despre război şi armată" şi la critica asiduă, este drept, a concepţiilor, teoriilor sau ideilor elaborate de pe alte poziţii. În lipsa *cercetării pozitive* proprii — deşi nu pot fi trecute cu vederea analizele politice curente întreprinse de partidele comuniste — progresele înregistrate în studiul războiului ca fenomen social au fost minime. Aici a mai intervenit, poate, şi un alt factor. Este vorba de indistincţia (sau de ambiguitatea raporturilor) dintre investigarea violenţei armate pe terenul şi din perspectiva proprie ştiinţelor sociale în vederea conturării condiţiilor păcii şi analiza luptei armate de către ştiinţa militară. Desigur, nu putem trece cu vederea — să ne referim numai la ţara noastră — că literatura militară de specialitate a înregistrat constant (într-un fel pe linia tradiţiei începută în perioada interbelică) o serie de preocupări (V. Roman, C. Soare, A. Petri, I. Şuţa etc.) pentru clarificarea cauzelor sociale, a esenţei şi rădăcinilor de clasă ale războaielor, a factorilor care intervin în desfăşurarea lor etc. [28] În anii '60, atît în România, cît şi în alte ţări socialiste, se conturează o nouă etapă în acest domeniu. În afară de înţelegerea necesităţii unei viziuni mai largi asupra fenomenului recurgerii la forţa armelor în viaţa societăţilor, putem remarca diversificarea şi adîncirea subiectelor tratate, ca şi a modalităţilor practice de abordare, orientarea către cercetarea concretă etc. Am reţine, în acest context, lucrările realizate de J. J. Wiatr în Polonia — în legătură cu trăsăturile războiului ca fenomen social şi cu clasificarea conflictelor armate, de J. Kende în Ungaria — cu privire la evoluţia recurgerii la forţă în perioada postbelică, de o serie de cercetători din U.R.S.S. în privinţa bazelor sociale ale confruntării armate, a raportului dintre factorii intra şi intersociali, a dezarmării şi securităţii, în R.D.G. etc. [29]. În ţara noastră, în ultimii ani ai deceniului trecut, alături de lucrările elaborate din perspectiva ştiinţei militare, apar şi studii cu caracter mai mult sau mai puţin sociologic cu privire la natura războiului ca fenomen social şi

locul său în tipologia conflictelor, trăsăturile confruntărilor armate în epoca contemporană și implicațiile revoluției științifice-tehnice, cursa înarmărilor etc. Sînt abordate, de asemenea, unele probleme ale întăririi păcii dar, în general, în contextul unui punct de vedere juridico-politic [30]. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că analizele întreprinse în ultimul timp de partidul nostru în legătură cu cauzele războaielor și perspectivele păcii în epoca contemporană au incitat la o serioasă reconsiderare a modului în care cercetarea științifică și-a adus contribuția la clarificarea acestui subiect.

Progresul înregistrat în acest domeniu în ultimele două decenii conține, însă, o dimensiune deosebită, de care trebuie să ne ocupăm mai pe larg. Cînd am analizat concepția lui Bouthoul, am avut prilejul să ne referim la atenția „exclusivă" acordată de sociologul francez războiului, la „punerea în paranteză" *a păcii* (definită esențialmente ca *nonrăzboi*). Trebuie spus că această opțiune (care nu a fost împărtășită numai de discipolii întemeietorului polemologiei) a avut destule consecințe negative în legătură cu perspectiva și orientarea analizelor întreprinse. Mai mult, deși ar putea părea un paradox, a favorizat menținerea în cîmpul cercetărilor asupra violenței armate a unei atitudini nesociologice față de obiectul de studiu, în speță a unei abordări susținute de punctul de vedere juridic (specific dreptului și relațiilor internaționale). Fapt este că la începutul anilor '60 se profilează în acest domeniu — ca o reacție — un pas înainte semnificativ. Conținutul său ? Cuprinderea nemijlocită în sfera investigației a păcii *, ca *realitate a cărei determinare nu se reduce la „absența războiului"* și, în al doilea rînd, *reformularea radicală a conceptelor principale : război și pace*. Importanța unei asemenea schimbări — care este datorată în general orientării cunoscute sub numele de „cercetare asupra păcii" (*peace research, Friedensforschung*), „irenologie" sau „polemologie critică" — poate fi cu greu subestimată.

* Să notăm însă că în 1955 Th. Lenz vorbea de o *știință a păcii*.

Prima etapă a acestui „nou val", care durează cam pînă prin 1968, este în foarte mare măsură o perioadă de căutare a drumului, de tranziție, de clarificare a opțiunilor, în care se mențin încă o serie de imprecizii în desprinderea de abordarea „tradițională" [31]. În mare, am putea lua în considerare următoarele caracteristici :

a. *înlocuirea conceptului „negativ" de pace cu un concept „pozitiv" :* pacea se definește nu numai *disociativ,* prin absența confruntării armate (în această accepție cursa înarmărilor sau „echilibrul puterii" ar fi identice cu pacea), ci și *asociativ,* ca o *structură socială,* ca „un model de cooperare și integrare între marile grupuri sociale", ca un ansamblu de relații pozitive a căror esență o constituie cooperarea „simetrică și egalitară" între națiuni * ;

b. *ideea unei abordări pluridimensionale.* Se resping concepțiile unilaterale, care reduc studiile fie la nivelul *extern,* al relațiilor dintre state, al politicii mondiale, fie la cel *intern,* recomandîndu-se *investigarea tuturor nivelurilor semnificative ale organizării sociale :* relațiile între indivizi, în cadrul grupului social, între grupuri, între clase sociale, între state și grupări de state. Se creează posibilitatea formulării unor ipoteze de cercetare a conflictelor armate pe baza studiului nivelurilor „inferioare" de organizare ;

c. *ideea unei cercetări interdisciplinare.* Cercetarea asupra păcii trebuie să fie *opera integrată* a tuturor științelor omului. Faptul că pacea și războiul apar ca *proprietăți* ale sistemului social face, desigur, ca studiul lor să revină îndeosebi *sociologiei.* Totuși, se consideră, nici o știință nu deține „monopolul" în acest domeniu ;

d. *ideea cercetării internaționale și conceptul de simetrie.* Investigațiile nu pot fi decît *cooperative,* la nivel mondial, sau cel puțin *comparative.* Conceptul de *simetrie* reclamă „neutralitatea" sau „obiectivitatea"

* Definiția „pozitivă" pe care o dă Bouthoul într-unul din ultimele sale studii *(Définition et délimitation de la paix,* în „Etudes polémologiques", nr. 11, 1974, p. 50) este construită în esență tot în raport cu războiul : „pacea este starea unui grup uman suveran, adică dotat cu autonomie politică, a cărui mortalitate nu comportă o parte de homicid colectiv organizat și dirijat".

cercetării şi „strîngerea de informaţii" despre ambele sau toate părţile implicate într-un conflict, în ideea că soluţionarea conflictului trebuie să fie *raţională* şi *cooperativă* sau, cu alte cuvinte, în interesul tuturor ;

e. *ideea cercetării empirice.* Prin utilizarea celor mai moderne tehnici ale investigaţiei sociale concrete se va crea o bază empirică sigură pentru teorii adecvate cu privire la cauzele conflictelor şi condiţiile păcii ;

f. *aplicabilitatea cercetării.* Specialiştii trebuie să aibă în vedere şi condiţiile în care „politicile de pace" recomandate pot fi puse în practică.

Faptul că în această etapă cercetarea păstra încă o serie de „urme" ale modului clasic de abordare a creat noii orientări destule dificultăţi în alegerea unui drum propriu. Problemele cele mai serioase s-au datorat nerenunţării la conceptul de „simetrie" şi susţinerii unei „ştiinţe sociale neangajate".

La prima vedere, faptul că se urmăreşte crearea unei situaţii acceptabile pentru toate părţile sau o soluţie „rezonabilă", a cărei raţionalitate se relevă *la nivel colectiv,* pare să ofere cheia mult dorită a soluţionării conflictelor. Mai ales aplicarea teoriei jocurilor a oferit sprijin pentru o asemenea optică. Confruntarea conceptului de simetrie cu realitatea social-politică a epocii noastre oferă însă suficiente elemente care îl pun în mod serios în discuţie. Dacă uneori această interpretare este utilă — şi, de exemplu, „ameliorarea comunicării între părţi" poate juca un rol important în găsirea unei soluţii de compromis — alteori ea se dovedeşte profund eronată. Nu toate conflictele sau, poate, mai bine spus, numai un număr restrîns de conflicte sînt caracterizate astăzi de simetrie. Cele mai multe sînt rezultatul unor *interese antagoniste* între actori (părţi) *inegali* în plan social-economic sau politic şi nu se pot rezolva în sensul conceptului conservator de „lege şi ordine", ci numai prin *schimbarea radicală a unor date fundamentale ale situaţiei respective.* Astfel, analizînd războaiele de după 1945, I. Kende ajunge la concluzia că majoritatea (peste 84%) au fost războaie civile — împotriva ordinii sociale date — sau de eliberare naţională, cu alte cuvinte, marcate de o profundă asimetrie [32]. Practica arată că structura unei situaţii inechitabile nu poate

fi eliminată fără conflict, fapt pentru care suprimarea conflictului ar însemna favorizarea părţii mai puternice (dominante). Ne putem întreba, atunci, pe bună dreptate, ce înseamnă să înlături, cu adevărat, cauzele războiului. Gîndirea conflictului ca un raport abstract şi simetric, precum şi neglijarea factorilor social-politici, a intereselor aflate în joc constituie un factor decisiv în ratarea aspiraţiilor cercetării asupra războiului şi păcii şi în transformarea tentativei de „soluţionare" a conflictelor într-una de „controlare" a lor. Pacea devine sinonimă cu „pacificarea" şi menţinerea vechii stări de lucruri, iar „strategia contrainsurgenţei", de exemplu, sau în general politica unei puteri imperialiste, un instrument de menţinere a păcii. De aceea, uneori, recomandările diferiţilor cercetători coincid în mod vulgar cu interesele curente ale politicii imperialiste, aducîndu-şi contribuţia, mai degrabă, la „lipsa organizată a păcii". Structura jocurilor imaginate de un Howard sau un Schelling în legătură cu terminarea războiului din Vietnam, de exemplu, nu difereau, oricît s-ar nega aceasta, de interpretările oficiale americane. Nocivitatea unui asemenea punct de vedere, care „pune pe acelaşi plan agresorul şi victima sa", este în afara oricărei discuţii. În acest context, am putea aminti comparaţia extrem de convingătoare pe care Berenice A. Carroll o făcea între o lucrare privind controlul războaielor locale în regiunile în curs de dezvoltare, aparţinînd lui L. P. Bloomfield şi A. C. Leiss, şi propunerile din 14 mai 1969 ale fostului preşedinte al S.U.A., R. Nixon, cu privire la soluţionarea conflictului vietnamez. Aproape că nu există deosebire între cele două documente. Numai cinci din cele treizeci şi şapte de măsuri sugerate de autorii studiului vizează aspecte de ordin social-politic şi nici una nu admite ideea că revoluţionarea structurilor social-politice poate fi legitimă, că susţinerea unui asemenea proces, mai degrabă decît eforturile de a-l suprima, ar contribui la rezolvarea conflictului. Este limpede „de care parte a baricadei" ne aflăm şi aceasta înainte de a şti că şase din cele opt puncte ale propunerilor preşedintelui nu aveau nici o legătură cu datele de ordin social-politic ale războiului, în timp ce, pe de altă

parte, în soluţia propusă de guvernul revoluţionar provizoriu nici un aspect militar nu era separat de implicaţiile sale politice [33]. La rezultate similare vom ajunge analizînd o cercetare întreprinsă de A. C. Leiss, G. Kemp et al., în legătură cu transferurile de arme către ţările slab dezvoltate. Pot fi puse în evidenţă identificarea cu punctul de vedere al analiştilor în strategie şi caracterul „operaţional" al studiului, cunoştinţele dobîndite urmînd a fi folosite pentru controlarea situaţiei din ţările în cauză, ca „recomandări pe termen scurt" pentru politica S.U.A. Modul de abordare conţine numeroase judecăţi de valoare neexplicitate iar analiza ignoră, în general, factorii economici şi politici [34].

Realitatea este că nu putem vorbi, în acest domeniu, de o *cercetare neutră, neangajată.* Toate ipotezele pe care le avansăm în legătură cu conflictele armate trebuie considerate ele însele *fapte sociale :* aceasta deoarece nici o investigaţie nu este întreprinsă într-un vid cognitiv şi cu atît mai puţin într-unul social-politic. Ceea ce diferă priveşte conţinutul valorilor de care este influenţat cercetătorul şi, ceea ce este deja mai puţin important, recunoaşterea sau nu a acestei inserţii ideologice. Premisele valorice viciate vor conduce în mod sigur, chiar dacă ne proclamăm „neutralitatea", la interpretarea eronată a naturii diferitelor conflicte, şi, în cele din urmă, la o „soluţie" care urmăreşte controlarea conflictului pentru menţinerea vechii stări de lucruri sau în interesul celui mai puternic.

Dificultăţile întîmpinate de cercetare datorită erorilor legate de conceperea conflictului ca o relaţie simetrică au dus, în 1968—69, la declanşarea unei serioase dezbateri pentru depăşirea acestei situaţii. Într-un studiu critic publicat în *Journal of Peace Research* [35] în legătură cu raporturile dintre politică şi irenologie, Herman Schmid a evidenţiat pericolul transformării ştiinţei păcii într-un instrument de conservare a ordinii sociale existente. Perpetuarea modului de abordare formal juridic şi a pretenţiilor de „obiectivism", arăta el, împiedică luarea în considerare a structurii antagoniste a societăţii în care se naşte războiul. Eforturile ulterioare, îndeosebi ale sociologilor influ-

enţaţi de ideile marxiste, au fost îndreptate spre constituirea unui cîmp de investigaţie care să aibă ca obiect *toţi factorii de ordin social care condiţionează războiul şi pacea.*

a. În primul rînd, s-a ajuns la concluzia că progresul înfăptuit prin relevarea aspectelor pozitive ale păcii se dovedeşte insuficient în condiţiile în care „definiţia negativă" rămîne neschimbată. Poate mai ales în lumea contemporană, *pacea nu poate fi conturată doar ca absenţă a violenţei directe, manifeste şi organizate care este războiul.* Definiţia „comportamentalistă" a conflictului — potrivit căreia trebuie să avem în vedere doar violenţa explicită — este limitativă, acoperind, cum spunea Galtung, o viziune „pompieristică" asupra războiului şi păcii, bazată, în cele din urmă, pe ipoteza conservatoare că structura socială, condiţiile şi instituţiile sociale sînt bune, normale, dar uneori intervin nişte crize — războaiele — ale căror cauze obscure trebuie să ne silim a le afla. O pace bazată pe înlăturarea acestui tip de violenţă poate foarte bine să fie însoţită de menţinerea inegalităţii, exploatării, imperialismului etc. Condiţiile păcii nu pot fi însă desprinse de caracteristicile globale ale edificiului social. În această idee, a fost formulată în 1969 de Galtung teza, în contururile căreia este evidentă influenţa marxistă, după care *pacea trebuie definită ca absenţă a violenţei în general : atît a violenţei directe, cît şi a violenţei structurale* [36].

Lipsa violenţei directe, explicite, arată Galtung, nu înseamnă neapărat lipsa oricăror manifestări ale violenţei şi, de aceea, nu poate fi asimilată cu pacea. În viaţa socială, în relaţiile dintre state, violenţa este prezentă sub o multitudine de forme, altele decît războiul. Este necesar, în aceste condiţii, ca ea să fie definită mai larg. „Cheia" unei asemenea întreprinderi este considerată a fi diferenţa dintre „potenţial" şi „realizările de fapt ale individului", dintre ceea ce poate fi şi ceea ce este. „Violenţa, afirmă Galtung, este prezentă atunci cînd fiinţele umane sînt influenţate în aşa fel încît realizările lor somatice şi mentale de fapt sînt sub potenţele lor" [37]. Ea este, deci, cauza acestei diferenţe (altfel, evitabile) şi are drept conse-

cință o limitare, o ciuntire. În funcție de modalitățile de acțiune avem o violență personală și una structurală, violență directă și indirectă, fizică și psihologică, intenționată și neintenționată, manifestă și latentă, pozitivă și negativă, cu obiect precis și fără obiect. Conceptul cel mai important în acest context este cel de *violență structurală*, adică violența „surdă", „impersonală", încorporată în structurile și instituțiile sociale care implică exploatarea, inegalitatea socială și inegalitatea participării la conducere, la putere, la distribuirea resurselor, la educație, lipsa libertății sau a posibilităților de exprimare liberă a indivizilor, speranțele inegale de viață etc. „Dacă violența este definită ca fiind situația în care indivizii sînt privați de posibilitățile de exprimare fără ca această alienare să fie inevitabilă, drepturile omului sînt de asemenea relevante pentru conceptul de pace" [38], ca și posibilitatea de a utiliza aceste drepturi, de a te bucura de ele. În strînsă legătură cu aceste aspecte ale violenței structurale — concept cu o incontestabilă vocație critică — a fost analizată de Galtung problema așa-numitei *structuri feudale de interacțiune*, întîlnită în aproape toate formele de organizare umană și caracterizată de absența interacțiunii multilaterale și egale între niveluri. „Structura feudală de interacțiune" a fost utilizată cu bune rezultate de Galtung în studiul imperialismului, conceput ca tip specific al relațiilor de putere și dominație și ca formă a violenței structurale [39].

Se poate spune, în concluzie, că lupta împotriva violenței structurale, printr-o operă continuă de reedificare socială și o constantă punere în gardă împotriva noilor sale tipuri, este considerată ca o teză fundamentală a noii orientări în cercetările asupra războiului și păcii. În viziunea acesteia, pacea implică dezvoltarea unui tip de cooperare egalitară, lipsită de dominație și de exploatare între unitățile sociale (atît la nivelul statelor, cît și al grupurilor sociale și al indivizilor). Ea reclamă depolarizarea și „defeudalizarea" relațiilor dintre state, multilateralizarea interacțiunilor și democratizarea comunicației între niveluri, dezvoltarea interdependențelor între națiuni și crearea de organizații internaționale, guvernamentale și neguverna

mentale, care să faciliteze cooperarea. Un asemenea sistem ar avea o mare capacitate de „absorbție" a confruntărilor, de soluționare a lor pe cale pașnică [40].

b. Relația ce caracterizează manifestarea violenței structurale este profund *asimetrică*. În acest caz, este imposibil să te plasezi *în afară*, pentru că originea conflictului se află în însăși structura socială existentă : este necesar deci să acționezi *împotriva* structurii sociale inechitabile (la nivel național și internațional) și *pentru* o structură lipsită de exploatare, de inegalitate, dominație etc. Cercetarea, în loc să se integreze condițiilor sociale și instituționale care generează violența structurală și să ofere mijloace pentru controlarea violenței directe, se manifestă împotriva lor. Nu este deloc vorba de o pierdere a obiectivității științifice : identificarea cu partea dominată, exploatată sau lipsită de libertate, sau „mai slabă" poate asigura, dimpotrivă, condițiile unei asemenea abordări.

c. Un alt domeniu de progres a fost cel al *metodelor*, în legătură cu care s-a subliniat insuficiența cercetării empirice. Știința păcii, vizînd edificarea unei lumi mai bune, mai drepte, diferită de cea de azi și de ieri, are nevoie, alături de cunoașterea concretă și critica socială a prezentului, și de formularea unei concepții generale despre pace, care să permită elaborarea unor valori în măsură să ghideze cercetarea și construirea lumii viitorului.

d. Și în privința *misiunii* cercetărilor asupra păcii s-au adus noi precizări. Aceasta nu este esențialmente pasivă, nu implică numai cunoașterea științifică a cauzelor războaielor, a desfășurării lor și a drumului către pace, ci trebuie înțeleasă și ca *acțiune :* concluzii supuse organelor politice de decizie, activizarea opiniei publice, desacralizarea războiului, a violenței, organizarea internațională a studiului păcii etc.

Modul de abordare propus de irenologie, inovațiile introduse în cercetarea războiului și păcii au suscitat, îndeosebi în sociologia nemarxistă, numeroase luări de poziție, pro și contra. Aceasta mai ales în legătură cu angajarea sa socială și cu lărgirea cîmpului de investigație asupra violenței structurale. Problemele aduse în discuție păreau să depășească obiectivele unei sociologii

a războiului și păcii, avînd o slabă legătură cu noțiunile clasice de război, forță armată, agresiune, dezarmare, securitate etc. Fapt pentru care, îndeosebi adepții școlii franceze în polemologie apreciau că în această formă cercetările se transformă într-un fel de „mesianism" — nemaifiind vorba de pace și război, ci de bine și rău — sau într-o pseudoștiință minată de contradicțiile politice ale realității [41]. O analiză mai atentă arată că lucrurile nu stau deloc astfel. Ideile avansate de irenologie — deși nu pot fi socotite în afara oricărei discuții, mai ales în legătură cu ponderea acordată diferiților factori care decid cursul procesului beligen și cu insuficienta distincție dintre război și celelalte forme de violență — au adus o contribuție însemnată la progresul cercetării cu privire la cauzele războiului și condițiile păcii. Pe acest teren ele se pot întîlni în mod fructuos cu studiile întreprinse de sociologia marxistă. Dealtfel, este simptomatic faptul că școala scandinavă și cea vest-germană, promotoare ale noii orientări, se reclamă, în multe privințe, de la ideile marxiste. Mai mult, considerăm că irenologia sau polemologia critică își poate clarifica demersul și își poate afirma plenar întreaga forță explicativă doar prin utilizarea *explicită* a aportului — esențial — al marxismului în acest domeniu. Nu se poate uita faptul că nu cercetarea contemporană asupra păcii, ci Marx și Engels au fost cei care, pentru prima dată, au evidențiat coerent legătura dintre confruntarea armată și întreaga structură socială, precum și caracteristicile fundamentale ale relațiilor sociale care generează războiul.

2. Coordonate teoretico-metodologice ale abordării marxiste în cercetarea polemologică

Concluzia cea mai importantă pe care o putem extrage din analiza progresului înregistrat de studiul contemporan al războiului și păcii rămîne, fără îndoială, aceea privitoare la *impunerea și aprofundarea în perioada postbelică a necesității scientizării cercetării în-*

treprinse în acest domeniu. În cele din urmă este vorba, așa cum am mai arătat, de recunoașterea faptului că războiul va fi înțeles cu adevărat doar atunci cînd vom porni, în condiții epistemologice explicite și coerente, ca în orice alt domeniu, de la ceea ce *este* în realitate — sub toate aspectele — întrebuințarea violenței armate în relațiile dintre grupurile umane. Cu totul simptomatic, literatura recentă de specialitate nu mai acordă, de regulă, nici un fel de credit afirmațiilor lipsite de mărturia verificabilă a datelor rezultate din contactul concret și profund cu faptul social. Se poate afirma că acest progres creează condiții pentru încheierea unei lungi epoci marcate de reala incapacitate a cunoașterii de a-și apropria în mod adecvat utilizarea organizată a violenței armate, înlăturînd miturile și tabuurile care o înconjură.

În al doilea rînd, credem că trebuie reținută schimbarea semnificativă produsă în statutul studiilor : preocuparea întîmplătoare, selectivă și dispersată în cadrul mai multor științe pentru investigarea acestei problematici cedează teren, mai ales în ultimul timp, în fața unui *cîmp autonom și specific de cercetare interdisciplinară a problemelor războiului și păcii.* După părerea noastră, o asemenea formulare permite o caracterizare satisfăcătoare a fenomenului actual de *agregare* a perspectivelor de abordare și investigare a locului violenței armate în viața socială, trimițînd explicit la efortul de a utiliza în mod coerent aportul conjugat al diverselor discipline sau strategii euristice și explicative care au un cuvînt de spus în acest domeniu : sociologia, politologia, economia, dreptul, relațiile internaționale, psihologia, antropologia, biologia comportamentului, teoria organizațiilor și a deciziei, statistica, teoria jocurilor etc. Impusă de complexitatea deosebită a războiului și de multitudinea aspectelor inserției sale în funcționarea societății umane, această tendință exprimă limpede ideea că nici o știință socială particulară nu va putea ajunge în mod independent la o explicație adecvată și profundă a recurgerii la forța armelor în relațiile dintre grupurile mari de oameni. Menținerea unor frontiere rigide între diferitele tentative de cunoaștere nu ar face, ca și în alte cazuri, decît

să împiedice sau să întîrzie înţelegerea fenomenului. Numai abordarea multi- şi interdisciplinară, avînd ca „obiectiv strategic" o perspectivă *transdisciplinară* organică, adaptată problematicii studiate, se dovedeşte în măsură să ofere şansele unui veritabil progres în investigarea războiului. Dobîndind sens şi organizare internă datorită chiar obiectului său de cercetare, acest mod de abordare *reprezintă studiul contemporan al războiului şi păcii.*

În momentul de faţă, aşa cum am văzut, el este cunoscut în literatura de specialitate sub denumiri foarte diverse : polemologie, polemologie critică, irenologie, cercetare asupra păcii (*Friedensforschung, peace research*), cercetare asupra conflictelor şi păcii (*Konflict und Friedensforschung*), ştiinţa păcii, sociologia războiului şi a păcii ş.a.m.d. Nu este deci de mirare că unii autori înclină, în continuare, să vorbească de existenţa mai multor discipline care au ca obiect specific de cercetare războiul şi pacea sau insistă asupra imposibilităţii de a delimita cît de cît exact şi de a defini conţinutul unui astfel de capitol al ştiinţei sociale. O analiză mai atentă arată însă că sub o titulatură sau alta se află, în cele din urmă, aceeaşi intenţie — deşi, de multe ori, pusă în practică în mod diferit : *studiul ştiinţific, din* **toate** *perspectivele utile, al* **tuturor** *factorilor ţinînd de alcătuirea societăţii umane care hotărăsc în problemele războiului şi păcii.*

Faptul că este greu să vorbim în acest caz de o *disciplină* în sens tradiţional, în măsură să fie „clasificată" fără prea multă bătaie de cap, ar putea să constituie doar din punct de vedere pur administrativ o problemă serioasă în acest moment. Cu adevărat importantă în caracterizarea statutului cercetării asupra războiului şi păcii ni se pare a fi, în momentul de faţă, nu întrebarea dacă aceasta poate fi considerată o ştiinţă socială sau o „ramură" la fel cu celelalte, ci aceea dacă un asemenea cîmp de studii se aplică unei problematici reale, unui domeniu determinat şi „efervescent" — marcat de întrebări de acut interes — al existenţei sociale, dacă prilejuieşte un efort cognitiv sistematic şi specializat şi are posibilitatea să ofere, respectînd criterii ştiinţifice de obiectivitate şi verificabilitate, un an-

samblu coerent de cunoştinţe fundamentale, cu caracter teoretic, cu privire la obiectul său.

1. Că asemenea investigaţii au, chiar în termeni tradiţionali, un *obiect* destul de bine stabilit credem a nu mai necesita o argumentare deosebită. Intrepretarea ideologică diferită sau „decupajul" variat al temelor de studiu nu schimbă, în ultimă analiză, acest fapt. Cum s-a putut vedea şi din consideraţiile anterioare, în ceea ce ne priveşte, considerăm că problematica acestui cîmp de cercetare ar putea fi desemnată cît se poate de exact şi succint prin : *cauzele războiului şi condiţiile păcii.* În mod concret ar fi vorba, într-o primă aproximaţie, de a) studiul tuturor factorilor care, la un nivel sau altul al vieţii sociale, contribuie la pregătirea, amorsarea sau întreţinerea procesului beligen, al condiţiilor în care o stare sau alta a relaţiilor sociale ajunge să implice întrebuinţarea violenţei armate ; b) studiul proceselor sociale ce caracterizează desfăşurarea războaielor ; c) studiul consecinţelor de ordin social ale războiului ; d) studiul condiţiilor şi al posibilităţilor practice de realizare a păcii, al celor care privesc aspecte structurale ale organizării sociale, dar şi al celor cu caracter conjunctural, legate de exemple concrete de recurgere la forţa armelor ; e) studiul caracteristicilor şi al consecinţelor sociale ale păcii.

2. Existenţa unor cercetări „speciale şi specializate" cu privire la război şi pace este şi ea pusă în evidenţă — cum am încercat să arătăm — de realităţile ultimilor ani. Poziţiile care neagă *specificul* investigaţiei întreprinse în acest domeniu, considerînd, de exemplu, că cercetătorii studiază în legătură cu problemele violenţei armate cele mai diverse şi disparate chestiuni de sociologie, istorie, filosofie, economie politică, relaţii internaţionale, drept, psihologie etc. păcătuiesc, de fapt, printr-o viziune anacronică asupra chiar modului de a studia ştiinţific războiul. Ele ar putea fi luate în considerare doar în momentul în care ceea ce este caracteristic astăzi pentru cercetarea asupra războiului şi păcii *ar fi redus* la aspectele de natură ideologică incluse de „lupta pentru pace", de diversele conjuncturi ale luptei împotriva pericolului de război sau de critica concepţiilor reacţionare [42]. Atunci cînd urmărim ana-

liza complexă a utilizării organizate şi pe scară largă a violenţei armate ca fenomen social integral, unitatea diverselor modalităţi de abordare şi imperativul studiului specializat încep să se impună. De fapt, cercetarea multidisciplinară, caracterizată prin studii cu identităţi relativ distincte şi transferuri reciproce de informaţii sistematice asupra anumitor aspecte ale utilizării forţei armelor, a creat condiţii, în momentul de faţă, pentru estomparea autonomiilor originale şi construirea unei perspective unitare şi specifice. Un rol esenţial în această direcţie revine *sociologiei, care acţionează ca un veritabil centru de integrare a efortului de investigaţie.*

Se poate spune, de asemenea, cu toată certitudinea că ceea ce se acumulează astăzi în domeniul de care ne ocupăm depăşeşte de departe informaţia oferită curent de simţul comun, fiind rodul unui proces de cunoaştere *întemeiat pe un demers teoretic adecvat.* Asupra acestui fapt merită, poate, să insistăm, mai ales dacă avem în vedere reacţia faţă de orientarea speculativă predominantă în ultimii ani. *Cercetarea empirică* are, fără îndoială, un rol *esenţial* în studiul războiului şi păcii, oferind posibilitatea înmulţirii cunoştinţelor cu privire la diferite aspecte ale utilizării violenţei armate, a acumulării unui material în măsură să fie analizat statistic. Trecerea la generalizare şi interpretare este imposibilă fără investigaţia concretă, nemijlocită şi sistematică a faptului social. În momentul de faţă, s-a conturat un important arsenal de metode şi tehnici pentru culegerea de date semnificative în legătură cu geneza proceselor beligene. Totuşi, aceasta nu este decît o treaptă în depăşirea empiriei simţului comun. Orice construcţie semnificativă în acest domeniu, pentru a nu se reduce la o colecţie banală de fapte, trebuie să implice organic o *teorie explicativă* convingătoare cu privire la locul războiului, al violenţei armate în viaţa socială. Realitatea arată că rolul acesteia în călăuzirea cercetării este fundamental. De fapt, se poate spune că studiul interdisciplinar al războiului şi păcii nu se poate realiza ca ştiinţă, nu-şi poate realiza funcţia explicativă şi interpretativă, fără a fi, în acelaşi timp, empiric şi teoretic, analitic şi sintetic. În acest context

trebuie subliniat faptul că domeniul continuă să fie confruntat cu dificultăţi destul de serioase în privinţa „conectării" cercetărilor teoretice şi a investigaţiei empirice, a comparării sistematice a ipotezelor rezultate din analiza teoretică cu rezultatele obţinute pe cale empirică. Studiile publicate în ultimii ani suferă încă de un anume descriptivism, ceea ce evidenţiază, în ultimă instanţă, insuficienta legătură între diferitele etape ale cercetării ştiinţifice. Problemele cele mai numeroase din acest punct de vedere apar pe parcursul trecerii de la analiza realităţilor social-politice intrasocietale la cea a factorilor beligeni la nivelul relaţiilor internaţionale.

Semnificaţia demersului teoretic este întărită şi de un alt aspect. În afara unei componente *critice* deosebit de puternice (fără de care s-ar transforma într-o apologetică a *statu quo*-ului, contribuind la menţinerea condiţiilor sociale ale violenţei armate), studiul războiului şi păcii reclamă, indiscutabil, şi o dimensiune *prescriptivă:* viitorul nu se proiectează, pur şi simplu, ţinînd seama exclusiv de tendinţele trecutului şi prezentului, ci este „creat" în funcţie de valorile sociale dezirabile, după care urmează stabilirea metodelor de acţiune şi a mijloacelor necesare atingerii obiectivelor conturate. Această vocaţie a ştiinţei păcii are, fără îndoială, o serioasă semnificaţie revoluţionară, în continuă expansiune.

În general, trebuie să evidenţiem faptul că cercetarea asupra războiului şi păcii este un capitol al ştiinţei sociale aflat „în curs de dezvoltare", o structură intelectuală în plină transformare, care îşi întăreşte treptat toate atributele discutate, pe măsură ce avansează în cunoaştere.

4. Cît priveşte caracterul ştiinţific al cunoştinţelor dobîndite în urma unor astfel de cercetări, în ceea ce ne priveşte, considerăm că este lipsit de sens să se trateze această chestiune în mod abstract. Nici o etichetă — oricare ar fi ea — nu asigură în sine o asemenea condiţie, care, de fapt, exprimă nu o stare, ci o *tendinţă* a raportului dinamic dintre mijloacele cunoaşterii şi realitate. Ceea ce îşi va spune întotdeauna cuvîntul în ultimă instanţă este efortul real de adecvare progresivă a metodologiei şi a instrumentelor de cerce-

tare la obiectul specific de studiu, continua aplecare către realitate. Din acest punct de vedere trebuie desigur să se admită că, în ansamblu, studiul războiului și păcii a făcut însemnate progrese. Așa cum arătam, ideea dominantă astăzi este cea a cercetării *pozitive* și *obiective* a fenomenului violenței armate.

În același timp, însă, este necesar să subliniem faptul că dobîndirea caracterului științific este indisolubil legată de orientarea filosofică, de opțiunea teoretico-metodologică a studiilor pe care le întreprindem. Cercetare asupra războiului și păcii face în ultimul timp foarte multă lume, dar rezultatele pe care le obțin unii sau alții sînt extrem de diferite ca valoare. Ca să dăm numai un exemplu, ne-am referi la erorile majore acumulate în acest domeniu de orientările biologiste sau psihologiste. În momentul de față a devenit cît se poate de evident că dobîndirea unui fundament științific de către studiul violenței armate se poate realiza numai prin *structurarea explicită a acestui domeniu pe baza teoriei sociologice furnizate de concepția marxistă despre societate*. Afirmația este puternic sprijinită, dealtfel, de continua creștere a influenței exercitate de modul de abordare specific marxismului asupra cercetătorilor cu alte „afilieri politice" care lucrează în acest sector. De fapt, o bună parte din ceea ce se face astăzi serios pe terenul investigației asupra războiului se revendică, mai mult sau mai puțin nemijlocit, de la teoria formulată de Marx. Am stăruit deja asupra aportului major al întemeietorilor concepției materialist-dialectice la punerea pe baze științifice a studiului fenomenului social al războiului. Ceea ce am dori să subliniem în plus în acest context este faptul că sociologia marxistă oferă nemijlocit înseși premisele teoretice și metodologice indispensabile pentru dezvoltarea *actuală* a cercetării interdisciplinare asupra războiului și păcii în contextul unei analize de ansamblu a dinamicii sociale. În același timp nu trebuie uitat un lucru. Așa cum s-a subliniat și în legătură cu alte domenii, dialogul, confruntarea critică în spiritul cunoașterii științifice între marxiști și nemarxiști poate constitui un factor important în progresul studiului asupra violenței armate. „Marxism-leninismul, arăta tovarășul

Nicolae Ceaușescu, nu a afirmat niciodată că deține monopolul gîndirii sociale ; dimpotrivă, el a apărut și s-a dezvoltat în cadrul contactului și al confruntării cu celelalte curente de idei din lume... Legea dezvoltării marxism-leninismului a fost și rămîne împrospătarea neîncetată a esenței sale din izvorul gîndirii și cunoașterii universale, din cuceririle tuturor științelor..." [43].

5. Discutînd problemele puse de dezvoltarea studiului științific al conflictelor armate am atins, la un moment dat, chestiunea *obiectivității științifice*, a raportului dintre obiectivitate și opțiunea ideologică sau angajarea socială a cercetărilor întreprinse. Concepția afirmată de Bouthoul considera drept un principiu de bază autonomia investigației în raport cu valorile care animă diferitele grupuri sociale, cerînd ca în acest domeniu să se procedeze asemenea „biologilor și chimiștilor". Irenologia susține, dimpotrivă, necesitatea angajării hotărîte a cercetătorului, a „partialității" sale, singura în măsură să conducă la cunoașterea justă a violenței structurale. Situîndu-se pe poziții marxiste, studiul interdisciplinar al războiului și păcii pornește de la ideea că în acest domeniu, ca în întreaga știință socială, dealtfel, cercetătorul este *implicat* întotdeauna, mai mult sau mai puțin direct, în problematica abordată. Valorile, opțiunea axiologică și, în ultimă instanță, ideologia se insinuează permanent — fie că sîntem sau nu conștienți de aceasta în timp ce ne proclamăm neutralitatea — în modul în care sînt abordate problemele. Definirea obiectului de studiu sau a categoriilor disciplinei, de exemplu, înseamnă deja valorizare și interpretare, în esență o angajare care nu este neutră sub raport ideologic. Cercetările întreprinse servesc, de asemenea, voit sau nu, anumitor scopuri, întrucît orice cunoștință dobîndită în acest domeniu are implicații sociale, oferă argumente pentru schimbare sau pentru menținerea anumitor stări de lucruri, demască sau sprijină. Dealtfel, în ultimul timp, necesitatea examinării permanente a consecințelor morale și politice ale activității științifice consacrate elucidării condițiilor războiului și păcii este tot mai mult luată în considerare. Dar dacă problema obiec-

tivității științifice nu poate fi soluționată pe baza mitului „dezideologizării", acest lucru nu înseamnă că nu există un raport nemijlocit între caracterul științific al investigației asupra violenței armate și premisele valorice sau supozițiile sale ideologice. Practic, valorile la care aderă cercetătorul pot conduce, în raport cu natura lor, fie la rezultate incompatibile cu știința, fie la respectarea cerințelor analizei științifice. Punctul de vedere care și-a făcut drum în acest domeniu datorită irenologiei a fost demult exprimat de Lenin. El a arătat că obiectivitatea științifică înseamnă în sociologie recunoașterea acțiunii intereselor de clasă asupra interpretării fenomenelor sociale și situarea deschisă și consecventă pe pozițiile unui anumit grup social, și anume ale celui care reprezintă progresul social la un moment dat. Situarea pe pozițiile clasei muncitoare asigură în momentul de față posibilitatea de a pătrunde la rădăcina fenomenelor, demistificarea structurii sociale caracterizate de exploatare și inegalitate, cunoașterea profundă a cauzelor utilizării violenței armate. Explicația nu este greu de dat. Premisele vocației științifice a concepției marxiste sînt oferite de faptul că opțiunea valorizantă, în cazul său, nu este apriorică, ci motivată pe deplin din punct de vedere sociologic: ea este dedusă din analiza tendințelor obiective ale dezvoltării societății, este descifrată în însăși structura și mișcarea procesului istoric [44]. Pe această bază, dacă obiectivismul preconizat, de exemplu, de Bouthoul și școala sa nu face decît să eludeze structurile antagoniste ale societății și să justifice, în cele din urmă, *statu quo*-ul, adică bazele sociale ale războiului, concepția marxistă oferă cercetării asupra războiului și păcii posibilitatea angajării ferme în favoarea unei lumi mai drepte, fără războaie. În acest context, socotim însă că este necesar să subliniem faptul că justețea supozițiilor ideologice nu oferă nici un fel de „dispensă" în legătură cu rigurozitatea științifică necesară în fiecare etapă a cercetării, de la culegerea (tuturor) datelor semnificative, pînă la compararea lor cu ipotezele avansate și prezentarea rezultatelor obținute. Mai mult, cel puțin datorită complexității raporturilor ce se stabilesc între studiul condițiilor actuale ale războiului și

formularea valorilor apreciate ca dezirabile în societatea viitoare se dovedește indispensabilă o permanentă reexaminare critică a premiselor aflate la baza cercetărilor.

6. În strînsă legătură cu problema angajării sociale a studiului interdisciplinar al războiului și păcii se află și cea a *aplicabilității* sale. Nu încape îndoială că, pentru a-și îndeplini cu adevărat menirea, acest capitol al științei sociale nu-și poate restrînge aspirațiile la cercetarea fundamentală, evitînd obiectivele practice ale păcii și punerea bazelor a ceea ce Th. Lenz numea *tehnologia păcii*. Dacă cercetarea trebuie să se insereze cu vigoare în viața socială și politică pentru a-și asigura și garanta profunzimea cunoașterii, aceeași inserție trebuie operată pentru a permite aportul efectiv al științei la realizarea păcii. Ceea ce se poate face în această direcție nu este puțin. O contribuție de cea mai mare importanță — cu o certă semnificație democratică și revoluționară — ar putea avea aducerea, pe scară largă, la cunoștința opiniei publice a rezultatelor obținute în descifrarea locului violenței armate în viața socială, a condițiilor care transformă posibilitatea războiului în realitate. S-ar acționa astfel în direcția desacralizării și, am spune, a „laicizării" politicii care decide în problemele recurgerii la forța armelor, ale războiului și păcii. Prin conștientizarea și „luarea în stăpînire" de către mase a acestui domeniu, prin crearea unei atitudini active și responsabile a „omului de pe stradă" se vor crea treptat condițiile unei schimbări radicale în privința șanselor păcii. Studiile pot pune apoi la dispoziția forurilor de decizie analize ale factorilor care acționează în situațiile de criză, conducînd la soluția violenței, pentru a îngusta astfel sfera de influență a erorilor de apreciere, a imaginilor false etc. și a oferi posibilități sporite de acțiune conștientă în desfășurarea evenimentelor. Dealtfel, cercetarea se poate angaja, de asemenea, pe calea elaborării unor tehnici adecvate de intervenție în diferite etape ale proceselor beligene. Este simptomatic faptul că, în ultimii ani, în literatura de specialitate s-au făcut auzite opinii care resping dogma potrivit căreia, odată declanșat, un conflict armat nu poate avea decît o în-

cheiere militară. Numeroşi autori au arătat că există destule mijloace pentru a se pune stavilă forţei [45]. Reţinem în acest context şi cele discutate în legătură cu aportul concepţiei polemologice a lui Bouthoul şi al irenologiei.

Desigur, lucrurile nu sînt deloc simple. De aceea, de exemplu, se pune chestiunea *ponderii* actuale a abordării aspectelor pozitive ale construirii păcii. Pentru a menţine linia abordării ştiinţifice şi a nu eşua într-un teren absolut arbitrar, credem că ar trebui subliniată ideea *transformării treptate* a cercetării interdisciplinare asupra războiului şi păcii în ceea ce am putea numi *ştiinţă a păcii* pe măsura înaintării în cunoaşterea cauzelor şi condiţiilor recurgerii la violenţă. Ceea ce nu înseamnă, bineînţeles, că problemele „tehnologiei păcii" nu sînt permanent studiate.

O problemă deosebit de spinoasă se dovedeşte a fi cea a punerii în practică a eventualelor rezultate concrete ale studiului. Să presupunem că s-ar proba, fără putinţă de tăgadă, că anumite condiţii sociale sînt răspunzătoare de provocarea războaielor. Cine s-ar putea însărcina cu punerea în practică a programelor de acţiune recomandate ? Cum s-ar converti cunoaşterea în acţiune politică ? Singurul răspuns posibil ni se pare acela că afirmarea caracterului aplicativ al cercetării interdisciplinare asupra războiului şi păcii este indisolubil legată de *acţiunea politică revoluţionară* pentru modificarea structurilor sociale responsabile de manifestarea violenţei armate. Este plină de semnificaţie, în acest context, sublinierea de către secretarul general al partidului nostru a faptului că înlăturarea pericolului de război şi deschiderea unei ere noi în istoria civilizaţiei umane implică acţiunea hotărîtă, revoluţionară a forţelor sociale progresiste pentru făurirea unei lumi a dreptăţii sociale şi naţionale [46].

Nu poate fi neglijat nici alt aspect, datorat faptului că, în fond, este vorba şi de o analiză a activităţilor militare : în ce scopuri sînt sau pot fi utilizate rezultatele studiului războiului şi păcii. Nu este nevoie să insistăm prea mult asupra ideii că obiectivele majore ale acestuia — eliminarea războiului din viaţa socială şi promovarea condiţiilor păcii — ar fi puse grav sub

semnul întrebării în momentul în care ceea ce s-ar urmări ar fi realizarea, în diferite etape, a unei politici militare eficace. Cercetarea asupra războiului şi păcii se deosebeşte net, din acest punct de vedere, de aşa-numita ştiinţă militară.

Clarificarea în continuare a caracteristicilor de bază ale studiului interdisciplinar al cauzelor războiului şi condiţiilor păcii, a centrelor dominante de interes şi a problematicii abordate ar putea fi legată, într-un mod nu lipsit de folos, de chestiunea *denumirii acestui cîmp specific de investigaţie.*

Ca denumire, termenul de *polemologie* are, ca să spunem aşa, întîietate istorică. El a „acoperit" primele cercetări ştiinţifice cu coloratură specifică asupra fenomenului social al războiului, a dat numele primelor institute specializate, a permis un grad satisfăcător de comunicare între specialişti cu concepţii diferite şi înţelegînd diferit principalele probleme ale domeniului, iar astăzi este revendicat — cu sau fără adausuri — de şcoli distincte. Toate acestea ar pleda pentru utilizarea sa în continuare. Dar termenul de polemologie are, credem, încă un avantaj, întrucît desemnează în modul cel mai direct fenomenul care orientează cercetările şi în legătură cu care se conturează, pînă la urmă, toate celelalte probleme : în sens restrîns, războiul, în sens larg, utilizarea violenţei pentru soluţionarea conflictelor apărute în relaţiile dintre grupurile sociale [47]. Din acest punct de vedere, termenul de *irenologie,* de exemplu, se dovedeşte relativ „descoperit", deoarece seamănă o oarecare confuzie în legătură cu problematica abordată şi, în ultimă instanţă, în legătură cu viziunea globală asupra lumii fără războaie *. Astfel, deşi concepţia afirmată de Galtung, Senghaas ş.a. nu permite, în genere, o astfel de interpretare, irenologiei i s-au reproşat „viziunea statică", ideea posibilităţii unei societăţi lipsite de conflicte etc.

---

* Aceasta datorită modului de formare a termenului : εἰρηνεύω înseamnă în greceşte a trăi în pace, a face pace ; εἰρήνη, ης — pace (opusul lui πόλεμος), iar εἰρηναῖος, α, ον — paşnic, liniştit, netulburat.

Or, afirma pe bună dreptate Bouthoul, a vorbi despre înlăturarea războiului şi a violenţei în general nu înseamnă negarea permanenţei conflictului social. Mai mult decît în cazul oricăror altor fiinţe gregare, societatea în care trăieşte omul are ca o caracteristică de bază conflictul. O însemnată parte nu implică însă *violenţa* şi chiar în ipoteza înlăturării depline a acesteia nu vom ajunge niciodată la o societate fără conflicte. Trimiţînd în mod explicit la studiul cauzelor şi condiţiilor războiului (ca formă particulară de *conflict* şi utilizare a *violenţei*) în vederea eliminării lor din viaţa socială, polemologia înlătură premisele unor asemenea acuzaţii. Să precizăm, de asemenea, că în concepţia marxistă conflictul constituie o variabilă explicativă cheie, tocmai ca o reflectare a perenităţii sale în funcţionarea societăţii.

Dacă nu socotim *denumirea* o chestiune formală sau legată doar de determinarea sumară a obiectului de studiu, ci una care angajează nemijlocit *definirea concretă* şi *atitudinea faţă de problemele abordate,* nu putem rămîne la acest nivel, avînd în vedere mai ales deficienţele caracteristice modului de abordare tradiţional-polemologic. Să nu uităm însă că termenul inventat de Bouthoul a fost utilizat frecvent şi pentru a denumi „cercetările asupra păcii" — deci o orientare cu totul diferită de cea a şcolii franceze. Întrevedem aici un argument în favoarea ideii că — într-o determinare convenabilă — polemologia poate lua în considerare cu succes elementele noi aduse de teoreticienii violenţei structurale. În ceea ce ne priveşte, credem că atenţia acordată „cartografierii" factorilor beligeni nu este incompatibilă, ci dimpotrivă, se prelungeşte şi se completează în mod necesar cu studiul păcii înţeleasă ca structură socială caracterizată de dezvoltarea „cooperării simetrice şi egalitare" între componente. În această viziune, *producerea războiului este indisolubil legată de tot ceea ce se petrece în viaţa socială, de toate celelalte forme de utilizare a violenţei ;* înlăturarea posibilităţii sale nu înseamnă, pur şi simplu, „blocarea" manifestării explozive, perceptibile a forţei, ci înlăturarea treptată din alcătuirea socială a condiţiilor structurale ale recurgerii la arme şi edificarea unui nou tip

de relaţii sociale care să excludă premisele oricărei violenţe. După cum se poate vedea, într-o astfel de aproximare a obiectului de studiu, accentul principal nu este pus, de fapt, pe *război* în sine (dinamica concretă a recurgerii la forţă), ci pe *societate,* pe factorii ţinînd de constituirea şi funcţionarea organismului social care decid în legătură cu ceea ce numim curent problemele războiului şi păcii. Aceasta înseamnă, de exemplu, că în ultimă instanţă căutăm să descoperim nu cauzele unuia sau altuia dintre războaie, ci fundamentele social-economice, politice, culturale, psihologice şi de altă natură — fruct al unui îndelungat proces istoric — ale recurgerii masive la forţă. În acelaşi timp, subliniem faptul — numai la prima vedere în contradicţie cu cele de mai sus — că un astfel de studiu îşi trage seva din investigarea nemijlocită şi aprofundată a apariţiei, desfăşurării şi stingerii manifestărilor legate de utilizarea violenţei armate, a fenomenelor sociale ce se produc în timpul războiului şi a consecinţelor acestora asupra vieţii societăţilor. Accentul pus pe analiza structurilor sociale — cu caracter de clasă — caracterizate de inegalitate şi exploatare, care conţin condiţiile pietrificate ale violenţei surde şi impersonale, apărate de multe ori de legi „democratice", nu poate avea drept consecinţă neglijarea sau pierderea din vedere a *violenţei manifeste deschise,* exprimate cu ajutorul puştilor, tunurilor şi tancurilor. Conceptul de violenţă structurală — pe care îl considerăm în continuare de o utilitate majoră — îşi pierde semnificaţia şi relevanţa ştiinţifică dacă nu se referă *explicit* la resortul real şi concret — nu simbolic sau ritualizat — al forţei armate însărcinate să apere ordinea stabilită a ierarhiei, privilegiilor şi oprimării. De fapt, aşa cum subliniază şi E. Krippendorff [48], violenţa structurală rămîne structurală, ascunsă, doar atît timp cît nu este pusă în discuţie, provocată, atacată de victimele sale. Din acel moment ea devine violenţă fizică şi implică pierderea de vieţi omeneşti.

Odată adoptată această accepţie în legătură cu obiectul de studiu, *polemologia* poate fi considerată, după părerea noastră, drept cea mai adecvată denumire pen-

tru cercetarea interdisciplinară a cauzelor războiului şi condiţiilor păcii.

O problemă care se cere discutată mai pe larg în acest context este, fără îndoială, cea a modului în care determinăm *războiul,* răspunzînd la întrebarea : cînd anume, de la ce grad sau nivel al întrebuinţării violenţei armate putem vorbi de *homicid organizat* * şi cînd ne aflăm în faţa altor fenomene. J. Freund spunea că există o *cezură,* o diferenţă esenţială cu caracter sociologic între război şi celelalte forme de conflict. Determinarea acestei „rupturi" se poate dovedi extrem de utilă pentru precizarea trăsăturilor modului de abordare polemologic.

La fel ca în multe alte probleme spinoase şi în acest caz există o multitudine de definiţii sau, pur şi simplu, de păreri diferite [49]. Cîteva lucruri de bază, indispensabile în actuala fază de dezvoltare a cercetărilor, pot fi, totuşi, clarificate în mod satisfăcător.

Într-un sens foarte larg, războiul poate fi considerat o *ciocnire violentă,* caracterizată de întrebuinţarea *forţei* între *entităţi sociale* distincte dar similare, care îşi acordă reciproc *statutul de beligerant.* Ideea prioritară implicată aici — şi supralicitată de multe ori din raţiuni operaţionale, practice — este aceea că există o *stare de război,* cu limite temporale bine determinate, care permite în mod egal beligeranţilor recurgerea la forţă şi, în general, tipuri de comportament definite de anumite reguli ca improprii *stării de pace.* Acest mod de a defini războiul, ale cărui rădăcini le găsim la Grotius şi încă mai înainte, în dreptul roman, ridică, în afara unor chestiuni de principiu inevitabile — ce este violenţa, ce este forţa şi despre ce fel de forţă este vorba, care anume sînt acele entităţi sociale ? — cîteva dificultăţi suplimentare legate, pe de o parte, de existenţa unor

* Aici şi în continuare folosim termenul de *homicid organizat* ca echivalent pentru război. Aceasta deoarece în genere războaiele se caracterizează prin „producerea" organizată şi pe scară largă a pierderii de vieţi omeneşti. În acelaşi timp, cum subliniem şi în cele ce urmează, trebuie avută în vedere *ritualizarea* anumitor războaie, caz în care victimele sînt puţin numeroase sau, uneori, lipsesc cu desăvîrşire (cel puţin un timp oarecare).

manifestări ale violenţei la alte niveluri decît cel militar (economic, politic, cultural, psihologic) şi de faptul că mai ales timpurile moderne cunosc întrebuinţări ale forţei armate care nu pot fi localizate precis în timp sau care nu ţin nici de starea de război, nici de cea de pace, iar pe de alta, de scoaterea actuală a războiului în afara legii. Există, apoi, ostilităţi importante fără declaraţie de război şi stare de război fără ostilităţi serioase, ca şi utilizarea violenţei armate între entităţi sociale care nu sînt egale în plan juridic.

Soluţionarea tuturor acestor probleme nu este deloc simplă, mai ales dacă nu urmărim o determinare formală şi abstractă a homicidului organizat. Ceea ce trebuie subliniat în mod deosebit este faptul că, aşa cum am mai arătat, o definiţie a războiului poate fi construită nu pe baza analizei manifestărilor ideologice prilejuite, ci a însuşi războiului de-a lungul timpului, adică a evenimentelor istorice caracterizate de existenţa unui *conflict* (acut) de interese sau în legătură cu anumite valori între două sau mai multe părţi *, unui grad ridicat de activitate *militară* (de „mişcare" a forţelor armate), unui nivel înalt de *tensiune* şi de *percepere a opoziţiei* faţă de inamic în cadrul fiecărei comunităţi angajate, unei *stări corespunzătoare* (în fapt anormală) *de drept* şi a unor *schimbări semnificative de ordin social-economic şi politic* în interiorul părţilor. Credem, în acelaşi timp, că ceea ce ne interesează în urma unei astfel de analize este *o definiţie, o accepţie sociologică,* deci globală, a războiului şi nu un sens restrictiv, care să ia în considerare cu deosebire una sau alta din laturi (legală, politică, militară, economică etc.). De aceea studiul războiului va trebui să aibă la bază cercetarea tuturor formelor de întrebuinţare a violenţei armate cunoscute în istorie.

* Această precizare plasează războiul printre celelalte forme de conflict social. Fără a intra aici într-o tratare amănunţită a problemei, care depăşeşte obiectul lucrării de faţă, subliniem că utilizăm termenul de conflict pentru a desemna situaţiile manifeste de incompatibilitate (antagonism) între valorile, interesele sau obiectivele urmărite de două sau mai multe părţi (grupuri sociale de diferite extensii) din care rezultă acţiuni reciproce cu caracter ostil, duşmănos sau distructiv [50].

Aceasta înseamnă, de exemplu, că pentru polemologie determinarea războiului ca fenomen social nu poate fi legată *în primul rînd* de întrebuinţarea cutărui sau cutărui tip de armă sau de importanţa pierderilor umane provocate. Fără îndoială, astfel de elemente nu trebuie neglijate. Războiul este o confruntare în cursul căreia se pun sistematic în acţiune anumite tipuri de arme — de „unelte" destinate explicit uciderii semenilor — variabile de la o epocă la alta şi de la un spaţiu social la altul, şi însoţită de mari pierderi în vieţi omeneşti. Ar însemna însă să lăsăm în afara analizei numeroase exemple sau tipuri de utilizare a violenţei armate dacă am socoti drept război doar confruntările în care — fapt derivat în plan sociologic — s-au utilizat armele *x*, *y*, *z* sau datorită cărora şi-au pierdut viaţa mai mult de *n* oameni. Calificări cantitative există în polemologie, mai ales în studiile care întreprind analize statistice asupra materialului istoric. Atunci cînd limitele operaţionale ale respectivelor definiţii au fost menţionate explicit, ele s-au dovedit cît se poate de utile. Q. Wright şi L. F. Richardson, de pildă, au utilizat, printre altele, în selectarea războaielor cuprinse în cercetarea tendinţelor conflictelor armate de-a lungul timpului criteriul *magnitudinii*, al pierderilor provocate. Primul s-a oprit asupra confruntărilor care au avut ca urmare mai mult de 100 000 de victime, iar cel de-al doilea asupra celor cu peste 300 de victime, atenţia principală fiind acordată celor cu mai mult de 3 000 de victime. Totuşi, îndeosebi în cazul lui Wright, acest factor este cu totul subordonat efortului de a determina războiul pe teren sociologic.

Considerăm, de asemenea, că războiul nu poate fi socotit doar un fenomen propriu timpurilor aşa-zis moderne sau societăţilor civilizate, adică organizate într-un mod familiar nouă în plan social, economic, politic, mai pe scurt, caracterizate de existenţa statului. Trebuie să recunoaştem că, în fond, atunci cînd vrem să înţelegem cu adevărat care sînt condiţiile sociale ale întrebuinţării violenţei armate, „punerea în paranteză" a recurgerii colective la forţă (împotriva unei alte comunităţi) în societatea primitivă este lipsită de

logică. Desigur, există aici o diferenţă importantă, fiind vorba de un tip distinct de întrebuinţare a violenţei. Cum am putea analiza însă formele mai complexe ale homicidului organizat dacă nu ne întrebăm cum s-a ajuns pînă la ele ? Războiul este un fenomen mult prea legat de întreaga istorie a omului şi a societăţii sale pentru a susţine că apariţia claselor şi a statului a creat dintr-o dată toate condiţiile uciderii deliberate a unor mase de oameni. În acelaşi timp, trebuie precizat că războiul în sens sociologic nu a existat de la începuturile societăţii umane, mai precis, înainte ca aceasta să ajungă la un anumit grad de „complicare" în plan social şi cultural.

Ce criterii putem totuşi *coordona* în definirea războiului ca obiect al studiului polemologic ? După părerea noastră, este necesar, în primul rînd, să luăm în considerare faptul că războiul s-a conturat în istoria societăţii umane (şi trebuie să-l socotim ca atare) drept un *instrument de decizie* în conflictele (sociale) majore în legătură cu posesiunea sau distribuirea anumitor *valori* între două sau mai multe grupuri mari de oameni. El hotărăşte într-un mod imperativ „cine anume ia sau cine anume păstrează". În acest context poate fi interpretată şi ideea că războiul este un instrument politic, o componentă şi un fruct nemijlocit al deciziei, al „jocului" politic, conflictual prin excelenţă. Războiul nu este însă un tip oarecare de conflict de distribuţie, ci acela în care, pe de o parte, nu mai este concepută o altă cale de a înlătura hotărîrea „pronunţată" decît o nouă confruntare sîngeroasă, iar pe de alta, contactele de altă natură între părţi (comunicare, negociere) sînt reduse la minimum sau chiar au dispărut *. De asemenea, trebuie subliniat că, pentru obţinerea sau păstrarea valorilor dorite, părţile urmăresc neutralizarea sau eliminarea adversarului. Pentru că am folosit calificativul „majore" în legătură cu felul conflictelor, este necesar să spunem că, în calitatea sa

* Th. C. Schelling a arătat că în anumite conflicte armate interesele sînt parţial antagoniste, parţial coincidente. Anumite rezultate sînt preferabile pentru ambii parteneri (jocuri de sumă nonnulă) [51].

de instrument de decizie, războiul se poate produce, în principiu, la orice punct al scării valorilor, diferind însă intensitatea sa sau hotărîrea beligeranților de a merge pînă la orice consecințe. Ceea ce contează este *importanța relativă* a valorilor, intereselor respective pentru fiecare parte (niciodată semnificația lor nu este aceeași pentru ambii beligeranți). Aceasta înseamnă că războiul se produce atunci cînd costul său *este* sau, mai bine spus — pentru că ne aflăm în fața unei hotărîri luate de oameni și nu a unui fenomen ineluctabil —, *este apreciat, evaluat, perceput* ca fiind mai mic decît costul „pierderii" valorilor respective. În general, războiul necesită o toleranță de cost foarte mare. Trebuie precizat de asemenea că este vorba de valori care se definesc în raport cu scopurile și interesele globale ale comunităților în cauză și, în general, de valori socotite vitale de majoritatea componentelor structurale ale fiecărui beligerant. Această semnificație a valorilor în legătură cu care intervine puterea de decizie a războiului dobîndește un caracter cu totul special după scindarea societății umane în clase antagoniste și apariția statului. Din acest moment valoarea relației negative și violente cu alte comunități nu mai este în totalitate aceeași pentru toate segmentele sociale. Războiul devine esențialmente o relație conflictuală de clasă și aceasta ca expresie a caracterului de clasă al organizării statale a comunității etnice și al relațiilor intercomunitare. Cum în sînul fiecărei comunități umane rolul *conducător* îl are o anumită clasă, și anume clasa dominantă din punct de vedere economic, interesele acesteia, valorile apărate de aceasta sînt promovate la rang de interese și valori generale și *funcționează* ca atare. Mai exact spus, interesele diferitelor comunități — a căror ciocnire duce la război — au în fiecare moment, mai mult sau mai puțin nemijlocit, caracter de clasă. Problema *angajării* întregii colectivități nu se pune însă mai puțin acut ; ceea ce necesită relevarea interacțiunii complexe dintre interesele de clasă și interesele comunității globale.

În directă relație cu cele de mai sus se dovedește necesară evidențierea faptului că recurgerea la violență constituie în cazul războiului o *întreprindere*

colectivă și publică, îndeplinind funcții și servind unor interese supraindividuale, generale (care pot sau nu să fie reduse la interesele unor grupuri sociale determinate). Acesta nu este rezultatul deciziei, dorinței sau preocupărilor imediate ale celor care „îl fac", ci o opțiune care privește nivelurile cele mai înalte ale organizării sociale a comunității respective.

Se poate preciza în continuare că războiul este acea formă de conflict care se desfășoară între părți — colectivități, grupuri mari de oameni — caracterizate de *un anumit grad de organizare din punct de vedere social și politic,* în care există mecanisme bine statornicite de natură colectivă pentru formularea intereselor generale și a circumstanțelor în care acestea sînt afectate. Acest grad de organizare diferă de la un tip de societate sau de la o epocă la alta și se poate exprima prin formule sau instituții variate. Există, în primul rînd, distincția între organizarea de tip statal și societatea în care puterea socială se găsește „încastrată" în circuite *protopolitice,* manifestîndu-se difuz într-un sistem de acțiuni și situații foarte diverse și nu în instituții specializate *, ca și cea dintre războaiele purtate de comunități naționale sau state și războaiele civile sau războaiele revoluționare etc. Faptele arată că războiul poate fi caracterizat de *asimetrie,* între beligeranți neexistînd întotdeauna egalitate în privința statutului lor juridic și politic formal.

Pentru definirea războiului trebuie să luăm, de asemenea, în considerare criteriul esențial al recurgerii pe scară largă la folosirea *forței,* a *violenței fizice* — exprimate prin intermediul *armelor,* al unor instrumente sau mijloace materiale destinate explicit unui asemenea uz — în vederea anihilării sau dezarmării adversarului, a supunerii lui etc. Datorită acestui fapt, războiul — conflictul armat — are, în genere, puternice efecte distructive, duce la numeroase jertfe omenești și pierderi materiale (volumul lor concret depinde de nivelul de complexitate a instrumentelor de luptă). Trebuie subliniat apoi că, în cazul războiului, „producerea" violenței este organizată la scară socială, cu alte cuvinte

* Vezi în continuare capitolul III. 1.

se exercită sub forma unor acţiuni sistematice, cu un anumit grad de coerenţă în ambele tabere, din partea a ceea ce în etapa respectivă de dezvoltare socială constituie masa de oameni pregătiţi într-un mod mai mult sau mai puţin special pentru a lupta, adică ceea ce în epoca modernă este armata. În acest din urmă caz putem vorbi de prezenţa organizării militare a părţilor.

Tot mai evident din momentul în care războiul şi organizarea în vederea sa devin funcţii regulate în viaţa comunităţilor [52], se conturează şi criteriul continuităţii şi al coerenţei organizatorice şi tactic-strategice — de ambele părţi — a acţiunilor militare (existenţa unei organizări la nivel central). Războiul implică, de asemenea, un sistem — mai mult sau mai puţin precis şi respectat cu aproximaţie — de reglementare a violenţei armate, nu numai în interiorul fiecărei părţi, ci şi între acestea *.

Caracterizarea războiului ca fenomen social necesită şi luarea în considerare a stării — specifice — pe care acesta o antrenează în privinţa celorlalte sfere ale vieţii comunităţilor în cauză, în afara domeniului politico-militar. Confruntarea armată implică o serie întreagă de manifestări corespunzătoare în plan economic, juridic, psihologic şi cultural, în general al normelor care reglementează comportamentul de grup şi individual. În privinţa priorităţilor distribuirii resurselor, este un lucru ştiut că în caz de război activităţile militare trec înaintea tuturor celorlalte sectoare. Are loc o *reechilibrare* generală a sistemului de valori, mai ales în legătură cu ceea ce este apreciat sau blamat, se adoptă formule specifice de reglementare, de conducere a treburilor publice, se pun în mişcare noi resorturi ale inovaţiei sociale ; integrarea diferitelor componente ale comunităţii sporeşte. În mod deosebit trebuie să remarcăm *modificarea imaginii şi a normelor cu privire la „uciderea altor oameni"*. Nu numai că recurgerea la forţă este resimţită ca legitimă, dar atunci

* Modul în care prezentăm criteriile organizării social-politice şi militare are la bază dorinţa de a cuprinde toate etapele istorice ale evoluţiei războiului. Ele se aplică mai ales fenomenului pe deplin dezvoltat şi iau o formă specifică în etapele anterioare.

cînd este vorba de inamic, homicidul este sancţionat pozitiv şi apreciat ca o faptă deosebit de utilă pentru comunitate. Se realizează astfel o surprinzătoare disociere, ca şi cum n-ar exista nici o apropiere, între uciderea — blamată şi pedepsită — a semenilor în timp de pace, crima cu alte cuvinte, şi cea „în interes superior", considerată ca o datorie din cadrul luptelor. Războiul este legat, de asemenea, de o diferenţiere globală şi intensă faţă de inamic. Imaginea acestuia — pusă în circulaţie încă înainte de declanşarea ostilităţilor, dar accentuată pe parcurs — este totalmente negativă ; adversarul devine principalul şi uneori singurul obstacol în calea existenţei comunităţii respective, ceva cu care nu poţi avea nimic comun, fiind nici mai mult nici mai puţin decît întruchiparea „răului" pe pămînt. Asupra adversarului sînt proiectate, în genere, toate neajunsurile, dificultăţile interne, ceea ce contribuie la integrare şi mobilizare internă.

Pentru a simplifica abordarea în continuare, se poate aprecia, în concluzie, că studiul polemologic vizează, printre altele, *ansamblul condiţiilor de apariţie şi manifestare, precum şi realităţile nemijlocite ale utilizării masive, organizate la scară socială şi urmărind atingerea unor obiective cu caracter general, colectiv, proprii unor grupuri mari de oameni, a violenţei armate* *.

Ne-am referit, în prima parte a acestui capitol, la faptul că abordarea concretă şi multilaterală a cauzelor războiului şi condiţiilor păcii de către polemologia de orientare marxistă (îndeosebi în ţările socialiste) este abia la început. De fapt **, s-ar putea spune că cercetarea marxistă în acest domeniu nu s-a desprins pe deplin de analiza „tradiţională" întreprinsă în disciplinele care se ocupau deja, mai mult sau mai puţin sistematic, de locul şi caracteristicile utilizării violenţei armate în societate, nu a realizat încă, într-un mod

* Nu reluăm ideea prezenţei relaţiilor *conflictuale* între grupurile respective deoarece acestea sînt cuprinse, implicate direct în înseşi *condiţiile sociale* ale apariţiei şi manifestării războiului.

** Dacă nu ţinem seama de rezultatele obţinute de cercetătorii cu vederi radicale, de stînga, sau influenţaţi de marxism.

semnificativ, autonomia necesară progresului său. Deocamdată, sfera problematică tratată este destul de restrînsă, ca, dealtfel, şi fondul de idei vehiculat. În aceste condiţii se poate aprecia că recuperarea rămînerii în urmă, clarificarea teoretico-metodologică şi dezvoltarea studiilor empirice apar ca o sarcină prioritară a cercetătorilor marxişti în momentul de faţă. Chestiunea cea mai arzătoare priveşte, după părerea noastră, nu numai eliminarea analizelor stereotipe care se menţin în acest domeniu, ci şi lărgirea cîmpului investigaţiei asupra cauzelor şi condiţiilor războiului. Este, de fapt, o etapă absolut obligatorie şi în legătură cu impunerea unui mod de abordare propriu-zis sociologic în studiul bazelor păcii. În această idee, ni se pare cu totul întemeiată — şi necesară — afirmaţia că, dacă modul în care Marx, Engels sau Lenin au analizat confruntarea armată reprezintă astăzi cadrul teoretico-metodologic şi conceptual al polemologiei ştiinţifice, desfăşurarea concretă a „lanţului explicativ" se cere a fi aprofundată prin noi investigaţii asupra unor verigi parţial sau deloc tratate şi prin integrarea rezultatelor obţinute cu privire la acest subiect de diferitele ştiinţe sociale. Marxismul, în general, este incompatibil cu orice „construcţie" de genul celor care au sugerat aprecierea — chiar dacă nu cu totul obiectivă — a lui H. Savon că (în studiul violenţei armate) marxiştii nu mai caută... ei au găsit [53]. Un exemplu se impune, credem, cu promptitudine în acest context. Este vorba de necesitatea de a se insista asupra faptului că evidenţierea determinării economice a războaielor, mai bine spus a *posibilităţii* producerii lor în legătură cu anumite caracteristici ale modului de producţie, nu soluţionează toate problemele de fond ale genezei proceselor beligene. Pe acest teren, se poate explica, fără îndoială, apariţia intereselor antagoniste şi, în cele din urmă, a conflictelor sociale sau faptul că asemenea interese afectează în modul cel mai serios viaţa oamenilor. Mai rămîne să aflăm de ce conflictele se rezolvă prin forţa armelor şi prin homicid organizat. Dealtfel, realitatea arată că dispariţia proprietăţii private nu înlătură definitiv condiţiile recurgerii la forţă în relaţiile dintre grupurile sociale. În primul rînd, în această

privinţă ar trebui, deci, precizat că structura economică şi elementele pe care le cuprinde sînt factori cauzali necesari, *dar nu suficienţi;* pentru a înţelege apariţia violenţei armate este necesar să luăm în considerare şi intervenţia altor factori, iar în legătură cu războiul „matur", autonomia deloc neglijabilă a substructurii politice şi ideologice. În al doilea rînd, se impune ideea că originea războiului nu poate fi pusă exclusiv pe seama condiţiilor interne, fără a analiza relaţiile *dintre* comunităţi. Iar problemele care se pun la acest nivel nu pot fi înţelese doar pe baza legităţilor ce caracterizează dialectica socială internă. Fără îndoială, modul de producţie, ca factor hotărîtor al dezvoltării societăţii, îşi pune amprenta asupra dinamicii relaţiilor internaţionale. Dar, aşa cum sublinia S. Brucan, în raporturile dintre naţiuni, „acest mecanism determinist... se face simţit în mod indirect, prin politica statelor sau, mai precis, prin influenţa pe care o exercită asupra politicii statelor" [54]. În acest context se poate spune că politica internaţională — în speţă războiul — are la bază relaţia dialectică dintre antagonismele de clasă şi antagonismele naţionale, dintre state. În acelaşi timp, trebuie subliniat faptul că în analiza fenomenelor caracteristice relaţiilor dintre state, tratarea juridico-politică, care se opreşte cu precădere sau exclusiv asupra condiţiilor negocierii între unităţile politice suverane, nu este suficientă. Fără abordarea fundamentelor sociale ale violenţei armate, cercetării polemologice i-ar fi cu neputinţă să ajungă la un contur real al căilor păcii. Asemenea precizări nu epuizează însă subiectul. Există mult mai multe lucruri care se cer a fi clarificate în acest domeniu înainte de a putea încerca o schiţă cît de cît fundamentată a cauzelor şi condiţiilor recurgerii la violenţă armată organizată. Există numeroase întrebări — multe dintre ele în marginea simţului comun, dar care trebuie, fără îndoială, să fie puse — cărora trebuie să li se dea un răspuns pentru a afla de ce în vederea atingerii obiectivelor în legătură cu care se poartă de obicei războaiele nu s-au impus în istoria societăţii umane alte mijloace. Este cunoscut faptul că în unele comunităţi arhaice „violenţa" lua o formă cu totul specifică:

conflictele se reglementau prin intermediul schimbului, de un fel aparte, al bunurilor rare, al *potlatch*-ului ; cît despre eschimoşi, aceştia utilizau împotriva adversarilor... cîntecele satirice. Am putea găsi, *in abstracto*, şi alte substitute, dar toate sugestiile noastre ar părea acum, cînd *există* războiul, absurde. Ceea ce dă o nouă dimensiune întrebării de mai sus, punînd iarăşi o problemă pentru polemologie : de ce homicidul organizat a fost şi este socotit de mecanismele sociale mai puţin aberant decît orice alt mijloc, iar în cel mai bun caz drept „un rău necesar" ? Căror factori — pentru că există aici un complex de condiţii — li se datorează inerţia neobişnuită a acestui model comportamental, faptul că, în cursul oricărui conflict mai important sau în situaţiile de tensiune, reacţia *cea mai probabilă* va fi utilizarea forţei * sau a ameninţării cu forţa ? Dealtfel, chiar negocierile se desfăşoară întotdeauna în umbra sa. Deşi costurile războiului sînt, în general, prevăzute, iar pe de altă parte, mai ales astăzi, a devenit evident că „soluţiile" oferite de violenţa armată nu durează decît pînă la apariţia unui nou raport de forţe între foştii beligeranţi, această alegere este arareori influenţată în mod serios. De multe ori, în cazul confruntărilor endemice, una din părţi ajunge să lupte, la un moment dat, deşi avusese alte obiective, doar în vederea dobîndirii lui *statu-quo ante*. Iar pentru această caricatură de raţionalitate societatea dispune de mecanisme adecvate de reconversiune care reuşesc de regulă să împiedice „întrebările jenante" şi să păstreze de minune impresia că întemeierea şi explicaţia războiului se află în însăşi existenţa sa. În acest context, trebuie, desigur, să explicăm şi mijloacele prin care se realizează conservarea alienării profunde implicate de starea de război, cînd viaţa individului îşi pierde orice valoare, orice semnificaţie în favoarea scopurilor urmărite. Şi trebuie să ţinem seama că nu este vorba, în primul rînd, de adversar.

* Cazul *Mayaguez* din 1975 sau acţiunile engleze în „războiul codului" pot constitui un bun exemplu în privinţa inerţiei reacţiei.

Pentru a putea soluţiona toate aceste probleme, studiul polemologic trebuie să depăşească, în primul rînd, orice schematism în aprecierea cauzelor ce stau la originea războiului şi a condiţiilor păcii. În ceea ce ne priveşte, considerăm că numai un *model multifactorial* poate explica locul recurgerii la forţa armată în viaţa socială şi numai pe baza unei *abordări poliscopice*, ca să folosim termenul utilizat de prof. Ovidiu Trăsnea în ştiinţa politică, numai studiind războiul din toate punctele de vedere şi utilizînd rezultatele mai multor ştiinţe, se poate încerca găsirea acestei explicaţii. *Cauzele fundamentale* ale războiului se află, desigur, în relaţiile sociale, economice, politice, ideologice, militare şi de altă natură dintre grupuri şi clase sociale, state şi grupări de state, în raportul dialectic dintre antagonismele de clasă şi cele naţionale, dintre inegalităţile sociale şi politice din interiorul comunităţilor naţionale şi inegalităţile, decalajele şi contradicţiile dintre naţiuni şi state în cadrul sistemului internaţional. În acelaşi timp, socotim întemeiată afirmaţia că : a) *întreaga viaţă socială conţine factori sau condiţii cu rol beligen care, deşi de o importanţă diferită — fapt pentru care vorbim de condiţii structurale şi condiţii asociate —, trebuie luaţi împreună „în calcul" pentru punerea bazelor păcii*, şi b) *există o relaţie indisolubilă între homicidul organizat şi celelalte forme de violenţă din societate*. Sursele războiului se află atît în condiţiile producţiei vieţii materiale, cît şi în procesele implicate de existenţa şi funcţionarea marilor grupuri sociale, în structura politică, în general în alcătuirea ierarhică a diferitelor forme de organizare a vieţii sociale, în acţiunea structurilor care susţin sau „se hrănesc" de pe urma întrebuinţării violenţei armate, în chiar războaiele trecute, în cultură şi în ansamblul mentalităţilor colective etc. Viaţa socială a constituit dintr-o multitudine de fenomene adevărate „albii secate" pe care se îndreaptă şi care, uneori, par să cheme torentele beligene. Pe nenumărate canale, alternativa violenţei armate îşi face drum din generaţie în generaţie, este „vîndută" ceas de ceas oamenilor ca pavăza sigură a păcii, a securităţii, a vieţii înseşi. Întreaga alcătuire şi funcţionare a societăţii umane şi, în ultimă

instanţă, întreaga istorie a omului, de la începuturile sale, priveşte apariţia şi perpetuarea homicidului organizat.

Concluziile la care am ajuns în acest domeniu sînt rezultatul unei analize a genezei proceselor beligene ce leagă războiul de dialectica dezvoltării sociale considerată în ansamblul ei pe baza unui „algoritm" operaţional oferit de însuşi cadrul fundamental teoretico-metodologic al sociologiei marxiste. În esenţă, ar fi vorba de următoarele repere :

a) Primul fapt al istoriei societăţii omeneşti este *existenţa indivizilor umani vii.* Problema, pentru polemologie, este de a stabili care au fost consecinţele alcătuirii şi trebuinţelor de natură biologică ale fiinţei umane în raport cu apariţia primelor forme de utilizare a forţei în relaţiile cu semenii.

b) Fiinţele umane există numai în *grupuri sociale,* caracterizate de existenţa unui sistem stabil de *relaţii* între membri şi a unui anumit grad de *cooperare* în vederea realizării obiectivelor comune, a unui flux relativ constant de *comunicare* între toate componentele, de o *organizare* mai mult sau mai puţin riguroasă şi de ceea ce se cheamă o *cultură* comună. Relaţiile care se stabilesc într-un asemenea cadru sînt primordiale în raport cu comportamentul indivizilor. Pentru studiul războiului şi păcii aceasta înseamnă că geneza proceselor beligene trebuie discutată, în primul rînd, în legătură cu activitatea grupurilor sociale.

c) Activitatea primordială a fiinţelor umane este *producerea şi reproducerea vieţii lor materiale,* sau, cu alte cuvinte, producerea mijloacelor de trai. În cursul acestei activităţi oamenii intră în anumite relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor — relaţiile de producţie — care corespund nivelului atins de forţele lor de producţie şi sînt primare în raport cu alte relaţii ce se stabilesc între oameni. Corespunzător modului de producţie vom avea o suprastructură juridică, politică ş.a.m.d. şi forme adecvate de conştiinţă socială. Cauzele ultime ale oricăror prefaceri de natură socială şi politică trebuie căutate în relaţiile de trai materiale. În acelaşi timp, trebuie luată în considerare interacţiunea dintre procesele infra şi suprastructurale,

ca şi influenţa însemnată pe care o exercită diferitele elemente suprastructurale asupra formei şi chiar asupra conţinutului mişcării istorice la un moment dat. Fiecare arie a vieţii sociale dezvoltă un anumit grad de autonomie, chiar în cele mai simple societăţi, care poate constitui o sursă de schimbare. Pentru polemologie, aceste principii se traduc în ideea varietăţii condiţionărilor social-economice, politice, ideologice şi psihologice ale violenţei armate.

d) *În cadrul* grupului social, pe baza interacţiunii dintre indivizi în procesul producerii vieţii materiale, iau naştere atît relaţii de cooperare, cît şi relaţii conflictuale, de intensitate diferită, mecanisme sociale adecvate asigurînd, în general, predominarea relaţiilor care menţin coeziunea şi organizarea colectivităţii. Pentru polemologie problema este de a stabili modul de intervenţie a violenţei în aceste procese. În funcţie de condiţiile nemijlocite de viaţă, într-un sistem teritorial dat, *între* diferitele grupuri mari de oameni dispunînd de organizare social-politică independentă pot să apară relaţii de cooperare sau opoziţie, materializate în tipuri adecvate de comportament reciproc. Aceste relaţii asigură prin ele însele reglementarea poziţiei grupurilor respective. Chestiunea este de a determina în ce fel a fost implicat războiul, din cele mai vechi timpuri, în organizarea şi reglementarea relaţiilor dintre marile grupuri de oameni.

e) Modelele de comportament semnificative din punct de vedere social — de exemplu cele legate de utilizarea violenţei armate — sînt consecinţa participării indivizilor la viaţa grupului, a interacţiunii lor în procesul producerii vieţii materiale, primesc o formă adecvată şi se stabilizează prin instituţii sociale, se transmit în însuşi procesul reproducerii relaţiilor sociale şi prin mecanisme de ordin psihosocial şi se schimbă în mod necesar odată cu prefacerea modului de producţie, prin procesul de inovaţie socială, contactul cu alte grupuri etc.

f) Societatea umană constituie un *sistem coerent* de relaţii. Orice fenomen social nu există decît în legătură cu un sistem istoriceşte determinat de relaţii sociale. Înţelegem aceasta ca o postulare a conexiunii

indisolubile dintre diferiţii factori cu rol beligen. Cauzele războiului şi condiţiile păcii constituie un complex coerent, care trebuie abordat în consecinţă.

Capitolele ce urmează îşi propun să trateze o serie de probleme legate de cauzele sociale ale războiului şi de condiţiile păcii tocmai în această perspectivă. În esenţă, obiectivul nostru se identifică cu tentativa de a lărgi cîmpul studiului polemologic marxist, supunînd discuţiei o serie de aspecte majore, mai puţin sau deloc abordate, implicate de întrebările aflate în faţa cercetării, ca şi anumite idei susceptibile să propulseze investigaţia, chiar dacă în acest moment ele se găsesc în stadiul de ipoteze neconfirmate încă. În mod concret, analiza noastră se va exercita la trei niveluri : a) în legătură cu chestiunile ce privesc aşa-numita natură umană, implicaţiile alcătuirii biologice a omului, tendinţele fundamentale ale acestuia ; b) în legătură cu problemele puse la diferite niveluri de organizarea şi funcţionarea societăţii omeneşti : producerea vieţii materiale, structura socială şi de clasă, politicul şi exercitarea puterii, activitatea sectorului „quaternar" (organizaţia militară), procesul de decizie în domeniul războiului şi păcii şi comportamentul liderilor politici, fenomenele de natură ideologică, ansamblul mentalităţilor colective şi al stărilor de spirit, opinia publică, modul de formare, persistenţă şi transmitere a imaginilor şi prejudecăţilor etc ; c) relaţiile dintre naţiuni şi state : puterea în relaţiile externe, structura sistemului internaţional, contradicţiile dintre state, procesul de comunicare dintre state, cursa înarmărilor, consecinţele războaielor trecute etc.

II
RĂZBOIUL — FUNCŢIE A NATURII UMANE?

Vom începe analiza cauzelor şi condiţiilor cu rol beligen prin a discuta o ipoteză cu largă circulaţie în literatura contemporană de specialitate : aceea că *recurgerea la violenţa armată organizată este un act colectiv esenţialmente iraţional şi incontrolabil, la originea căruia se află tendinţele agresive, înnăscute sau dobîndite, ale fiinţei umane.* Este cît se poate de limpede că în momentul în care admitem o astfel de explicaţie, socotind războiul o funcţie — simplă sau ponderată — a instinctelor indivizilor, cercetarea altor factori cu semnificaţie beligenă sau a condiţiilor practice ale păcii devine, în bună măsură, superfluă. În acelaşi timp, ni se pare la fel de întemeiată afirmaţia că trăsăturile omului ca existenţă biologică *nu pot fi considerate fără nici o legătură* cu fenomenul pe care îl studiem. Ceea ce explică, desigur, şi opţiunea noastră în legătură cu problematica acestui capitol.

Cercetările care şi-au propus să lămurească originea războiului pornind de la ipoteza menţionată au fost criticate în mod cu totul întemeiat de sociologi, specialişti în psihologia socială, politologi etc. Limitele şi erorile principiale pe care acestea le conţin sînt în bună

măsură evidente iar analiza lor permite o mai bună clarificare a ceea ce este şi ce nu este homicidul organizat ca fenomen social. Trebuie să se recunoască însă şi un alt aspect. Teoriile inspirate de teza agresivităţii au suscitat de multe ori reacţii negative foarte violente dar lipsite de obiectivitate şi de argumentul probei ştiinţifice. Ceea ce a dat prilej adepţilor lor să incrimineze în repetate rînduri *tabu*-urile care închid drumul investigaţiei în legătură cu mecanismele inconştiente ale comportamentului homicidal al fiinţei umane, ignorarea deliberată şi plină de obstinaţie a rolului factorilor emoţionali, psihologici în dialectica recurgerii la violenţă. Ceea ce credem că ar trebui subliniat în acest context se referă la necesitatea abordării lucide şi lipsite de orice fel de prejudecăţi a semnificaţiei unor asemenea studii, în ipoteza posibilităţii de reinterpretare şi integrare coerentă a *unora* dintre rezultatele obţinute pe această cale în cadrul unui model explicativ elaborat din perspectiva polemologiei marxiste. Deşi generalizările de valoare cu adevărat ştiinţifică întîlnesc adesea obstacole insurmontabile în contextul iniţial, nu se poate trece cu vederea faptul că cercetătorii respectivi au îmbogăţit ştiinţa cu observaţii experimentale de mare subtilitate. Pe de altă parte, este limpede — şi acest lucru îl recunosc chiar cei ce au respins în ansamblu rezultatele obţinute pe baza ideilor relative la agresivitatea umană — că instituţiile şi evoluţia societăţii sînt, în cele din urmă, de neînţeles pentru cel ce ignoră evoluţia endogenetică a omului sau motivarea complexă a proceselor sale mentale şi a comportamentului său.

Încă din 1923, W. McDougall stabilise o listă a tendinţelor înnăscute, a instinctelor caracteristice omului, printre care indica, alături de dominaţie, supunere, acaparare etc., şi *agresivitatea* (*lupta*). Totuşi, la originea cercetărilor actuale care privesc războiul ca un rezultat nemijlocit al agresivităţii fiinţei umane trebuie considerate, pe de o parte, ideile — interpretate mai mult sau mai puţin ortodox — ale întemeietorului psihanalizei, opera lui Sigmund Freud, iar pe de alta, rezultatele obţinute în ultimele decenii de biologia comportamentului, cunoscută şi sub numele de *etologie*.

1. Cercetările inspirate de psihanaliză

Putem vorbi, în acest cadru, de două orientări într-o anume măsură distincte (deşi cu legături reciproce serioase) : cea *instinctivistă*, care urmează în general explicaţia freudiană clasică a cauzelor homicidului organizat, şi cea aşa-zis *sociologică* sau *environmentalistă*, bazată pe cunoscuta ipoteză „frustrare-agresivitate" (în care îşi află o expresie sistematică sugestiile iniţiale ale lui Freud în legătură cu rolul frustrării).

1.1. Teza esenţială a lucrărilor aparţinînd *orientării instinctiviste* postulează *agresivitatea naturală* a omului şi consideră acest fapt drept cauza fundamentală a războiului. În aceste condiţii, orice discuţie în legătură cu „comportamentul homicidal" al fiinţei umane ar trebui să înceapă cu o analiză serioasă şi lipsită de prejudecăţi a *tendinţei sale înnăscute spre agresivitate*, în general a „moştenirii sale biologice". În acest sens, M. N. Walsh aprecia că un studiu adecvat al problemelor războiului trebuie să pornească „de la natură şi de la locul omului în natură ca parte a naturii" [1]. În orice caz, consideră cei care susţin un asemenea punct de vedere, cercetările în legătură cu problemele războiului şi ale păcii nu pot să nu răspundă la întrebarea dacă comportamentul agresiv este înnăscut sau dobîndit.

Să vedem însă care sînt *ideile iniţiale* ale psihanalizei în legătură cu agresivitatea naturală a omului, cu mecanismele înnăscute care dirijează exprimarea comportamentului agresiv. Este în afara oricărei îndoieli că opera lui Freud conţine ideea existenţei la om a „unei tendinţe agresive, înnăscute, independente şi instinctuale" [2] (a cărei acţiune se desfăşoară deci în zona *inconştientă* a vieţii psihice).

Desigur, trebuie să se recunoască faptul că, pentru Freud, *instinctul* (Trieb) nu era ceea ce se înţelege curent prin acest termen. Echivalentul românesc cel mai corect ar fi, poate, cel de pulsiune* sau stimulare,

* Psihanaliştii de limbă engleză folosesc în acest sens „drive".

în măsură să sugereze un proces dinamic, cu o încărcătură energetică, un factor de motricitate, care face ca organismul să tindă către un „scop" [3]. În al doilea rînd, reține atenția faptul că, în condițiile în care psihanaliza s-a determinat ca o metapsihologie a instinctelor, a pulsiunilor, opera lui Freud cuprinde mai multe teorii distincte în această direcție. Dacă în 1908, cînd A. Adler menționa un *Aggressionstrieb*, Freud nu admitea existența unei pulsiuni de agresiune specifică, în teoria formulată în jurul anului 1920 el concepe agresiunea ca o consecință a reprimării și frustrării libidinale, a conflictului dintre *sine* (ansamblul pulsiunilor primare) și *supraeu* (ansamblul interdicțiilor morale interiorizate). Atunci cînd nu intervin ajustările adecvate (datorate *eului*), comportamentul agresiv intervine ca o modalitate de exprimare și eliberare a impulsurilor inconștiente. Tensiunile interne sînt proiectate asupra lumii exterioare, una din formele acestei proiecții fiind în cele din urmă și războiul. Se poate spune că activitatea de „satisfacere" este, în sine, conștientă, dar acest lucru nu înseamnă că ea reprezintă o reflectare adecvată sau că indivizii sînt conștienți de conținuturile primare (inconștiente) exprimate și, totodată, mascate la nivelul conștiinței. Ulterior, Freud își întemeiază teoria pe opoziția dintre Viață (Eros) și Moarte (Thanatos), iar termenul de agresivitate va fi utilizat pentru a desemna „pulsiunile de moarte" îndreptate spre exterior. Aceasta este concepția freudiană clasică. În relațiile dintre indivizi și grupuri, susține întemeietorul psihanalizei, operează două categorii fundamentale de tendințe înnăscute. O primă categorie (Eros) cuprinde pulsiunile care tind să constituie unități tot mai mari și mai organizate și să le mențină. Ele au, deci, o acțiune unificatoare și benefică, fiind în măsură să „sudeze" grupurile sociale. Cea de-a doua categorie (Thanatos) tinde la destrămarea și distrugerea unităților vii, la întoarcerea spre starea anorganică, de repaos absolut [4]. Acțiunile ostile, agresive sînt declanșate de acest instinct al morții, de această pulsiune distructivă, atunci cînd energia sa, care trebuie într-un fel sau altul să se elibereze, este îndreptată împotriva obiectelor lumii exterioare. Freud era foarte sceptic în legă-

tură cu posibilitatea suprimării tendinței naturale a omului spre agresivitate aflată la originea recurgerii la forță. El admitea doar că teama justificată în legătură cu consecințele viitorului război ar putea duce la renunțarea la violența armată și orientarea agresivității în altă direcție. De asemenea, două dintre cele mai importante fenomene culturale — „întărirea intelectului", care tinde să stăpînească viața noastră instinctuală, și introvertirea impulsului agresiv — ar putea acționa în același sens.

Explicația pe care psihanaliza a dat-o inițial mecanismului aflat la baza comportamentului agresiv, a războiului a suferit, ulterior, o serie de amendări și nuanțări. De fapt, tocmai în această formă mai mult sau mai puțin revizuită stă explicația freudiană la baza unor cercetări contemporane asupra războiului.

Trebuie să spunem că modul în care este interpretat astăzi *comportamentul homicidal* de către psihanaliză prezintă numeroase variante. Pornind de la tezele cu o mai largă acceptare, putem încerca, totuși, să dăm un contur mecanismului psihologic inconștient pe seama căruia este pus războiul.

În acord cu teoria formulată de Freud, psihanaliștii contemporani apreciază, de asemenea, că acțiunile ființei umane (în relațiile cu semenii) au loc sub imperiul anumitor impulsuri instinctuale. Cu toate acestea, nu se poate spune că legătura dintre instinct și comportament este nemijlocită. De regulă, mecanismele psihice dețin controlul asupra acestui domeniu. Există însă cazuri în care presiunea exercitată de impulsul instinctual conduce la o stare de tensiune interioară atît de puternică, încît acesta reușește „să se elibereze". Ceea ce se întîmplă, cel mai adesea, „într-o manieră deghizată". Animat de impulsul respectiv — mai bine spus, pentru a-l satisface — omul își „modelează" inconștient toate acțiunile sale ca ființă socială, tot ceea ce face în cadrul grupului, în relațiile cu ceilalți etc. Astfel se petrec lucrurile și în legătură cu pulsiunea agresivă. În general, agresiunea — care acționează ca un mijloc de potolire a tensiunii, a conflictului intern — se îndreaptă, se proiectează în mod arbitrar asupra unui obiect oarecare. Războiul ar oferi un bun exemplu

în acest sens, „ţinta" aleasă neavînd nici o legătură cu procesul ce a dat naştere exploziei agresive. Cu alte cuvinte, el este *un proces motivat pur emoţional*, care din punct de vedere intelectual nu are nici o logică.

Faţă de Freud, psihanaliştii contemporani introduc în plus în interpretare cîteva corective demne de toată atenţia : a) În primul rînd faptul că agresivitatea fiinţei umane nu a fost iniţial decît un „instinct al luptei" orientat împotriva altor specii şi avînd un rol adaptativ şi protector. Datorită „absenţei unor inamici importanţi în lupta pentru existenţă" a avut loc o „pervertire", o deviere a sa : omul începe să se manifeste agresiv faţă de alte fiinţe umane. b) Instinctul nu este complet dezvoltat la naştere, fapt pentru care anumite experienţe din perioada copilăriei vor influenţa în mod necesar forma sa ulterioară. Se creează astfel condiţii ca instinctul să fie deviat şi la scară individuală de la funcţia sa originală de protecţie şi adaptare. Devierile se datoresc de regulă „condiţiilor variate şi frecvent nefavorabile în care se află copilul". c) Studiile întreprinse ar arăta că, dacă există mecanisme înnăscute pentru exprimarea agresivităţii, în acelaşi timp, pe creier, în aceeaşi zonă — veche din punct de vedere filogenetic — există „puncte" cărora le revine rolul de a inhiba agresivitatea. Problema care se pune în acest caz este aceea a *condiţiilor* în care tendinţele primitive inconştiente scapă de sub control. d) Se consideră că există suficiente elemente pentru a afirma că *impulsul inconştient al agresivităţii este stimulat de societate :* el este *mobilizat* în cadrul grupului social — mai precis în cadrul mulţimilor * — cel mai adesea sub influenţa *liderilor* anormali din punct de vedere psihologic, dar înzestraţi cu autoritate charismatică. Structurile conştiente ale mecanismului psihologic individual, arată psihanaliştii, sînt — în mulţime — temporar suspendate, instalîndu-se „un tip regresiv de identificare cu liderul agresiv". Persistenţa „unor arii de imaturitate psihică la omul adult" favorizează această suspendare. În timp de război un asemenea proces s-ar produce pe scară largă. Analiza spaţiului politic în caz

* Le Bon şi Freud conturaseră la timpul lor această explicaţie.

de conflict aduce date semnificative despre utilizarea intensivă a unor metode psihologice pentru producerea acestei „regresiuni în masă" la niveluri mai puţin avansate de funcţionalitate psihică. Se subliniază în acelaşi timp că mecanismele sociale de promovare şi selecţie par să aibă „o ciudată preferinţă" pentru tipul de lider menţionat.

În sprijinul explicaţiei prezentate, psihanaliştii încearcă să aducă mărturia unor investigaţii concrete. Ca să dăm numai un exemplu, în afara studiilor de caz, des citate, ne-am referi la o cercetare întreprinsă de M. N. Walsh, de la *Los Angeles Psychoanalytic Society and Institute,* în legătură cu periodicitatea războiului *. Calculînd intervalele dintre războaie începînd cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, psihanalistul american a găsit o medie generală de 19,56 ani (S.U.A. 18 ; Anglia 18,42 ; Franţa 19,85 ; Germania 23,8 ; Rusia 17,74). Deci recurenţa războiului s-ar situa între 18 şi 21 de ani, ceea ce coincide cu una dintre perioadele cele mai critice ale dezvoltării psihice a individului de-a lungul unei generaţii (agitaţie emoţională, intensitate sporită a stress-ului etc.) în care influenţa acţiunii de mobilizare a impulsului agresiv şi de iniţiere în „ritualul" războiului poate fi maximizată [5].

Precizarea ideilor de bază ale interpretării actuale a agresivităţii umane ar mai putea, desigur, continua. Este greu să cuprinzi în cîteva rînduri toate nuanţele, niciodată fără importanţă, ale acesteia. Heinz Hartmann (împreună cu K. Kriss şi R. M. Loewenstein) aprecia, de exemplu, că mecanismul agresivităţii se constituie în urma diferenţierii ce se produce în copilăria timpurie între *sine* (self) şi *altceva* (not self). Acesta din urmă este identificat cu ceea ce este străin, cu neplăcerea, fiind investit cu capacitatea de agresiune şi devenind obiect de agresiune. După părerea lui G. Roheim, cultura este unul din factorii care determină forma finală în care se întruchipează datele fundamentale ale naturii umane [6]. Pentru P. Hopkins fiinţa umană este caracterizată printr-o agresivitate înnăscută, deşi adesea latentă, care se manifestă încă

* Asupra acestei probleme vezi, în continuare, cap. IV.

din copilărie, sub forma ostilității față de tată (temă freudiană clasică, dealtfel). Ulterior, în cursul unui proces îndelungat de sublimare, datorită controlului social, această agresivitate se îndreaptă *succesiv* asupra unui număr de substitute, putînd fi dirijată spre o „țintă" față de care întreaga comunitate „simte repulsie". Războiul furnizează astfel instinctului agresiv un debușeu aprobat la scară socială [7].

O atenție deosebită merită tendința manifestată în psihanaliză de a realiza o „psihologie socială interacțională". E Fromm, de exemplu, își propune să dezvăluie *latura psihologică a proceselor sociale.* Pentru a înțelege dinamica socială, arată el, este necesar să înțelegem dinamica proceselor psihice la nivelul individului, mai ales dacă ținem seama că, de la apariția sa, omul nu a evoluat prea mult din punct de vedere psihologic și îndeosebi în privința afectivității. În același timp, Fromm subliniază că acțiunile umane nu sînt explicabile exclusiv prin instincte. Omul este produsul anumitor condiții sociale specifice, al unei anumite culturi [8]. În cercetările altor psihanaliști, conceptul de „instinct" este extins pentru a include și ideea „vicisitudinilor instinctului la nivel societal". Tulburările psihice, arată asemenea studii, nu trebuie analizate, de exemplu, numai ca produs al tensiunii din familie, iar formele de exteriorizare a acestor tulburări nu pot fi înțelese fără referire la semnificația „debușeelor" pe care le oferă societatea în această direcție [9]. Ceea ce se accentuează în mod deosebit este faptul că formele, constelațiile conflictului interior se pot manifesta, se pot exprima numai în modalități „dictate" de societate, sau cel puțin legate de influența sa. Este evidentă aici încercarea de a conferi psihanalizei posibilitatea de a se constitui ca teorie critică, de a formula un demers politic critic. Ceea ce trebuie remarcat însă este faptul că și în aceste încercări conflictul rămîne pînă la urmă o funcție a comportamentului individual. La nivelul grupului social el este mai degrabă un *fenomen aditiv,* care nu aduce o calitate nouă.

1.2. Așa-numita concepție „environmentalistă", foarte răspîndită în momentul de față, consideră că există

o relație fundamentală, de tipul stimul-răspuns, între *frustrare și comportamentul agresiv.* Pentru prima dată ea a fost prezentată în lucrarea *Frustration and Aggression* publicată de J. Dollard, N. E. Miller, L. W. Doob, C. H. Mowrer și R. R. Sears în 1939.

Este caracteristic pentru ființa umană să inițieze acțiuni (activități) care urmăresc satisfacerea anumitor necesități, împlinirea unor dorințe etc. Cu alte cuvinte — acțiuni a căror semnificație nu se realizează pe deplin decît prin atingerea obiectivelor propuse. Dacă ele nu culminează cu rezultatul dorit, ne putem aștepta ca individul să aibă, mai mult sau mai puțin acut, un sentiment de *insatisfacție.* Experiența psihologică legată de un asemenea tip de secvență comportamentală a primit numele de *frustrare.*

Frustrarea, arată Dollard, este o stare psihică de criză resimțită de individ ca urmare a imposibilității (datorate în general mediului social în care trăiește — de aici denumirea teoriei de „environmentalistă") de a-și atinge scopurile urmărite [10]. Frustrarea poate fi *particulară, nonrepetitivă,* adică legată de un eveniment cu totul accidental sau care nu ocupă o pondere cît de cît însemnată în viața individului. Cînd se referă însă la fenomene (fapte) *repetitive,* care constituie o componentă majoră a activității sale cotidiene, frustrarea devine continuă, generînd un grav sentiment de insecuritate psihică. Acumulat de către individ în cursul proceselor de adaptare și socializare, acest gen de frustrare va da naștere în cele din urmă unui răspuns „adecvat". După opinia lui Dollard și a altor environmentaliști, răspunsul, reacția de „apărare" la frustrare va lua în majoritatea cazurilor forma *comportamentului agresiv.*

Procesele normale de socializare produc deci, potrivit acestei teorii, o vastă rezervă de insatisfacție, de tensiune interioară, în cele din urmă de ostilitate. Mecanisme psihologice înnăscute sau dobîndite obligă însă individul să-și *reprime* (refuleze) impulsurile antisociale generate pe această bază. Totuși, caracteristica esențială a tensiunii rezidă în „căutarea" unui comportament menit să o reducă, dacă nu să o înlăture. Acest rol revine, la un moment dat, reacțiilor sau

exploziilor de agresivitate. Violenţa se va manifesta ca un mijloc de reducere a tensiunii, a ostilităţii refulate, de „soluţionare" a conflictului interior. Agresivitatea se poate exprima mascat, prin simptome nevrotice, sau deschis, manifest, prin acţiuni ostile canalizate asupra unor „ţinte" exterioare care au primit numele de „ţapi ispăşitori". Selectarea lor ţine în unele cazuri de individ, dar în general se consideră că rolul hotărîtor revine grupului imediat de apartenenţă sau societăţii în ansamblul său. Acest mecanism ar explica în esenţă utilizarea violenţei în relaţiile dintre oameni şi apariţia conflictelor sociale de diferite tipuri, a războiului în cele din urmă. La nivelul liderilor politici, el se referă la tendinţa de a întrebuinţa anumite metode (constrîngerea, forţa), iar în cazul masei, al opiniei publice, la „disponibilitatea" faţă de politicile caracterizate de violenţă.

Se poate conchide, deci, că şi pentru orientarea „environmentalistă" conflictul dintre grupuri nu are o existenţă reală, fiind o *proiecţie* a tensiunilor caracteristice vieţii psihice a individului. Obiectul atacului este secundar în raport cu dispoziţia pentru atac. Trăsăturile fundamentale ale „ţintei" par să nu constituie un moment cheie în declanşarea conflictului. De aceea, dacă pentru „inamic" pot exista alternative funcţionale, nu acelaşi lucru se poate spune în legătură cu mijloacele (agresiunea menită să reducă tensiunea). În acelaşi timp trebuie subliniat faptul că, în concepţia lui Dollard, agresivitatea, deşi rămîne o funcţie a comportamentului individual (mai mult, ea continuă să fie explicată ca un mecanism inconştient), nu mai este definită ca un instinct natural, ci ca o *tendinţă-mijloc*, o acţiune care urmăreşte gratificarea.

Ipoteza „environmentalistă", extinsă sub forma aceluiaşi lanţ explicativ şi asupra cazurilor de frustrare colectivă, a dat naştere unui şir întreg de cercetări asupra *antecedentelor* comportamentului agresiv. Trebuie să se recunoască însă că rezultatele lor sînt, în bună măsură, contradictorii. Dacă cele obţinute de N. E. Miller şi R. Bugelski (1948), M. Sherif şi C. W. Sherif (1953), Bett şi Jan (1950) sau chiar de J. Galtung (1964) au venit într-o măsură mai mare sau

mai mică în sprijinul tezelor lui Dollard, alţi cercetători, cum ar fi O. Klineberg (1945), S. S. Sargent (1948), Lindzey (1950), Adorno et al. (1950), A. Bandura, D. Ross şi S. A. Ross (1961) sau S. Milgram (1963), au sugerat antecendente ale comportamentului agresiv care nu implicau atitudini agresive.

În dorinţa de a lărgi cîmpul explicativ al *ipotezei frustrare-agresivitate*, D. Krieger a introdus în discuţie în 1971 şi un alt termen : „atitudinea militaristă" [11]. După părerea sa, frustrările resimţite în copilărie datorită constrîngerilor disciplinei impuse de părinţi contribuie la dezvoltarea unui individ caracterizat de *lipsă de încredere în sine* (low self-esteem) — atitudine agresivă faţă de sine, şi *mizantropie* — agresivitate faţă de alţii. Acestea favorizează *autoritarismul* *, asociat, la rîndul său, cu *conservatorismul* şi *naţionalismul*, şi, în sfîrşit, cu *militarismul*.

W. Eckhardt a operaţionalizat [12] variabilele lui Krieger în termenii unor scale de atitudini, care au fost validate prin coroborare cu rezultatele altor cercetări : cele întreprinse de E. Frenkel-Brunswik (1949) şi W. C. Becker (1964) în legătură cu consecinţele frustrării în copilărie, de W. Eckhardt (1971) cu privire la lipsa de încredere în sine şi mizantropia, de T. W. Adorno et al. (1950) în legătură cu autoritarismul, H. J. Eysenck (1955), A. L. Comrey şi J. A Newmeyer (1965), W. Eckhardt (1969) cu conservatorismul şi naţionalismul, R. L. White (1949) şi W. Eckhardt (1965) cu propaganda de război şi W. Eckhardt, M. Manning, C. Morgan şi L. Subotnik (1967) în privinţa militarismului. Cercetarea destinată să testeze valoarea corelaţiilor frustrare-agresivitate şi agresivitate-militarism a fost întreprinsă pe un eşantion de 1 000 elevi (13—18 ani) şi un altul de 1 000 studenţi şi alţi adulţi din S.U.A. şi Canada. Pe baza rezultatelor obţinute, Eckhardt consideră că ipotezele de lucru au fost, mai ales la nivel grupal, puternic susţinute [13].

---

* Ipoteza frustrare-agresivitate este legată, în cele din urmă, de teoria şi în general de problemele puse de *tipul autoritar de personalitate*. Am considerat mai indicat să abordăm acest subiect în capitolul III.

O contribuţie însemnată la clarificarea şi, în bună măsură, nuanţarea explicaţiei bazate pe considerarea frustrării ca sursă primară a comportamentului agresiv au adus-o *cercetările asupra fascismului.* Legat indisolubil de violenţă şi teroare în politica internă, întruchipare „perfectă" a regimului totalitar, în politica externă fascismul a însemnat, fără îndoială, opţiune deliberată pentru război. Evaluarea acestei relaţii a fost considerată utilă pentru verificarea ipotezei frustrării. De fapt, încă J. Dollard, N. E Miller ş.a. au urmărit să evidenţieze pe baza relaţiei frustrare-agresivitate implicaţiile diferitelor tipuri de regim politic asupra comportamentului individual şi colectiv, printre care şi cele ale fascismului.

Subiectul a început să fie abordat în mod frecvent în ultimii ani şi am cita studiile lui K. Horn, care a căutat să determine consecinţele negative ale actelor colective de violenţă — prin intermediul proceselor colective de viaţă — asupra comportamentului individual. Deformările produse, arată el, pot fi manipulate — şi acest lucru s-a întîmplat — pentru influenţarea societăţii ca totalitate [14].

Analiza legăturii dintre frustrare şi agresivitate în cazul fascismului a pus în evidenţă rolul pe care îl joacă în acest context psihozele colective, aşa-numitele fenomene de „fascinaţie colectivă". Demersul nu este deloc lipsit de interes în condiţiile în care cercetarea sociologică a subiectului a lăsat destule semne de întrebare, mai ales în legătură cu influenţa exercitată de „mitul celui de-al treilea Reich", în general de „mitopolitica" lui Hitler asupra poporului german. Investigaţia a pornit de la sentimentul de frustrare şi alienare, de la „nevroza" colectivă provocată germanilor de înfrîngerea în primul război mondial, de prăbuşirea structurilor sociale tradiţionale, de criza economică şi de situaţiile traumatizante din anii care au urmat. Treptat, pe această bază, la nivelul unor largi categorii sociale s-a instalat o adevărată „infirmitate psihologică", caracterizată de un acut sentiment al ameninţării, de deformarea imaginii asupra altor colectivităţi, de incapacitatea de obiectivare, de identificare oarbă cu liderul, agresivitate, de simplificare intelectuală (acceptarea sloganurilor, a stereotipurilor etc.), multiplicare sentimentală (dramatizare şi exces) etc. Imaginile conturate de „mitopolitica hitleristă" au reuşit să înlăture, să „disloce" viziunea obiectivă asupra cauzelor dezastrului şi să transfere responsabilitatea asupra unor fantome şi comploturi imaginare. Ele au condus, de asemenea, la acceptarea regimului politic terorist şi a politicii externe naziste. „Nevroza germană" a transformat elucubraţiile lui Hitler în mijlocul de a redobîndi „onoarea" şi „demnitatea" pierdute. În cursul acestui transfer psihanalitic, al acestei regresii colective, imaginile, considerate de numeroşi autori ca „violatoare", s-au dovedit capabile să învingă prin violenţă cursul normal al lucrurilor. În condiţiile create de alienare şi frustrare, ele au devenit realmente o „configuraţie imaginară motrice". Iraţionalul a găsit un cîmp larg de acţiune în politică.

1.3. Legarea originii conflictelor dintre state de natura umană, de tendinţele agresive ale individului ridică, în cele din urmă, o întrebare esenţială. Mai poate fi vorba, în acest caz, de eliminarea războiului şi de construirea păcii ? Socotindu-se că tezele psihanalizei *nu pot* conduce decît la un răspuns negativ, s-a făcut de aici, adesea, punctul principal de sprijin al criticii lor. Trebuie să spunem însă că lucrurile stau puţin altfel. Am văzut cum privea această problemă Freud. În ceea ce-i priveşte pe psihanaliştii contemporani, aceştia consideră că problema cheie este aceea a cunoaşterii adecvate şi profunde a proceselor psihice inconştiente şi a vestigiilor instinctuale care controlează comportamentul agresiv şi, în cele din urmă, homicidal al fiinţei umane. Odată cu depăşirea acestui prag vor putea fi puse în acţiune mijloace adecvate de psihoterapie de masă, menite să stăpînească tendinţele primitive (care acum scapă de sub control) sau să elibereze individul de conflictele sale interne, diminuînd astfel agresivitatea la nivel internaţional. În primul rînd, se va putea încerca *convertirea* agresivităţii în tipuri social-acceptabile — şi echivalente în plan psihic — de activitate umană.

În general, psihanaliștii consideră utilă canalizarea impulsului agresiv spre manifestările pașnice guvernate de spiritul de competiție, cum ar fi cele din domeniul economic, sportiv, al creației artistice și științifice sau al explorării spațiului cosmic. S-au recomandat, de asemenea, mai ales de către cei a căror interpretare era „centrată" pe sublinierea rolului societății în producerea comportamentului agresiv, schimbarea modalității de recrutare a liderilor politici și punerea sa pe baze psihanalitice, ca și a sistemului de educație a copiilor (forme mai permisive), sau programe adecvate de acțiune destinate să reducă conflictele prin modificarea situațiilor generatoare de tensiuni și a valorilor și atitudinilor indivizilor. Viața în familie, școală, profesia, participarea la diferite asociații sînt văzute ca un posibil fundament educațional în problemele păcii.

a) Critica de fond a explicațiilor inspirate de psihanaliză vizează însă mai mult decît „subțirimea" strategiilor formulate pentru promovarea păcii (deși nici acest aspect nu trebuie neglijat, el fiind o expresie a sterilității lor sociale și politice). Este limpede că primele slăbiciuni ale punctului de vedere instinctivist sau ale celui environmentalist apar atunci cînd se deschide discuția despre natura războiului. Așa cum am subliniat deja, acesta este un fenomen ce aparține lumii sociale, o instituție socială. Ceea ce trimite în mod direct la caracterul colectiv, social al utilizării violenței (armate), la definirea socială a cauzelor și a obiectivelor sale etc. De fapt, de aici se poate porni în formularea unei critici de ansamblu a punctului de vedere psihologist în polemologie. Caracteristica esențială a acestuia — și în același timp originea insuficiențelor explicației oferite — ni se pare a fi, pe lîngă simplificarea „motivelor" acțiunilor ființei umane, *translarea nemijlocită* de proprietăți și relații de la un nivel inferior la cel al comportamentului grupurilor mari de oameni. Fără îndoială că în acest sens trebuie judecată afirmația potrivit căreia agresivitatea individului — naturală sau datorată unor factori ce țin de mediul social — explică originea războiului. Eroarea nu constă în faptul în sine de a face inferențe de la un nivel al

analizei la altul, ci în *utilizarea nivelului inferior pentru a propune teorii cauzale*, pornind de la ideea simplistă că fenomenele se repetă aidoma la diferite niveluri de organizare.

Desigur, comportamentul națiunilor și statelor — războiul este o formă a acestuia — poate fi considerat în ultimă instanță (și dintr-un anumit punct de vedere) drept un rezultat al comportamentului indivizilor. El nu este însă o sumă, ci o *agregare complexă și multinivelară* a unei varietăți de comportamente aparținînd unor indivizi care îndeplinesc anumite roluri în cadrul unei colectivități organizate, reprezintă diferite interese supraindividuale și au anumite grade de influență asupra rezultatului, deciziei finale. Nu ne putem aștepta în mod serios ca acțiunile cele mai grave ale unei națiuni să fie, pur și simplu, *reflectarea directă* a motivelor individuale ale cetățenilor săi.

De asemenea, războiul ar putea fi definit, la o primă analiză, ca o formă de „comportament agresiv" (al unui grup social față de altul). Nu vedem însă cum ar putea acest lucru să însemne că el este un simplu fenomen aditiv și că poate fi *explicat* ca un *rezultat* nemijlocit al motivelor agresive sau al insecurității psihologice resimțite de un număr mai mic sau mai mare dintre indivizii care compun grupurile respective, care își afirmă de fapt reacțiile în interiorul unor limite stabilite pe cale socială, de colectivitate. Comportamentul de grup nu este o problemă de comportament deviant [15].

Agresivitatea și ostilitatea la nivel individual și agresivitatea și ostilitatea la nivelul relațiilor dintre marile grupuri sociale, dintre state constituie fenomene foarte diferite, *două tipuri distincte* de „agresivitate", care nu sînt rezultatul acelorași factori. A nu admite aceasta (în favoarea ideii „proiecției") ar însemna să considerăm conflictele internaționale ca *absolut* iraționale sau lipsite de realitate, de întemeiere sociologică.

Orientarea psihologistă implică deci o *confuzie a nivelurilor*. În acest sens G. Bouthoul sublinia în mod întemeiat că tensiunile beligene dintre grupurile orga-

nizate nu pot fi asimilate „certurilor" dintre indivizi și nu pot fi rezolvate prin mijloacele aplicabile în asemenea cazuri [16].

b) Neglijarea rolului hotărîtor al factorilor sociali în „producerea" războiului poate fi discutată și în legătură cu modul eronat în care este determinat uneori psihismul individual. O abordare coerentă a acestui subiect poate fi realizată pornind de la ideile cuprinse în cunoscuta teză a 6-a a lui Marx despre Feuerbach : „Esența umană nu este o abstracție inerentă individului izolat. În realitatea ei, ea este ansamblul relațiilor sociale". Ceea ce face din om un om nu este un dat al naturii în fiecare individ luat în parte, ci un produs al activității umane — forțe de producție, relații sociale, patrimoniu cultural — acumulate în lumea socială în decursul istoriei.

Cum sublinia L. Sève, oamenii folosesc, de fapt, nu simple acte psihice care se sting în săvîrșirea lor, ci *matrici externe de activitate,* susceptibile de cumulare nu înăuntrul individului, sub forma unui patrimoniu biologic de aptitudini pentru comportamente determinate, ci în afara lui, sub forma unui *patrimoniu social* [17]. Individualitatea „naturală" își pune doar pecetea asupra acțiunilor omului. Personalitatea umană trebuie concepută ca sistemul total al activităților unui individ dat, sistem care se formează și se dezvoltă de-a lungul întregii sale vieți, reflectînd, în ultimă analiză, relațiile caracteristice unei societăți date.

c) Am adăuga, în continuare, încă o idee. Studiile orientate sau inspirate de psihanaliză, datorită modului în care explică ansamblul comportamentului uman, introduc un punct de vedere *anistoric* în cercetarea cauzelor și condițiilor războiului. Determinarea social-istorică a acțiunilor indivizilor nu poate fi însă pusă la îndoială. Ipoteza implacabilității naturii umane, ca și cea a inevitabilității uneia sau alteia dintre instituțiile sociale nu sînt coerente cu punctul de vedere sociologic în analiza războiului.

d) Acțiunea unui instinct sau a unei tendințe agresive în legătură cu *apariția* războiului este foarte greu de susținut și din alte puncte de vedere. În primul rînd, în contextul unei asemenea ipoteze nu putem

explica de ce au existat și există societăți (populații) care nu cunosc războiul. Acesta nu este numai cazul eschimoșilor. L. T. Hobhouse a descoperit cel puțin zece triburi în legătură cu care nu existau nici un fel de indicii că ar duce sau ar fi dus vreun fel de „acțiuni militare" [18]. În general, se poate spune că studiul războiului în societățile arhaice infirmă categoric teza lui Hobbes cu privire la „starea naturală" a omenirii.

Analiza războaielor în societatea contemporană ridică și mai multe semne de întrebare. Astfel, există state care nu au mai fost angajate de zeci de ani într-un conflict militar ; altele, dimpotrivă, au cunoscut numeroase implicări majore. De asemenea, se remarcă faptul că s-au inițiat acțiuni militare deși părțile manifestau — inițial, cel puțin — un minimum de „emoții" ostile. Multe manifestări conflictuale la nivelul relațiilor dintre state apar ca iraționale, scăpînd oricărui calcul, oricărei strategii ș.a.m.d. O analiză mai aprofundată ne va demonstra că lucrurile nu stau deloc astfel : folosirea forței se dovedește a fi deliberată, urmărind, în cadrul unei politici sau strategii determinate, atingerea anumitor obiective, a căror realitate nu poate fi pusă la îndoială [19]. Se vădește, așa cum spunea A. Rapoport, că războaiele pot fi considerate, în general, urmarea activității — într-un anumit sens — normale a unor oameni normali și nu a unor ființe agresive, iraționale [20]. Dealtfel, majoritatea populației participă pasiv la războaie și, de asemenea, nu are vreun amestec hotărîtor în producerea lor. Iar numărul voluntarilor, adică al celor despre care *s-ar putea* spune că își manifestă explicit agresivitatea, constituie întotdeauna o slabă minoritate, astfel încît statele beligerante au trebuit să recurgă întotdeauna la înrolarea obligatorie etc. [21] Nici studiul motivației soldaților nu relevă prezența momentului agresivității. Numai 2% dintre cei intervievați (militari americani) în cursul cunoscutei cercetări realizate de colectivul condus de Hovland în cursul celui de-al doilea război mondial au declarat că luptă din dorința de a ucide, pentru a se răzbuna, din ură sau din spirit războinic [22]. Mai este vorba și de un alt fapt : nimeni nu poate spune că războiul începe datorită dorinței combatanților propriu-

zişi de a lupta, că el este „creaţia" acestora. În sfîrşit, gradul însemnat în care orice societate trebuie să stimuleze — prin cele mai diferite mijloace — „comportamentul războinic", ura faţă de inamic şi să „reprime" teama şi repulsia spontană faţă de ucidere argumentează în modul cel mai serios împotriva conceperii războiului ca rezultat al agresivităţii înnăscute a fiinţei umane.

Trebuie subliniat şi faptul că în epoca contemporană războiul se duce tot mai mult prin intermediul unor instituţii, al unor structuri birocratice care tind să pună într-o altă lumină influenţa factorilor ţinînd de natura umană.

Aşa cum arăta Leslie White, pare mult mai adevărată afirmaţia că „războiul produce agresivitate" (provoacă reacţii emoţionale violente, psihoze etc.), decît invers [23]. Chiar şi în acest caz relaţia rămîne extrem de complexă şi mediată de variabile intermediare. Toate acestea susţin ideea că războiul nu poate fi conceput ca o explozie spontană, necontrolată de agresivitate, ci ca un fenomen guvernat de legi sociale. Comportamentul uman legat de iniţierea unor „acţiuni agresive" pe scară largă trebuie luat în considerare în contextul relaţiilor care se stabilesc între indivizi în cadrul unei colectivităţi, al mediului sociocultural.

e) Arătam că „ipoteza frustrării" a dat naştere unui şir întreg de cercetări, mai mult sau mai puţin fructuoase, în legătură cu antecedentele „comportamentului agresiv" al fiinţei umane. În acelaşi timp, însă, ea a cunoscut şi serioase amendamente. Astfel, D. Kretch şi R. S. Crutchfield, ca dealtfel şi G. W. Alport, au apreciat că *frustrarea poate să nu ducă la agresiune*, ci la: 1) intensificarea efortului pentru înlăturarea obstacolului întîlnit, 2) reorganizarea perceperii problemei pentru găsirea unor noi soluţii, şi 3) stabilirea unor scopuri noi [24]. Am citat, apoi, o serie de cercetări care au sugerat şi alte surse ale comportamentului agresiv. M. Sherif, de exemplu, admiţînd că există agresiuni care au ca explicaţie frustrarea, sublinia faptul că aceasta poate să nu determine neapărat o reacţie agresivă; de asemenea, există şi acte agresive care nu sînt rezultatul frustrării [25]. În astfel de condiţii se relevă imposibilitatea de a explica *decisiv* ansamblul „comportamentului agresiv" pe această bază.

Concluzia care poate fi reţinută din analiza întreprinsă priveşte, după părerea noastră, faptul că punctul de vedere care porneşte de la psihologia individuală nu va putea oferi niciodată o explicaţie *completă* a cauzelor războiului şi de aceea nu poate fi considerat ca o *alternativă* a unei teorii sociologice, în general a unor teorii care se opresc asupra factorilor sociali, economici, politici etc. Această situaţie nu se datoreşte, desigur, deficienţelor abordării psihologice în sine. Fenomenele de psihologie individuală constituie însă doar *condiţii asociate* şi *derivate* (de natură diferită) ale structurilor beligene fundamentale; cînd pot fi trecute printre condiţiile imediate ale războiului, ele acţionează asupra unui conflict deja amorsat. După evidenţierea rolului variabilelor de ordin psihologic, va rămîne întotdeauna de explicat, în continuare, *în ce condiţii sociale şi politice* ajung naţiunile să iniţieze anumite strategii externe, inclusiv războiul. Abordarea psihologică poate contribui la dezvoltarea unei teorii adecvate cu privire la originea conflictelor dintre state numai atunci cînd *punctele procesului societal şi intersocietal* — conducînd la război — *în care se aplică* au fost identificate în mod corect. Numai în momentul în care vom cunoaşte *unde, cînd şi cum îşi găsesc locul în acest proces global tendinţele, motivele şi percepţiile indivizilor sau ale anumitor indivizi* şi sub ce „constrîngeri" de natură economică, socială şi politică acţionează aceştia vom fi în măsură să utilizăm just aportul analizei psihologice [26].

2. Cercetările asupra comportamentului animal

Ideile susţinute de psihanalişti în legătură cu agresivitatea naturală a fiinţei umane au găsit, în ultimii ani, un sprijin nu lipsit de importanţă în cercetările cu privire la comportament întreprinse — pe baza unui punct de vedere biologic — de *etologie*. Este vorba, în

special, de studiile lui Konrad Lorenz, Nikolaas Tinbergen, Karl von Frisch *, R.A. Hinde, W. H. Thorpe, S. A. Barnett, J. P. Scott ş.a., care, în momentul de faţă, trebuie luate în considerare de orice tentativă de a privi multidisciplinar locul recurgerii la violenţă în societatea omenească.

2.1 Pătrunderea modului de abordare propriu „biologiei comportamentului" în cîmpul cercetărilor asupra războiului s-a făcut — ca şi în cazul psihanalizei — prin intermediul conceptului de *agresiune*. Aşa cum arăta chiar Lorenz — considerat de mulţi autori drept părintele etologiei — analiza teoriei lui Freud în legătură cu motivaţia agresivităţii umane prilejuieşte relevarea unor neaşteptate *corespondenţe* între descoperirile psihanalizei şi cele ale „fiziologiei behaviorale" (etologiei — n.n.) a căror semnificaţie creşte dacă ţinem seama de diferenţele dintre bazele, modul de abordare şi metodele celor două discipline [27].

Pentru a înţelege aceste corespondenţe este necesar să pornim de la modelul uzual al comportamentului întrebuinţat de etologi în expunerea teoriei agresivităţii. Simplificînd într-o oarecare măsură lucrurile, se poate spune că, potrivit tezei fundamentale a etologiei, cea mai mare parte din ceea ce fac animalele — inclusiv omul — este instinctiv. Chiar dacă cu această propoziţie etologii sînt de acord în grade diferite, în general, accentul principal se pune pe *bazele biologice ale comportamentului*. Explicaţia tinde să se reducă, în cele din urmă, la aşa-numitele „modele prestabilite de acţiune", care nu sînt altceva decît comportamente sau serii de comportamente modelate de selecţia naturală de-a lungul evoluţiei speciei şi transmise pe cale genetică (devenind, astfel, înnăscute).

Totuşi, în viziunea etologiei, comportamentul are atît o *determinare internă*, cît şi una *externă*. Cea internă — crucială pentru concepţia lui Lorenz referitoare la „natura spontană a agresiunii" — ar putea fi definită ca o „stare de stimulare" sau ca o „acu-

* Lorenz, Tinbergen şi von Frisch au primit premiul Nobel pentru cercetările lor.

mulare de energie" specifică unui model particular de acţiune şi produsă de însuşi mecanismul acestuia [28]. Lorenz i-a spus „energie acţională specifică" (*action-specific energy*), în timp ce R. A. Hinde prefera termenul de „potenţial specific de acţiune" (*specific action potential*). Ideea comună este cea a existenţei unor forţe distincte (generate fie continuu, fie „sezonier") care impulsionează în direcţia performării unor modele particulare de reacţie. Etologii mai vorbesc, de asemenea, de *două mecanisme interne cu rol mediator :* „blocurile specifice de inhibiţie", care în mod normal previn eliberarea energiei specifice şi amorsarea comportamentului în cauză, şi „mecanismele de declanşare", care le înlocuiesc pe primele cînd intervine un stimul exterior adecvat, eliberînd energia blocată şi producînd comportamentul necesar. Toate aceste procese pot fi complet înnăscute sau parţial învăţate [29]. *Determinarea externă* a comportamentului, aşa-numitul „semn stimulator" sau „declanşator", se referă la o trăsătură particulară a mediului care provoacă în mod constant un model precis de acţiune din partea organismului.

Cum este concepută în acest cadru agresivitatea ? După părerea lui Lorenz, lupta (*agresiunea*) este „o tendinţă generală şi unitară a organismelor" *, un *instinct fundamental*, alături de foame, teamă (frică) şi sexualitate. Deşi între aceste patru tendinţe primordiale există legături multiple, ele pot fi considerate independente, „motivele" pentru unul sau altul neputînd fi mixate [30].

În privinţa conţinutului concret al agresivităţii, subzistă încă în lucrările de etologie (şi în cele care utilizează rezultatele lor) numeroase neclarităţi. Există definiţii mai înguste şi mai largi. În esenţă, se poate spune că termenul de agresiune este utilizat pentru a desemna actele menite să (sau care tind să...) „facă un rău cuiva", ceea ce implică, în ultimă instanţă, prezenţa *violenţei*. Ca urmare, *agresivitatea* apare drept tendinţa de a comite astfel de acţiuni [31]. Trebuie să precizăm însă că termenul de agresivitate nu se referă la orice

* Vezi asemănarea cu definiţia pe care o dădea Freud agresivităţii.

fel de comportament ostil. Putem vorbi de agresivitate numai cînd acţiunea ostilă, lupta are loc între componenţii aceleiaşi specii *.

De ce sînt membrii aceleiaşi specii agresivi ? Am văzut că, potrivit teoriei lui Lorenz, aceasta se datoreşte unui *instinct al agresivităţii.* Care este însă mecanismul concret al acestui instinct ? Tot Lorenz arată că energia specifică comportamentului agresiv se acumulează în sistemul nervos central, generînd o presiune în creştere pentru eliberarea sa în urma unui stimul adecvat. Dacă acest stimul nu este prezent, organismul tinde „să-l caute", proces care ar putea fi numit „comportament de căutare" sau mai precis, poate, de „autosatisfacere" *(appetitive behaviour).* Dacă totuşi stimulul nu este găsit şi energia acumulată depăşeşte un anumit nivel, comportamentul agresiv poate exploda în absenţa oricărui stimul extern relevant, dînd naştere unui spectru larg de acţiuni, unele explicit agresive, altele derivate sau ritualizate, toate însă cu acelaşi conţinut. În momentul în care s-a realizat suficientă acţiune (pentru eliberare) eventuala intervenţie a stimulului normal de declanşare se va dovedi ineficientă atît timp cît organismul nu acumulează din nou energie în „centrul instinctului". Se conturează astfel clar accentul pus de Lorenz — şi nu numai de el — *pe stimularea spontană a agresivităţii.*

Totuşi, agresivitatea poate fi pusă nemijlocit în legătură cu anumite situaţii sau împrejurări cu rol de stimul „extern" pentru comportamentul animal şi semnificative din punct de vedere etologic. După părerea lui Lorenz ar fi vorba, în primul rînd, de *competiţia pentru controlul unui anumit teritoriu,* competiţie legată, evident, de disponibilităţile de hrană ale acestuia, de locurile propice pentru aşezare, pentru creşterea puilor sau pentru depunerea ouălor etc. Lupta este considerată un comportament eminamente *teritorial.*

* Nu se poate vorbi propriu-zis de *agresivitate* în cazul unei acţiuni — determinate de foame — împotriva unui animal din altă specie, soldată cu uciderea acestuia. Nu există agresivitate cînd leul ucide o zebră, vulpea un iepure etc. Dealtfel, cînd prada este atacată, ea nu luptă, ci caută să fugă. Este un comportament cu totul diferit de cel provocat de agresiune.

De exemplu, arată Eibl-Eibesfeld, coloniile de şoareci de casă sau şobolani bruni nu tolerează pătrunderea membrilor altor colectivităţi în teritoriul pe care-l „stăpînesc". Reacţia lor este extrem de violentă, chiar feroce [32]. Uneori, cum este cazul lui Ardrey, se vorbeşte de o „identificare instinctuală, înnăscută, cu teritoriul", definită drept lege universală a lumii animale [33]. Cercetările etologilor au adus în discuţie şi legăturile care există între agresivitate şi statutul individului în cadrul turmei, grupului, cîrdului etc., relaţiile dominare-subordonare (ierarhia de dominare) şi instinctul sexual. Astfel, spune Lorenz, animalul cu un statut superior va fi agresiv faţă de cei cu o poziţie inferioară, putîndu-i lovi fără teamă de ripostă [34]. Deprinderile implicate de aceste „reglementări" sînt înnăscute. De asemenea, se subliniază că „liderul" are un rol important în agresivitatea grupului, învăţîndu-i pe membrii tineri să recunoască duşmanul [35]. Ar exista, apoi, un raport direct între gradul de agresivitate şi puterea instinctului sexual.

Fără îndoială, ceea ce ne interesează în ultimă instanţă în perspectivă polemologică este *interpretarea* dată rezultatelor cercetărilor de etologie în legătură cu agresivitatea umană şi cu cauzele războiului *. Această interpretare, care satisface în mare măsură exigenţele vechiului dicton al teoriilor biologiste : *Nihil est in societate quod non prius fuerit in natura,* apare foarte clar la Lorenz. După părerea sa, agresiunea rezultă, în cazul fiinţei umane, dintr-un instinct al agresivităţii pe care omul îl împarte cu celelalte specii. Întregul comportament uman ar fi, de fapt, alimentat direct sau indirect de instincte spontane, identice fiziologic cu cele ale animalelor mai puţin evoluate. Dar, arată Lorenz, în cazul lumii animale natura a creat anumite mecanisme instinctive destinate să limiteze efectele negative ale agresivităţii şi să asigure supravieţuirea grupului. Astfel, acţiunea structurii ierarhice a

* În acest context, trebuie să subliniem că sînt utilizate şi rezultatele oferite de cercetările din genetică, neuropsihologie, psihofarmacologie etc.

colectivității are ca rezultat, în cele din urmă, minimizarea confruntării. În cazul a numeroase specii ar putea fi evidențiate, apoi, gesturi instinctuale de *supunere* — bazate pe *teamă* — care declanșează la adversar inhibiția, evitînd lovitura fatală [36]. Un rol important revine în acest context și formării „legăturilor emoționale" dintre membrii grupului. Desigur, fenomenul este cel mai evident în cazul animalelor de sexe opuse, cînd elimină aproape complet agresivitatea, dar nu se limitează la aceasta. Animalele sociale, îndeosebi mamiferele, subliniază Alcock, au anumite „ritualuri ale prieteniei" menite să unească colectivitatea, derivînd și compensînd agresivitatea [37]. Tendința spre legături individuale de acest tip, consideră Lorenz, apare numai la specii cu un înalt grad de agresivitate intraspecifică și este cu atît mai puternică cu cît crește agresivitatea speciei [38].

Cum stau însă lucrurile în cazul omului ? După părerea lui Lorenz și a altor etologi, agresivitatea — naturală — a ființei umane nu este controlată de nici un fel de mecanisme inhibitorii, fapt care i-a permis să atingă valori impresionante. În evoluția speciei umane aceste mecanisme nu au fost necesare, deoarece — biologic — omul nu constituia un pericol mortal pentru semenii săi. Inventarea armelor artificiale a sfărîmat balanța naturală dintre instinctul agresiv, potențialul de ucidere și mecanismele inhibitorii. În epoca modernă, acest dezechilibru s-a agravat datorită apariției armelor cu rază mare de acțiune : lipsește experiența imediată, directă a uciderii victimei, experiență care ar provoca repulsie, teamă etc. [39].

Această interpretare se relevă, de exemplu, și în modul în care N. Z. Alcock, director al C.P.R.I. (Institutul canadian de cercetări asupra păcii) din Oakville, determină „propozițiile de bază" în legătură cu originea războiului. Războiul, arată el, este o acțiune rezultată din *agresivitatea înnăscută* a omului. Asemeni altor animale sociale, grupurile de oameni își *apără teritoriul* pe care s-au stabilit și încearcă, în mod agresiv, să obțină sau să controleze un teritoriu *mai mare*. Ar trebui reținută, în plus, precizarea pe care o face Alcock în legătură cu existența la om a mai multor tendințe

înnăscute ; educația primită în copilărie hotărăște care dintre ele va fi dominantă. Conducătorii au un rol însemnat în definirea și orientarea agresivității grupului, în desemnarea dușmanului etc. [40] Într-un sens și mai clar subliniază toate aceste lucruri R. Ardrey [41]. Vom mai adăuga că Nikolaas Tinbergen [42] considera agresivitatea umană drept un rezultat al *reîntăririi culturale* a moștenirii biologice pe care omul o împarte cu animalele.

În ansamblu, deci, cercetările etologice par să fi ajuns la concluzia că *omul utilizează aceleași modele de comportament agresiv ca și strămoșii săi pe calea evoluției.*

2.2. Analiza teoriei agresivității formulate în cadrul biologiei comportamentului se poate face din mai multe puncte de vedere. Cînd nespecialiștii critică tezele lui Lorenz, obiecțiile lor se referă, de obicei, la aplicabilitatea lor în cazul comportamentului uman, la relevanța lor sociologică. Discutînd problemele de fond ale biologiei behaviorale, numeroși specialiști contestă, însă, în mod explicit, concluziile la care a ajuns Lorenz cu privire la *comportamentul animal*. S. A. Barnett aprecia chiar că, de fapt, concepția sa nu exprimă ideile curente în etologie în legătură cu așa-numita agresivitate [43].

a) Destule critici, de exemplu cele ale lui Scott, Crook și Gorer, se referă la faptul că Lorenz și-a efectuat cercetările asupra unui *număr restrîns de specii,* ceea ce pune în discuție posibilitatea de a generaliza rezultatele * — și a utilizat, de regulă, *animale în captivitate,* selecționate după diferite criterii, în decursul a sute de generații. Cum sublinia Carrighar, captivitatea poate spori în mod *anormal* nivelul agresivității [44]. Adevărul este că studii mai recente, întreprinse într-un mediu natural, au evidențiat la o serie de specii compoziții de grup mai fluide, ierarhii mai puțin rigide și, îndeosebi, *un nivel mai redus al „agresivității"* [45].

* Un principiu de bază al etologiei spune că speciile simple nu pot fi considerate drept versiuni ale celor mai evoluate, iar altul, că animalele diferă de la o specie la alta, fiecare avînd setul său de adaptări.

Îndoieli foarte serioase au fost exprimate de fapt în legătură cu însăşi ideea de bază a teoriei lui Lorenz potrivit căreia ar exista o tendinţă înnăscută, generală, unitară şi independentă spre agresiune. Moyer, de exemplu, a pus în evidenţă *şapte tipuri* de „agresivitate", fiecare cu baza sa neurală şi endocrină particulară [46], iar alte studii (asupra maimuţelor) au adus argumente în sprijinul anterioritătii sentimentului de afecţiune şi a celui de teamă [47]. Pe de altă parte, atunci cînd este depistată, agresivitatea este frecvent corelată cu o serie întreagă de alte impulsuri (fapt pentru care nu poate fi privită ca un scop în sine) şi, pe linie fiziologică, nimic nu ne îndreptăţeşte să spunem că a fost descoperită existenţa unei „energii" sau a unei stimulări agresive *spontane* în interiorul organismului. Mecanismul agresivităţii, arăta J. P. Scott, nu poate fi comparat cu cel al foamei [48]. Este vorba, mai degrabă, de un ansamblu de schimbări biochimice şi fiziologice, controlate de sistemul nervos simpatic şi endocrin, care „prepară" organismul ca urmare a unor stimuli externi (în cazurile de pericol, cînd apare un rival sau un intrus, în general în situaţiile „resimţite" ca speciale), oferindu-i posibilitatea de a răspunde cu o mai mare energie, sau care menţin organismul în stare de echilibru. Manifestările „agresive" par să aibă o strînsă legătură cu aşa-numitul *instinct de conservare*, înţeles însă într-un sens larg, care acoperă realizarea optimă a tuturor raporturilor şi „schimburilor" cu *mediul*. În această idee, R. A. Hinde aprecia că diferitele acţiuni violente care ar putea fi subsumate conceptului de agresiune nu pot fi privite ca o necesitate încercată de organism, ci trebuie puse pe seama unor evenimente exterioare [49].

Părerea că Lorenz a ignorat, în analiza comportamentului, nu numai rolul factorilor ecologici, ci şi pe cel al altor variabile de importanţă majoră este astăzi foarte răspîndită. Concluzia lui Gottier poate fi considerată tipică : ceea ce numim „tendinţă agresivă înnăscută" nu are, de fapt, o atît de mare importanţă ca alţi factori care determină comportamentul, cum ar fi „învăţarea", experienţa trecută a organismului, variabilele „de percepţie" (mărimea adversarului, de

exemplu) şi, uneori, cele de ordin zoosocial. Influenţa unor injecţii cu hormoni (menite să suscite agresivitatea), de exemplu, a fost fie absentă, fie mai redusă la speciile pentru care modelele de răspuns învăţate jucau un rol mai mare [50].

Se poate conchide, cum fac Barnett şi Hunt, că teoria lui Lorenz eşuează deoarece nu ia în considerare în nici un fel *dezvoltarea comportamentului în cursul vieţii organismului* [51] şi, am adăuga, nu sesizează faptul că, în cazul anumitor specii, „actele agresive" sînt componente ale unor *comportamente „sociale"* elaborate de-a lungul evoluţiei.

Tot în acest context ar mai putea fi citate aprecierile lui Tinbergen şi Fromm, care arătau că animalele mai au şi un alt răspuns la ameninţare în afara luptei, poate mai des utilizat : *fuga*. Instinctiviştii, sublinia Fromm, vorbesc despre un impuls înnăscut către agresivitate, cînd ar putea vorbi la fel de bine despre un impuls înnăscut către fugă. Neuropsihologic, o teorie centrată pe fugă ar fi la fel de întemeiată, iar din punct de vedere biologic trebuie să se admită că fuga serveşte mai bine conservării [52].

De asemenea, a fost subliniată importanţa majoră a *ritualizării* „agresivităţii" : în numeroase cazuri, acţiunea „agresivă" explicită lipseşte, locul ei fiind luat de o serie de semnale, înţelese foarte bine de cel în cauză, care au rolul de a evita confruntarea. Însăşi *teritorialitatea* — factor cheie în explicaţia lui Lorenz sau Ardrey — acţionează, atunci cînd este prezentă (unele specii nu au această caracteristică) [53], în direcţia limitării conflictelor, prin spaţierea speciei, şi nu a amorsării lor. De fapt, chiar atunci cînd lupta nu este evitată, accidentele letale se produc doar arareori.

De fapt, pe baza analizei unor studii recente de etologie [54], se poate spune că, în acest domeniu, cîştigă teren o viziune mai cuprinzătoare asupra comportamentului, care respinge interpretarea pur biologică, luînd în considerare *interacţiunea complexă a datului biologic* (originea instinctivă a unor componente ale comportamentului animal) *cu mediul de viaţă* (sub toate aspectele sale). Această concepţie nu mai priveşte „agresivitatea" ca un fenomen inevitabil, ci apreciază

doar că există anumite limite, determinate genetic, ale plasticităţii comportamentului ca urmare a acţiunii mediului natural şi „social". Concluzia tot mai frecventă este că, în lumea animală, manifestările „agresive" au putut fi implicate în modul de existenţă al diferitelor specii *numai* în măsura în care prezenţa lor a fost utilă supravieţuirii caracteristicilor cu care fiecare generaţie a contribuit la evoluţia speciei sau, la un moment dat, la funcţionarea şi conservarea colectivităţii respective. În aceste condiţii, este explicabil de ce anumiţi etologi consideră că ar fi poate mai nimerit să se vorbească nu de agresivitate sau agresiune explicită, ci de *comportament agonistic* *, adică un ansamblu de acţiuni care se dezvoltă într-o situaţie de conflict între doi membri ai aceleiaşi specii şi care tind să prevină apropierea sau să determine retragerea unuia dintre ei, incluzînd nu numai atacul propriu-zis, ci şi ameninţarea, bluff-ul, dominaţia, supunerea, teama, fuga etc. [55]

Analiza rezultatelor obţinute de biologia comportamentului pe baza acestei perspective mai largi şi mai convingătoare se poate dovedi de o reală utilitate pentru studiul polemologic.

Fără îndoială, nu pentru a explica războiul ca fenomen social, ci aşa cum vom încerca să arătăm în continuare — *pentru a cerceta originea comportamentului specific recurgerii la violenţă începînd cu momentele în care strămoşul-animal al omului nu era încă om.* Trebuie să adăugăm şi faptul că o astfel de tentativă este sprijinită şi de concluziile la care au ajuns o serie de cercetări întreprinse de biologii marxişti.

Caracteristicile comportamentului agonistic, arată cercetările, variază în genere de la o clasă de animale la alta, iar în cazul vertebratelor apar variante diferite în funcţie de tipul de organizare zoosocială (cîrd anonim, comunitate colectivă etc.). Desigur, în mod special ne interesează ceea ce se întîmplă pe treptele superioare ale regnului animal, cînd, ca urmare a condiţiilor de existenţă, definirea acţiunilor agonistice

* De la grecescul ἀγών, ος (ó) care înseamnă, printre altele, *luptă, confruntare.*

se realizează nu numai în legătură cu căutarea hranei sau cu împerecherea, ci şi cu *„viaţa de turmă", caracterizată de lupta pentru obţinerea unei „poziţii sociale" superioare în grup şi stabilirea relaţiilor de dominare şi subordonare, şi cu comportamentul complex al căpeteniei de turmă.* Cercetările întreprinse (printre alţii şi de biologii sovietici M. A. Tih şi N. I. Voitonis sau de polonezul J. Dembovski [56]) au evidenţiat faptul că în cadrul colectivităţii de acest tip se constituie o *„ierarhie socială" destul de clară, cu o influenţă evidentă asupra comportamentului individual, în speţă asupra utilizării violenţei.* Desigur, structurarea colectivităţii se datoreşte în primul rînd unor factori biologici (exprimaţi în genere la nivelul instinctului) şi de aceea va reflecta deosebirile de sex şi vîrstă, ca şi pe cele caracterologice. În acelaşi timp, cum subliniază S. A. Barnett, J. P. Scott, Gottier, Crook, Washburn. Lancaster ş.a., la stabilirea şi menţinerea dominaţiei şi implicit la definirea comportamentului agonistic contribuie şi experienţa anterioară a indivizilor, legată de cadrul social şi de mediul înconjurător, procesele de învăţare a semnelor relevante pentru individul dominant şi pentru cel ce se supune, asocierea (dintre mamă şi pui, de exemplu) etc. [57]

Cele mai complexe relaţii din *interiorul aceleiaşi specii* se manifestă în cazul primatelor. Referindu-se la maimuţele antropoide, N. S. Dumitru [58] arăta că în cazul lor viaţa de turmă este caracterizată de interacţiunea şi echilibrul dintre două tendinţe comportamentale opuse : a) orientarea centrifugă a individului, mobilizat de diferite cerinţe fiziologice „egoiste", şi b) necesitatea menţinerii asociaţiei, materializată prin apariţia raporturilor ierarhice de dominare şi supunere. În acest context, numeroase conflicte şi tensiuni între indivizi, ca manifestări ale egoismului zoologic, sînt rezolvate după regulile impuse de *ansamblul relaţiilor colective.* Acesta, prin structurile de dominare-subordonare, conservă constant colectivitatea şi, am adăuga, fapt care ne interesează în cazul de faţă, *fixează limitele în cadrul cărora se manifestă comportamentul agonistic, îl controlează şi îl subordonează intereselor grupului.*

În structura turmei de maimuțe se disting două planuri : a) arhitectonica — ierarhică și în continuă reformulare — a pozițiilor indivizilor în grup, și b) căpetenia turmei, ca rezultantă a „echilibrului de forțe" dintre principalele poziții individuale. În urma unor prealabile *încercări de forțe*, dar și datorită altor factori a căror influență se instituie prin învățare și experiență (sex, vîrstă, constituție fizică, forță, particularități psihonervoase) fiecare individ ajunge să ocupe o anumită *poziție* în cadrul grupului. Între aceste poziții se constituie raporturi de dominare, subordonare, egalitate etc. cărora le sînt aferente comportamente adecvate. Odată echilibrul creat, el se menține, de regulă, fără „noi ciocniri frontale", prezervînd poziția celor mai tari

„Agresivitatea" trebuie analizată, de asemenea, în legătură cu manifestarea căpeteniei ca „instituție" zoosocială, care personifică tendința de conservare a colectivității. Comportamentul căpeteniei, subliniază N. S. Dumitru, nu este o emanație a unei structuri genetice, proprii anumitor indivizi, ci un *efect funcțional gregar*, constituit și finisat în îndelungi și numeroase etape ale evoluției anumitor specii de primate. Atitudinile-modele tipice sînt *redescoperite* și *recreate* de către fiecare individ care devine căpetenie folosind forța motrice a manifestării individuale după regula celui mai puternic, dar cu *acordul* „tacit" instinctivo-perceptiv al majorității turmei [59].

O problemă deosebit de importantă în contextul analizei comportamentului agonistic se dovedește a fi cea a manifestării solidarității grupului ca reacție „agresivă" față de străini (aparținînd însă aceleiași specii), îndeosebi în legătură cu deținerea și apărarea unui teritoriu. Cum arată cercetările și acțiunile agonistice de acest tip se definesc în legătură cu funcțiile zoosociale ale structurii ierarhice. Ciocnirile au însă rolul de a asigura conviețuirea diverselor comunități și menținerea echilibrului între membrii speciei (prin *spațiere*). O serie de mecanisme asigură minimizarea violenței și îndeosebi evitarea ostilităților (intraspecifice) letale, care ar fi avut consecințe negative asupra perpetuării speciei respective etc. Se poate spune, în esență, că

manifestările agonistice în ansamblul lor s-au menținut la un nivel „benign" și numai în măsura în care și-au dovedit valoarea biologică, rolul adaptativ.

Foarte clar se evidențiază acest lucru dacă ne referim și la cîteva aspecte ale procesului antropogenezei. Apărarea și vînătoarea, arată N. S. Dumitru, cereau cooperarea masculilor, pe cînd raporturile sexuale duceau la conflicte, la ciocniri violente între ei. Au trebuit să fie „găsite" structuri zoosociale bazate pe raporturi sexuale care să nu mai deregleze turma. Datorită acestui fapt, în procesul hominizării, turmele în care au prevalat conflictele s-au autoepuizat relativ repede, ieșind din competiție. O altă contradicție a fost legată de transformarea maimuțelor dintr-o „aristocrație arboricolă" destul de pașnică în *turme de vînători*. Aceasta a solicitat dezvoltarea „agresivității", dar a ridicat și problema dezvoltării unor forme complexe de reglaj social destinat să mențină unitatea colectivității. Această contradicție, care a generat numeroase conflicte, nu a fost soluționată de toate asociațiile aflate în cursa sapientalizării. Numai unele au dezvoltat mecanisme eficiente de reglaj exterior și inhibiții psihice interioare. Celelalte au degenerat [60].

b) Evaluarea corectă a utilității rezultatelor etologiei pentru analiza polemologică implică însă și discutarea unui al doilea aspect : acela al semnificației sociologice, ca să spunem așa, a cercetărilor întreprinse asupra comportamentului animal.

Pe baza *principiului înrudirii filogenetice* (omologiile comportamentale între diferitele specii de animale cresc în frecvență și în amănunte pe măsură ce ne apropiem de strămoșul comun) — care stă la baza metodei comparative în etologie — și a *principiului convergenței etologice* (comportamentele similare la forme neînrudite rezultă din presiunile similare de selecție) — aflat la baza metodei ecologice —, unii etologi au considerat, așa cum am văzut, că pot să utilizeze rezultatele studiilor pe animale pentru a trage anumite concluzii în legătură cu comportamentul uman. Este drept, uneori, cum este cazul lui Tinbergen, se insistă asupra ideii că „aplicațiile" se referă, de fapt,

la *metodele etologiei* şi nu la rezultatele sale în privinţa altor specii [61].

Ceea ce trebuie, într-adevăr, subliniat cu toată hotărîrea este faptul că *rezultatele* obţinute de etologie *nu pot fi extrapolate la nivel uman.* Procedînd altfel, vom ajunge să operăm cu nişte *analogii* absolut nejustificate.

Parafrazînd cuvintele lui Rae Carlson, se poate spune că fiinţele umane sînt asemănătoare tuturor celorlalte specii, asemănătoare cîtorva alte specii şi neasemănătoare niciunei specii. Omul împarte cu alte animale, îndeosebi cu cele apropiate biologic — primatele, anumite caracteristici şi motive comportamentale. În acelaşi timp, însă, el posedă un număr copleşitor de *trăsături unice.* Personalitatea umană nu este o formă mai complicată a individualităţii animale. În primul rînd, pentru că în cazul omului peste mecanismele reflexe şi instinctuale s-au suprapus o serie de instanţe de control, de inhibare şi amînare, reacţii dobîndite etc. De fapt, se poate afirma că pentru fiinţa umană urmările evoluţiei sociale şi culturale sînt *preponderente* în raport cu cele ale ontogenezei. Locul unei activităţi animale care găsea în natura individului determinările ei esenţiale, mediul neputînd decît să o condiţioneze, l-a luat o activitate care-şi găseşte izvorul în patrimoniul social extern [62].

Studiile de sociologie a războiului nu pot pierde din vedere *complexitatea* deosebită a variabilelor implicate atunci cînd trebuie explicat comportamentul uman şi *diferenţa enormă* pe care capacitatea de a utiliza unelte, comunicarea simbolică şi cultura au produs-o faţă de acţiunile animalului. Posibilitatea omului de a se vedea pe sine ca un „obiect" (conştiinţa de sine), de a învăţa * şi de a acţiona asupra mediului său, natural sau social, au schimbat *complet* datele problemei.

Este poate un loc comun, totuşi ni se pare necesar să subliniem mai întîi că *animalele nu poartă război.* Nu există nici un corespondent al acestui fenomen în lumea animală. Ca membre ale unei anumite specii, animalele nu se angajează în uciderea organizată a

* Proces *calitativ diferit* de „învăţarea" amintită în cazul animalelor.

membrilor altor grupuri (ale aceleiaşi specii) ; nu constituie „armate" pentru a lupta într-un mod mai eficient împotriva „inamicului" etc. Animalului „nu-i trece prin cap" să-şi urască adversarul sau să lupte împotriva altor indivizi pentru a repara injustiţiile trecute.

Omul, în schimb, este în măsură să ucidă alţi oameni fără a simţi împotriva lor nici un fel de ostilitate personală. De asemenea, acţiunile sale „agresive" pot să nu aibă întotdeauna aceeaşi explicaţie. Datorită complexităţii vieţii sociale, precum şi rolului pe care îl joacă simbolul în economia agresivităţii umane, este subsumată noţiunii de inamic o categorie largă de lucruri : alţi oameni, alte grupuri, idei etc. În sfîrşit, dacă agresivitatea unei specii în lumea animală se află permanent sub controlul selecţiei naturale, în cazul omului, nu a fost descoperită vreo urmă a unui asemenea mecanism : departe de a avea o valoare adaptativă, războiul a ajuns să pună sub semnul întrebării însăşi existenţa omenirii (a speciei).

Menţinînd aceiaşi termeni de comparaţie, nu poate fi neglijată nici deosebirea esenţială în privinţa modalităţilor *de exprimare a obişnuinţelor.* Spre deosebire de animal, pentru om are importanţă raţiunea pentru care face un anumit lucru sau avantajele unui model comportamental particular. Aceasta datorită capacităţii sale de *a acorda o valoare tuturor acţiunilor pe care le întreprinde.* Un asemenea aspect este evident în cazul războiului şi el ar putea explica şi variaţia acţiunii ostile de la un tip de societate la altul, trimiţîndu-ne, din nou, la procese pur sociale, la modele culturale.

Toate acestea nu fac, după părerea noastră, decît să susţină afirmaţia potrivit căreia comportamentul „agresiv" al omului nu poate fi *explicat* pe baza „antecedentelor" biologice, ci numai dacă ţinem seama de *procesele specific umane* prin care el ia cunoştinţă de stimulii externi şi le răspunde, ca şi de faptul că „răspunsurile" sale se conformează anumitor reguli a căror origine trebuie căutată în viaţa socială.

Desigur, specia noastră nu este cîtuşi de puţin prima care cunoaşte experienţa vieţii în grupuri organizate, dar prăpastia care separă societatea noastră de grupu-

rile pe care le încheagă animalele apropiate de om este considerabilă. Referindu-se la insecte, care au societăţi „doar cu ceva mai puţin complicate decît ale noastre", R. Linton atrăgea atenţia asupra faptului că acestea au un minimum de trebuinţe individuale şi nici una dintre ele nu poate duce la un conflict cu alţi membri ai comunităţii. Această precizare poate părea restrictivă atunci cînd este vorba de specii mai evoluate. De aceea, am spune că nici una din trebuinţele individuale ale componenţilor colectivităţilor animale şi nici una din trăsăturile structurale ale acestor colectivităţi nu pot duce la un conflict *cu o semnificaţie mai generală*, care la un moment dat să antreneze un grup sau grupuri importante de indivizi. Folosim în acest sens precizarea lui Linton că *„lupta de clasă* (subl. ns.) nu ar putea să se dezvolte într-un furnicar" [63].

Apariţia societăţii umane a avut ca primă consecinţă înlocuirea individului ca unitate semnificativă în lupta pentru existenţă cu grupul. Oamenii trăiesc — gîndesc, urăsc, acţionează, luptă etc. — ca membri ai unor *grupuri organizate*. În cadrul acestor grupuri se formează, de fapt, comportamentul „agresiv" al omului. Cum sublinia Eisenberg, fiinţa umană nu este de la natură nici agresivă, nici paşnică, ci este modelată, într-un fel sau altul, ca rezultat al interacţiunii dintre datul biologic, experienţa individuală, influenţa mediului natural şi social şi cultură [64]. Condiţiile sociale *structurale* acţionează în direcţia creării „motivelor" reale, obiective ale conflictelor dintre oameni.

Analiza grupului evidenţiază, de asemenea, semnificaţia specifică, deosebită a *teritorialităţii* în cazul omului. Adesea, teritorialitatea grupului este lipsită de orice corelaţie cu „teritoriul individual". Mai mult, interesele grupului reclamă frecvent sacrificarea acestuia din urmă. Ca să nu mai vorbim de „înţelesul" diferit al teritoriului în diferite societăţi şi culturi. Nici aglomerarea şi nici necesitatea de „spaţiere" nu duc în mod nemijlocit la „agresivitate".

Se poate aprecia, în consecinţă, că transferarea *nemijlocită* a *rezultatelor* cercetărilor de etologie la nivel uman implică o neglijare serioasă a condiţiilor sociale care determină războiul, precum şi lipsa oricărei dimensiuni de critică socială. Neîndoielnic, este nevoie de o strictă circumscriere a utilizării lor, în speţă, aşa cum am subliniat deja, *numai* cu privire la începuturile societăţii omeneşti şi primele elemente ale comportamentului uman legat de recurgerea la forţă.

3. De la inferenţe abuzive la analiză polemologică

Respingerea inferenţelor abuzive caracteristice în ansamblu orientărilor discutate nu trebuie considerată echivalentă cu nesocotirea unor sugestii valoroase sau a posibilităţii de reconstruire a diferitelor lanţuri explicative, eliminînd erorile depistate. Tot aşa cum aprecierea fenomenelor de ordin psihologic ca „fenomene şi condiţii asociate" nu poate însemna neglijarea rolului semnificativ pe care îl au în „selectarea" recurgerii la violenţa armată dintr-un set de variante acţionale. L. Sève sublinia cu totul întemeiat că problemele politice ridică de nenumărate ori, în mod inexorabil, probleme psihologice cu semnificaţie majoră [65]. Dacă sîntem de acord că nu „psihologia" luată în sine îi va permite omului să cucerească pacea, nu putem să nu vedem că ea trebuie încorporată efortului bazat pe *politică* şi *sociologie*. În acest spirit se poate spune că bătălia — socială şi politică — pentru eliminarea cauzelor războiului şi implementarea condiţiilor păcii nu poate fi dusă la bun sfîrşit şi uneori nu poate fi dusă deloc decît în măsura în care poate să se sprijine pe o psihologie realmente ştiinţifică. Îndeamnă la această atitudine şi necesitatea, înscrisă la loc de frunte printre principiile metodologice ale cercetării marxiste, de a aborda în *mod concret* problemele procesului beligen.

În această idee arătam anterior că unele dintre rezultatele cercetărilor amintite sînt susceptibile *de a fi interpretate* în mod coerent în cadrul unei abordări globale a fenomenului social al războiului. De asemenea, ele pot genera ipoteze utile, în măsură să deschidă noi cîmpuri de investigaţie în acest domeniu.

A. Considerăm, în primul rînd, că *analiza multilaterală* a condiţiilor şi a locului războiului în societatea omenească nu poate trece cu vederea *originea omului şi a societăţii sale.*

Aşa cum am arătat în capitolul precedent, printre principiile de bază ale studiului polemologic marxist trebuie socotit şi acela potrivit căruia primul fapt al istoriei societăţii omeneşti este *existenţa indivizilor umani vii.* Atrăgînd atenţia asupra semnificaţiei majore a *alcătuirii biologice* a omului, această idee se referă nemijlocit la geneza comportamentului său *agonistic.* Mai clar spus, este vorba de faptul că *trăsăturile şi trebuinţele de ordin biologic ale fiinţei umane au avut o contribuţie de cea mai mare importanţă la definirea primelor motive (hrană, sex, menţinerea integrităţii corporale, adăpost, stabilirea poziţiilor în grup etc.), ca şi a modalităţilor concrete de utilizare individuală şi ulterior colectivă a forţei în raport cu semenii.* Ar fi absolut nejustificat să considerăm că *acest* tip de activitate violentă, însoţit rapid de perceperea şi învăţarea faptului că puterea este profitabilă, întrucît prin recurgerea la forţă adversarul *cedează,* nu are nici o legătură cu procesele beligene de mai tîrziu. Treptat, modelul comportamental al utilizării forţei în legătură cu necesităţi şi raporturi eminamente biologice va fi transferat şi la *situaţii nebiologice. Ca urmare a interacţiunii complexe dintre datul biologic, experienţa individuală şi caracteristicile evolutive ale mediului social, pe baza unor noi tipuri de activităţi, comportamentul agonistic al fiinţei umane va deveni comportament beligen.*

Problema poate fi privită şi din alt punct de vedere. Oricît am accentua asupra deosebirilor dintre biosferă şi sociosferă, ar fi absurd să credem că viaţa socială a apărut „pe loc gol" : trebuie să admitem că există numeroase *legături* şi *similitudini* între comportamentul primilor oameni şi trăsăturile grupurilor sociale în care trăiau, pe de o parte, şi comportamentul individual şi caracteristicile colective ale familiilor de primate superioare angajate în cursa hominizării şi sapientalizării, pe de alta. Cercetătorul sovietic Semionov se referea, în acest sens, la o perioadă de trecere în care există un

„organism social-biologic", iar N. A. Tih, I. I. Roghinski şi V. P. Iakimov evidenţiau coexistenţa şi confruntarea raporturilor vechi (biologice) şi noi (sociale) [66]. N. S. Dumitru a subliniat, de asemenea, că *pionierii aromorfozelor radicale* *, ca şi cei care duc acest proces mai departe reprezintă *forme generalizate* şi, în acest sens, ei păstrează unele dintre trăsăturile strămoşilor primitivi. Pentru a-şi juca rolul, aceşti pionieri au trebuit nu numai să fie destul de evoluaţi pentru a împinge înainte jaloanele evoluţiei, ci şi să asigure *continuitatea* trăsăturilor structurilor fundamentale primitive [67]. În procesul antropogenezei, structuri complexe de comportament zoosocial, elaborate de-a lungul evoluţiei *au fost, inevitabil, preluate, au trecut* (pentru că exprimau o relaţie *valabilă* cu mediul şi cu semenii) *în lumea omului.* Acest lucru s-a petrecut şi cu relaţiile ierarhice de dominare-subordonare, comportamentul „agresiv" al luptei între indivizi (legat de motive determinate) şi rudimentele de comportament „agresiv" de grup. Controlate, pînă atunci, de selecţia naturală şi, în parte, de relaţiile din cadrul grupului (animal), *aceste modele comportamentale de tip agonistic devin, odată cu începuturile societăţii omeneşti, o parte intrinsecă a patrimoniului social şi cultural* (constituind caracteristicile sale „violente") ; ele vor fi „smulse" biologicului, vor fi reformulate, definite, justificate, apărate şi vor face obiectul unei „selecţii sociale" de o cu totul altă factură. Treptat, *vor deveni altceva* şi *vor dobîndi o altă semnificaţie în viaţa omului.* Important în acest context este însă *transferul,* motivat ecologic şi social, al acestui *nucleu agonistic,* care pare să fi oferit un fel de „materie primă" dezvoltărilor ulterioare, constituind, dintr-un anumit punct de vedere, o expresie a existenţei omului ca fiinţă vie (desigur, dacă solicitările vieţii sociale nu ar fi oferit condiţii pentru acestea, rudimentele în cauză nu ar fi servit la nimic). Cercetările de etologie oferă, din

* *Aromorfoză radicală sau anageneză* — modalitate de rezolvare a marilor contradicţii organism-mediu prin elaborarea unor „tehnologii" adaptative cu un larg diapazon şi care presupun o activitate vitală intensă şi complexă. Din această perspectivă poate fi analizat şi procesul hominizării.

acest punct de vedere, ocazia reluării discuției cu privire la trăsăturile structurii sociale în cadrul comunităților arhaice timpurii — problema deosebirilor de statut și a relațiilor de dominare-subordonare.

B. Va trebui, de asemenea, să luăm în considerare rolul major care revine *teritoriului* în definirea modelelor *sociale* (nu individuale) de întrebuințare a violenței (armate) în relațiile dintre colectivitățile dispunînd de organizare social-politică și militară independentă. Nu este vorba, fără îndoială, de a determina acest factor pe teren *biologic*, ci de a sesiza *rolul care i-a fost conferit* în cursul evoluției umanității, dîndu-i astfel o definiție eminamente *socială*. Se poate afirma că întreaga dezvoltare a societății umane — sub forma unor comunități distincte — este indisolubil legată de teritoriu. De fapt, în istoria „speciei", am putea vorbi de *două etape* sau *variante* ale semnificației factorului teritoriu : o variantă inițială, preliminară, caracteristică „zorilor" societății omenești și care poate fi descrisă în termeni foarte apropiați lumii animale și *varianta standard*, al cărui debut ni se pare a fi marcat de sedentarizarea — socialmente motivată — a colectivităților umane, cînd teritoriul devine *exclusiv* o funcție socială. Departe de a absolutiza semnificația acestui factor — transformîndu-l într-un fel de *ultima ratio* a tuturor războaielor din istorie — apreciem că el nu poate lipsi dintr-o *explicație multifactorială* a utilizării forței în relațiile dintre colectivitățile umane, care, bineînțeles, ar integra „teritoriul" — ca suport și componentă de seamă în dezvoltarea organismului social de producție — din perspectiva întregului complex de variabile care amorsează procesul beligen și în primul rînd în legătură cu ciocnirea de interese dintre comunitățile etnice dispunînd de organizare politică. Acest punct de vedere se va preciza, dealtfel, prin analiza, în celelalte capitole, a factorilor derivați din comportamentul de grup și din relațiile intercolectivității.

C. Rezultatele obținute în cadrul direcțiilor de cercetare analizate ar trebui să constituie, după părerea noastră, un *prilej* pentru a sublinia necesitatea studierii *mai ample și mai atente* a legăturii dintre utilizarea

forței, a violenței (armate) de către colectivități și prilejurile pe care le oferă procesul de socializare și integrarea în diferitele structuri sociale — îndeosebi în legătură cu constituirea și menținerea relațiilor de dominare și subordonare în cadrul grupurilor sociale, formale sau informale, și cu competiția în jurul anumitor bunuri — pentru *învățarea, exprimentarea și întrebuințarea la scară individuală a unor acțiuni specifice comportamentului agonistic* (de la amenințare la recursul explicit la violență). Această relație *ar putea să aibă un rol semnificativ* în procesul de structurare a comportamentului beligen al comunităților umane, din două puncte de vedere. Este vorba, în primul rînd, de crearea unora dintre *condițiile individuale* ale *acceptării* și *participării* la „alegerea colectivă" specifică războiului (violența devine ceva „familiar") ; în al doilea, de *contribuția* la însăși fundamentarea, la scară socială, printr-un fenomen complex de translație și generalizare, a utilizării forței între diferite grupuri sociale (antagonice) în cadrul aceleiași colectivități teritoriale, ca și față de alte colectivități. Nu este exclus ca procesul normal de socializare să fi conturat și transmis de-a lungul timpului, iar „memoria socială" să păstreze — mai mult sau mai puțin explicit — un *model general, global, de utilizare a violenței*, cu trepte nu foarte clar separate, bazat pe *legătura* dintre comportamentul „agresiv" al indivizilor, al grupurilor (în interior) și cel al colectivităților (în exterior). Elementele sale se transferă de la o generație la alta și se utilizează pentru că „așa au fost învățate" (în familie, în relațiile cu ceilalți oameni, în cursul procesului instructiv-educativ etc.) și pentru că societatea oferă mereu prilejuri pentru a fi aplicate. Cum în acest proces intervin numeroși alți factori, de care ne vom ocupa ulterior, trebuie să spunem că aici se află doar o evaluare preliminară.

D. O problemă importantă în contextul analizei condițiilor recurgerii la forța armelor ni se pare a fi și cea a recunoașterii rolului pe care îl au în diferite momente ale procesului beligen anumiți factori care țin nu de așa-numita natură umană, ci de psihologia individuală și colectivă (îndeosebi de zona „obscură",

care scapă curent cîmpului conştiinţei). Dacă vom ţine seama de determinarea socială a psihismului uman şi de faptul că variabilele de natură subiectivă operează doar în prezenţa şi în bună măsură datorită condiţiilor *structurale* ale războiului, acest rol, ca şi „punctele concrete" în care se aplică pot fi evaluate corect *.

Războiul, asemenea întregii politici externe, este rezultatul unui *şir de decizii* luate (şi de o parte şi de alta) din anumite motive grave, pe care nu le discutăm aici, de forurile politice competente, de fapt de persoanele cărora le revin poziţiile cheie în procesul guvernamental şi care reprezintă, nu numai cu acest prilej, statul — actorul principal al relaţiilor internaţionale. Cînd se spune că statul *X* a procedat raţional sau înţelept făcînd cutare sau cutare lucru, sau că statul *Y* a luat o hotărîre care pune în pericol pacea, este vorba, în fond, de alegerile pe care le fac aceşti oameni, aşanumiţii *lideri politici* sau *decision-makers*. Fără îndoială, nu pierdem din vedere faptul că respectivele persoane nu acţionează în afara unei serii întregi de determinări de natură social-economică, politică şi culturală. Cum subliniam, comportamentul statelor este o *agregare* a unei varietăţi de acţiuni realizate de indivizi care reprezintă (şi exprimă) o anumită societate, anumite grupuri sociale şi anumite interese, îndeplinesc anumite roluri (cerute de sistem şi de obiectivele sale) şi au grade diferite de influenţă asupra deciziei finale. Nu este mai puţin adevărat, însă, că deciziile de care aminteam sînt în fiecare moment deciziile *anumitor oameni* — ale lor şi nu ale altora — care acţionează nu numai ca „reprezentanţi", dar şi ca *indivizi vii* inimitabili, cu o *biografie* absolut singulară. Nu trebuie să se uite că determinarea socială a personalităţii şi a comportamentului uman în general se realizează prin *evenimentele istoriei personale a individului*, începînd încă din copilărie. Din acest punct de vedere, singularitatea fiecărei biografii face din fiecare individ o fiinţă unică. Iar specificul domeniului politic face ca acţiunile întreprinse să nu se piardă în anonimatul mediei

---

Precizăm că o tratare mai largă a subiectului, în legătură cu alţi factori, va putea fi realizată doar în capitolul următor.

compensatoare a acţiunii colective (exprimînd deja, cel puţin teoretic, o sinteză), ci să devină imediat *fapte sociale*, materiale am putea spune, să creeze o *realitate politică* de care trebuie să se ţină seama în continuare în procesul de decizie atît într-o tabără, cît şi în cealaltă. În aceste condiţii, trebuie să admitem că vor avea o importanţă majoră impulsurile, tendinţele — nu general-umane, ci individuale —, modul de a percepe şi de a defini situaţiile cu care sînt confruntaţi, în general comportamentul indivizilor care participă la formularea şi realizarea politicii externe, mai ales cînd deţin poziţiile (poziţia) cheie. Va trebui să explicăm nu numai originea caracteristicilor respective, ci şi consecinţele lor.

Nu sînt lipsite de semnificaţie în acest context cuvintele pe care Plutarh le atribuia lui Alexandru cel Mare în discuţia cu Parmenion: „Eu n-aş trece Eufratul, a spus Parmenion. Nici eu, a răspuns Alexandru, dacă aş fi Parmenion". Ni se pare că această frază descrie cît se poate de precis *relativa autonomie funcţională a conducătorului* sau, mai bine zis, a *personalităţii politice în procesul istoric*, a cărei semnificaţie nu poate fi neglijată. Desigur, va fi nevoie să conturăm mai bine toţi factorii care acţionează aici.

Importanţa acestor elemente se relevă şi mai pregnant dacă ţinem seama de ceea ce am putea numi *ambiguitatea conjuncturilor beligene*, a situaţiilor internaţionale de criză. Nu se poate spune că războiul este o fatalitate, un fenomen natural. În orice moment, coexistă ca posibilităţi tendinţe variate de dezvoltare, toate avînd o întemeiere obiectivă în procesele care animă viaţa socială, politica mondială. Rezolvarea într-un sens este însoţită, în planul posibilului, de soluţionarea contrară. Este vorba, deci, de o adevărată ambiguitate a „materialului" pe care jocul îl oferă actorilor implicaţi. Revine acţiunii politice concrete, hotărîrii conducătorilor, mobilurilor lor mai mult sau mai puţin obscure, capacităţii de a aprecia just situaţia, de a sesiza oportunităţile şi de a utiliza coerent mijloacele de care dispun etc., misiunea de a decide în ce direcţie vor evolua lucrurile. În acest context ni se pare justă sublinierea lui R. C. North că spirala con-

flictului nu este o parte a unei legi de fier, orice națiune avînd posibilitatea căutării unei alternative pentru a ieși din spirală, pentru a trata cu adversarii săi într-o formă mai satisfăcătoare și mai constructivă decît ar reuși pe cale agresivă [68]. Dar, dacă se poate ieși din spirală, trebuie să spunem că există numeroase cazuri în care *șansa este ratată.*

Aici intervin — alături de altele — variabilele despre care vorbeam. Studii extrem de interesante au fost întreprinse în acest domeniu — urmărindu-se comportamentul tuturor celor care joacă diferite roluri în procesul total (diplomați, militari, lideri politici etc.) — în legătură cu primul și cu cel de-al doilea război mondial. Ne-am putea referi însă la un exemplu de după cel de-al doilea război mondial, și anume la rolul lui Dulles în definirea politicii „pe marginea prăpastiei". Mircea Malița, de exemplu, considera că alegerea lui J. F. Kennedy ca președinte al S.U.A. (și sfîrșitul administrației Eisenhower-*Dulles*) marchează un început de schimbare în atmosfera internațională, cel puțin în domeniul „limbajului diplomatic" [69].

Bineînțeles, nu trebuie să se înțeleagă de aici că o persoană sau cîteva persoane *pot hotărî în mod independent* sensurile fundamentale ale unei politici ; ideea pe care vrem să o subliniem este că liderii, cei care iau deciziile pot contribui la definirea, la orientarea unor secvențe particulare ale politicii respective, dar acest lucru se poate dovedi suficient în anumite conjuncturi explozive. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că *inițiativa liderilor* nu rezultă din aplicarea automată a unor reguli impersonale, ci este legată și de intervenția a numeroase imponderabile. Mecanismul politic nu a realizat niciodată o raționalizare completă în această privință.

Ceea ce credem că ar trebui reținut în concluzie este faptul că, deși *deciziile ce marchează procesul beligen* sînt bazate, în general, pe considerații obiective, raționale, pe analize detaliate asupra situației sau a intereselor în joc etc., nu putem să nu luăm în considerare influența pe care *o pot avea* în cursul elaborării lor factorii de natură subiectivă și chiar o serie de elemente iraționale, care scapă cîmpului conștiinței. Este

lipsit de temei să se considere — cînd toate epocile istorice oferă nenumărate exemple contrarii — că cei ce iau decizii în acest domeniu acționează întotdeauna „în mod înțelept", în deplină cunoștință de cauză și fără a fi influențați de nici un fel de factori (legați de tendințele, de reacțiile emoționale, de personalitatea sau de experiența lor anterioară etc.) irelevanți pentru problema în discuție. Acest lucru apare mai clar dacă vom avea în vedere *trăsăturile războiului în epoca contemporană.* Ch. E. Osgood avea dreptate să spună că, în condițiile actuale, sîntem lăsați, mai mult ca oricînd, „la cheremul reacției omului în stare de încordare", fapt care creează posibilitatea ca cineva să *cedeze sufletește* luînd, de exemplu, decizia de folosire a armei nucleare... Acest aspect este relevat și de autorul polonez H. Michalski, care, într-un scenariu asupra războiului nuclear, spune la un moment dat : „instituțiile politico-militare ale NATO, nerezistînd din punct de vedere psihologic..." [70]. După părerea noastră, nu este vorba pur și simplu de reacția necontrolată la stress ; condițiile de tensiune, de criză, caracteristice oricărui proces beligen duc la o sporire a rolului variabilelor care țin de mecanismele psihointelectuale în luarea deciziilor (avînd importanță, mai ales, stilul cognitiv și trăsăturile de personalitate).

Semnificația acestor factori nu privește însă numai comportamentul așa-numiților *decision-makers.* Procesul beligen nu poate fi desprins de condițiile și fenomenele asociate de natură psihologică care se produc la nivelul masei, al opiniei publice. Fără a insista acum asupra acestui aspect, vom sublinia doar necesitatea de a lua în considerare poate nu atît *presiunea,* de regulă implicită, pe care o exercită uneori astfel de fenomene asupra mecanismului politic de decizie, cît rolul pe care îl au în asigurarea „normalității" recurgerii la violența armată, în conectarea sa la viața colectivă, psihozele de masă, sentimentele colective de frustrare sau cele de revanșă, legate de urmările unor confruntări trecute, în general procesele psihosociale de factură regresivă (către nivelurile mai joase de funcționalitate psihică), declanșate, în contextul propice al reunirii unor condiții beligene de ordin structural, fie

cvasispontan, fie, cel mai adesea, în urma acţiunii deliberate, pe diferite canale, a anumitor forţe interesate în agravarea crizei, în soluţia militară etc. Fenomene de acest gen — care îşi au explicaţia în modul de desfăşurare a comunicării şi în procesele de contagiune comportamentală în cadrul grupului social — pot fi analizate, de exemplu, în cazul războiului franco-prusian din 1870, al primului război mondial şi, în prezent, al conflictului din Orientul Apropiat. Dealtfel, este cunoscut faptul că orice guvern „îşi pregăteşte" poporul din punct de vedere psihologic atunci cînd ia în considerare utilizarea violenţei armate în relaţiile sale externe. În anumite cazuri, această pregătire se desfăşoară „conform planului" ; alteori, însă, ea poate fi pierdută de sub control, devenind o variabilă relativ independentă sau iniţiată efectiv din afara centrului de decizie. Întotdeauna, însă, ceea ce se urmăreşte este „condiţionarea" individului, suscitarea automatismelor psihosociale, producerea unor sentimente, emoţii şi a altor reacţii de ordin iraţional capabile să contureze o stare de spirit favorabilă utilizării violenţei faţă de altă comunitate. Să ne referim numai la utilizarea masivă în astfel de ocazii a reuniunilor de masă, a ritualurilor, simbolurilor naţionale şi militare, a referirilor frecvente la victoriile sau la nedreptăţile trecute etc.

Utilizarea analizei factorilor de ordin psihosocial cu semnificaţie beligenă se va contura mai complet în capitolele ulterioare în urma studierii condiţiilor structurale fundamentale ale războiului, a procesului social de formare a comportamentului individual, a elementelor procesului de decizie şi a variabilelor de natură socială, politică şi organizaţională care permit o influenţă mai importantă sau mai redusă a acestor factori.

III
CONDIŢII SOCIETALE ALE UTILIZĂRII VIOLENŢEI ARMATE

Caracteristica de bază a studiului polemologic constă, aşa cum subliniam la un moment dat, în analiza cauzelor şi condiţiilor recurgerii la violenţa armată *în strînsă legătură* cu alcătuirea şi funcţionarea edificiului social — atît în ansamblu, cît şi pe diferitele sale niveluri. A înţelege ce este războiul înseamnă a înţelege fundamentele social-economice, politice şi organizaţionale, culturale, psihologice şi de altă natură — fruct al unui îndelungat proces istoric — ale homicidului organizat.

În aceste condiţii nu este deloc lipsit de temei să spunem că *centrul de greutate* al cercetării cauzelor şi condiţiilor războiului îl va constitui analiza conţinutului (potenţialului) beligen al ansamblului relaţiilor variate ce se stabilesc între indivizi în cadrul diferitelor colectivităţi în care trăiesc sau, altfel spus, a funcţionării mecanismului beligen la diferite niveluri ale comportamentului colectiv, de grup. Deşi un asemenea demers nu epuizează nici pe departe subiectul, apreciem că el oferă posibilitatea găsirii unui răspuns pentru cîteva semne de întrebare cheie.

1. Cauzele şi condiţiile iniţiale ale utilizării violenţei armate
(războiul arhaic)

Necesitatea analizei cauzelor primelor manifestări ale războiului, a condiţiilor primelor modalităţi de recurgere la forţa armelor în societatea umană pare să nu reclame o argumentare specială. Aceasta mai ales dacă atragem atenţia că este vorba, de fapt, de a încerca să stabilim ce anume din viaţa societăţilor arhaice, a primilor oameni a contribuit la utilizarea violenţei. Semnificaţia investigaţiei trebuie legată şi de elementele luate în discuţie în finalul capitolului precedent în privinţa rezultatelor cercetărilor de etologie.

Iniţierea unei astfel de analize implică de la bun început soluţionarea a două chestiuni. Prima se referă la caracterul utilizării violenţei armate în aşa-numitele societăţi primitive. În sociologia marxistă — dar nu numai în cadrul său — unii autori sînt înclinaţi să aprecieze că războiul, în adevăratul înţeles al cuvîntului, nu apare decît după scindarea societăţii în clase antagoniste şi naşterea statului. Poziţia este motivată prin faptul că numai din acest moment recurgerea la forţă este în măsură să se pună în slujba unor *interese politice* şi numai odată cu statul putem vorbi de o armată destinată să facă război [1]. În ceea ce ne priveşte, considerăm, aşa cum am subliniat deja atunci cînd am definit războiul ca obiect al studiului polemologic, că „punerea în paranteză" a utilizării colective a violenţei armate existente în societatea arhaică este absolut insutenabilă. Ar fi de neînţeles să nu stabilim nici o legătură — în planul analizei apariţiei factorilor beligeni — între modul arhaic de a recurge la forţă într-o formă socialmente reglementată şi urmărind anumite obiective cu semnificaţie socială, legate de identitatea colectivităţii în cauză, şi războiul de mai tîrziu generat de politic. Faptul că primul nu distrugea prea multe vieţi omeneşti, nu era purtat de „armate", iar obiectivele sale aveau adesea o legătură mai directă cu necesităţile de ordin biologic nu constituie, după părerea noastră, un argument în favoarea inexistenţei

comportamentului homicidal specific războiului în societatea arhaică, ci o indicaţie în privinţa caracterului diferit al organizării vieţii colective şi, în acest context, al recurgerii la forţă, în general o confirmare a înfăţişării variate pe care o poate lua şi o ia, de-a lungul timpului, *relaţia necesară dintre forma de organizare socială şi cerinţele unei societăţi date*, cerinţe rezultate, în ultimă instanţă, din relaţiile istoriceşte determinate în care intră indivizii în procesul producţiei sociale. Ceea ce înseamnă în mod concret că *politicul* trebuie socotit *o formă* a acestei relaţii începînd cu o anumită treaptă de dezvoltare, *o modalitate* de exprimare a intereselor sociale comparabilă cu formula de reglementare a vieţii colective în societatea primitivă, în care *relaţiile de rudenie* constituie structura centrală, funcţionînd concomitent ca raporturi de producţie, raporturi protopolitice, circuite ideologice etc. [2] Susţinînd un asemenea punct de vedere, precizăm că nu legăm apariţia războiului de începuturile societăţii omeneşti: condiţiile sale s-au conturat treptat, pe măsura evoluţiei vieţii sociale.

O a doua problemă priveşte însuşi cadrul în care studiem condiţiile războiului: societatea primitivă. Trebuie stabilit, mai întîi, ce este o asemenea societate şi care sînt caracteristicile sale. În general, se consideră că este vorba de societăţile care nu cunosc comunicarea prin *scris*. Pentru sporirea gradului de precizie în determinare (în condiţiile marii variabilităţi a căilor de dezvoltare) această trăsătură trebuie însoţită de altele: complexitatea redusă a uneltelor, a activităţii de utilizare şi transformare a componentelor mediului (dominată de vînătoare şi cules), inexistenţa claselor sociale şi a statului, rolul proeminent al rudeniei în reglementarea vieţii sociale, importanţa practicilor magice ş.a.m.d. Pe de altă parte, este evident că nu avem nici un mijloc pentru a cerceta direct comunităţile arhaice din care au provenit statele moderne de astăzi, aflate în faţa ameninţării războiului nuclear. Ceea ce putem face constă, în principal, în studiul — arheologic — al urmelor mijloacelor de luptă şi ale distrugerilor provocate de război şi în analiza temelor dominante ale miturilor şi ale artei acestei epoci (ceramică,

mărturii pictografice etc.). Cunoştinţe suplimentare pot fi dobîndite prin studiul comunităţilor primitive contemporane. Începînd cu secolul trecut, au fost cercetate numeroase triburi care par să fi rămas — datorită unui complex de împrejurări — în starea pe care o apreciem ca fiind „primitivă". Fără îndoială, în general nu există nici o siguranţă că este vorba de o conservare perfectă (şi că formele respective de viaţă nu sînt alterate de vreun contact cu „civilizaţia") sau că eventualele practici războinice sînt identice cu cele de acum cîteva sute de mii de ani. De fapt, datorită rarităţii acestor comunităţi, sistemul legăturilor „externe", în care apare războiul, nu mai acţionează decît în puţine cazuri. Totuşi, dacă accentul se pune pe analiza de principiu a constituirii şi funcţionării condiţiilor beligene la diferitele niveluri ale vieţii colective, aceste studii sînt extrem de utile pentru polemologie.

Războiul a apărut pe *o anumită treaptă de dezvoltare a societăţii arhaice,* odată cu întrunirea anumitor condiţii privind organizarea vieţii colective şi a relaţiilor dintre comunităţi. În acelaşi timp, în contextul concluziilor noastre din capitolul precedent, apreciem că recurgerea colectivă la violenţă trebuie analizată şi în raport cu *comportamentul agonistic* legat de caracteristicile şi necesităţile biologice ale oamenilor primitivi, precum şi de relaţiile (ierarhice) din cadrul colectivităţilor în care trăiau. Scos treptat de sub controlul selecţiei naturale de către o serie de procese evolutive de natură socială, *acest tip de comportament devine o premisă, mai bine spus un material cu totul primar din care au apărut prin „prelucrare" condiţiile beligene.*

Discuţia în legătură cu „cauzele şi condiţiile iniţiale ale războiului" se poate angaja pe un teren mai ferm doar odată cu utilizarea pe scară (relativ) largă a violenţei armate în cadrul aşa-numitului război primitiv, deci în momentul în care fenomenul este deja conturat. Informaţiile despre etapele anterioare sînt extrem de firave. Se poate încerca, totuşi, depăşirea acestui prag, căutîndu-se firele problemei încă în *procesul hominizării.* Am insistat asupra anumitor aspecte legate de prezenţa acţiunilor cu caracter agonistic în cazul precursorilor lui *Homo sapiens.* În legă-

tură cu evoluţia comportamentului agonistic de-a lungul procesului de sapientalizare se pot face doar supoziţii (bineînţeles, ţinînd seama de datele obiective ale acestui proces). Ceea ce pare în afara oricărei îndoieli este faptul că variaţia sa — accentuarea anumitor componente, dispariţia altora etc. — a început să depindă tot mai mult de organizarea zoosocială şi, în cele din urmă, de organizarea *protocolectivităţilor* în care îşi duceau viaţa primii oameni. Dar, cel puţin în primele etape, motivele acţiunilor cu caracter agonistic ale fiinţei umane vor fi strîns legate de satisfacerea necesităţilor sale în plan biologic, de menţinerea echilibrului său (material-energetic, informaţional etc.) în contextul diferitelor influenţe din mediu. Crearea condiţiilor iniţiale ale războiului ar putea fi analizată, de aceea, în această etapă, şi într-un alt context: utilizarea violenţei în legătură cu uciderea altor specii pentru hrană. Pe baza analizei mediului de viaţă, a danturii şi a descoperirii de fosile asociate, diferiţi antropologi consideră că se poate vorbi de prezenţa timpurie a *vînătorii* la diferite ramuri de preoameni (*Australopithecus africanus,* de exemplu, ar fi fost carnivor). Ulterior, ea va deveni forma de bază a producerii mijloacelor necesare traiului. Aici trebuie subliniat un aspect deosebit de important. Aşa cum arată N. S. Dumitru, cînd în aceleaşi nişe ecologice se întîlnesc ramuri apropiate una, care era pe o treaptă superioară de evoluţie şi organizare, o înlătură prin *luptă* pe cealaltă. Aşa s-a întîmplat probabil cu unele specii de australopiteci sau în urma întîlnirii dintre neandertalienii regresivi şi neoantropienii sapientalizaţi. În sfîrşit, nu poate fi trecut cu vederea faptul că antropienii nu-şi ucideau victimele cu colţii sau ghearele (nu ar fi fost posibil), ci cu *arme.* Dacă despre utilizarea unor „arme" potrivit necesităţilor unei situaţii date am putea vorbi şi în cazul primatelor superioare (cimpanzeii), chiar pentru *australopithecus,* de exemplu, pare să fie caracteristică confecţionarea de arme (simple, desigur) în vederea unei potenţiale necesităţi *, păstrarea şi chiar

* Pentru om este caracteristică confecţionarea de *instrumente* care să fie utilizate pentru realizarea armelor.

depozitarea lor corespunzătoare [3]. *Teoretic* vorbind, problema *armei* are o importanţă deosebită atît din punct de vedere antropologic, cît şi sociologic (polemologic) : ea marchează momentul în care utilizarea violenţei depăşeşte cadrul comportamentului agonistic, angajîndu-se pe drumul transformării sale în comportament beligen, într-o chestiune, să spunem — simplificînd puţin — militară. *Practic*, însă, concluziile care se pot desprinde din analiza acestor fapte stau sub semnul incertitudinii. Problema este departe de a fi rezolvată, deoarece pînă acum nu avem nici un fel de răspuns în legătură cu raportul *cauzal* şi de *timp* dintre utilizarea armelor împotriva animalelor (vînătoarea) şi cea împotriva semenilor. Am reţine, totuşi, cîteva elemente ce merită a fi discutate în plan polemologic : a) crearea (acum sau chiar mai tîrziu) a premiselor pentru stabilirea legăturii indisolubile dintre violenţă şi suportul său material — arma ; b) dezvoltarea, datorită vînătorii, a tehnicii de a ataca singur sau în grup ; c) experimentarea violenţei cu consecinţe letale, a uciderii.

Cam acesta ar fi materialul legat de utilizarea violenţei ce se oferă socialului în momentul în care putem vorbi de primele comunităţi cu adevărat umane. Ce se întîmplă în continuare, pînă la apariţia războiului, vom încerca să discutăm în cele ce urmează.

După părerea noastră, putem detecta în istoria societăţii primitive, de la începuturile sale şi pînă la apariţia claselor şi a statului, *un proces continuu şi contradictoriu de dezvoltare a componentelor comportamentului agonistic, individual şi colectiv a cărui consecinţă — împlinită în bună măsură în „războiul arhaic" — a fost, în general, transformarea acestuia în comportament beligen.* Înfăţişarea pe care a luat-o „formula de tranziţie" în diferite părţi ale lumii se caracterizează printr-o diversitate extremă. Cum au subliniat numeroşi autori, nu există, de fapt, un fenomen *unitar* al recurgerii la violenţă pe care să-l socotim specific societăţii arhaice în ansamblu. Mai mult, într-o serie de cazuri, trecerea spre comportamentul homicidal *nu a avut loc.* Nu este vorba numai de eschimoşi, ci şi

de o serie de triburi din Africa, din insula Mindanao, din Polinesia etc. [4]

Problema fundamentală ce se cere rezolvată în acest context priveşte, desigur, *factorul motor* al procesului de dezvoltare a comportamentului beligen, *condiţiile* cărora le datorăm apariţia sau nonapariţia războiului. Pentru polemologia marxistă este în afara oricărei îndoieli că „resortul" care a declanşat o asemenea evoluţie se află, în ultimă instanţă, *în raporturile ce definesc modul de producţie caracteristic societăţii primitive, în relaţiile istoriceşte determinate în care au intrat indivizii în procesul producţiei sociale.* Fiecare pas pe acest drum îşi are explicaţia în procesele evolutive, în schimbările pe care le-a cunoscut în diferite etape orînduirea socială a acestor popoare în raport cu condiţiile materiale istoriceşte formate.

În mod concret, considerăm că analiza evoluţiei comportamentului legat de utilizarea colectivă a violenţei trebuie să se desfăşoare concomitent la următoarele niveluri esenţiale (fără ca aceasta să epuizeze subiectul) : a) al cerinţelor şi al caracteristicilor concrete ale procesului de producţie, ale economiei primitive ; b) al fenomenului intern al diferenţierii sociale ; c) al procesului de creare a mecanismelor pentru exercitarea funcţiilor sociale ; d) al acţiunii sistemului de raporturi care mijlocesc contactul dintre colectivitatea respectivă şi lumea exterioară (celelalte comunităţi din zonă).

În cercetarea semnificaţiei polemologice a caracteristicilor economiei primitive trebuie subliniat, de la bun început, că *influenţa acestora s-a realizat, cu puţine excepţii, mijlocit.* În general, ea trebuie discutată *în contextul* şi *prin intermediul* schimbărilor generate în organizarea socială a comunităţilor arhaice. Analizînd *în sine* rolul factorilor ce ţin de procesul de producţie, se pot desprinde, desigur, cîteva elemente utile. În primul rînd, faptul că nivelul de dezvoltare a forţelor de producţie pare să indice anumite *repere materiale* şi *temporale* pe drumul apariţiei condiţiilor războiului, mai ales în sensul cu care sîntem obişnuiţi astăzi. Astfel, aşa cum apreciază unii autori, printre care şi specialişti din ţara noastră, „războiul nu putea să apară

într-o societate aflată într-un stadiu de evoluție anterior epocii neolitice“ [5]. Culesul și vînătoarea nu erau în măsură să asigure o minimă acumulare care să poată constitui obiectul unei acțiuni războinice (de jaf), populația era rară ; tehnica pietrei neșlefuite nu putea produce arme de război ; în schimb, agricultura și domesticirea animalelor au dus nu numai la o creștere a productivității muncii, ci și la o importantă sporire a populației, ceea ce a avut ca urmare, în unele zone, acțiuni pentru mărirea teritoriului ocupat sau deplasări în căutarea de noi surse de hrană ș.a.m.d.

Trebuie spus, desigur, că o serie de cercetări relevă o asemenea legătură. Analizînd datele strînse de R. B. Textor în legătură cu 400 de culturi primitive, W. Eckhardt evidențiază corelația pozitivă dintre dezvoltarea tehnologică, trecerea la practicarea agriculturii și a creșterii vitelor și ceea ce a numit „militarism primitiv“. În același sens s-a pronunțat și Q. Wright ; R. Naroll, de asemenea, consideră că există o asociere puternică (în cazul a 50 de triburi) între așteptările existente în privința urmărilor războiului și frecvența acestuia [6]. Deși întemeiat, un asemenea mod de a prezenta lucrurile reclamă totuși o serie de precizări și amendamente. Este lesne de văzut că problema apariției *primelor* elemente ale comportamentului beligen nu este soluționată. (Dealtfel, cercetătorii care se angajează pe acest drum caută să descopere momentul apariției a ceea ce în ochii noștri — contemporani — „merită“ numele de război.) În plus, există numeroase argumente pentru a împinge înapoi limitele temporale ale genezei războiului. Astfel, au fost descoperite desene *mezolitice* (în sudul Spaniei și nordul Africii) care conțin scene de luptă, iar studiile asupra triburilor din Australia arată că diferitele grupuri ajungeau la ciocniri violente și în *paleoliticul superior*. Ceea ce confirmă ideea lui Marx că, pentru cetele primitive, războiul era „marea muncă colectivă, cerută fie pentru a pune stăpînire pe condițiile obiective de existență, fie pentru a apăra și eterniza ocuparea acestora“ [7] și impune necesitatea ca problema să fie abordată mult mai nuanțat chiar pe terenul condițiilor nemijlocite ale muncii și reproducției în societatea arhaică. În

aceeași perioadă a paleoliticului superior apar anumite reglementări ale recurgerii la violența armată — un *jus belli* în germene —, îndeosebi între triburile înrudite sau apropiate [8]. Pe de altă parte, cercetări mai recente au evidențiat că în aceste etape se purtau numai rareori ostilități formale menite să ducă la obținerea unor rezultate economice *tangibile din punctul nostru de vedere*. Un exemplu concludent în acest context l-ar putea constitui *atinga*, raid războinic (de represiune) caracteristic tribului *Arunta*, care trăiește din vînătoare și cules în deșertul Australiei centrale. Dacă se analizează obiectivele unui asemenea conflict, apare limpede că el funcționează ca un *mijloc de control social* într-un sistem bazat pe cutumă, în care autoritatea a suferit o anume slăbire (pe baza unui acord secret între bătrînii a două triburi, de exemplu, în timpul unei bătălii au fost uciși doar doi tineri care creau probleme în grupul atacat) [9]. Dealtfel, și Q. Wright, scalînd 590 de societăți primitive în raport cu belicozitatea, ajunsese la concluzia că majoritatea angajau ceea ce el numea „războaie sociale“ [10]. Mai există și o altă problemă. O serie de antropologi au reușit să aducă date care schimbă imaginea despre economia primitivă, la începuturile sale, ca economie de subzistență. Cercetările arată că aceasta produce și un surplus destinat să asigure funcționarea structurilor sociale [11]. De fapt, există două sectoare economice : unul produce bunuri de subzistență, celălalt *bunuri de prestigiu* sau așa-numitele *bunuri rare* (definite ca atare în conformitate cu valorile atașate diferitelor activități sociale). Pentru posesiunea acestor bunuri se duce în societatea arhaică o *competiție* a cărei semnificație polemologică nu poate fi neglijată. Nici chestiunea producerii armelor nu este simplă. Acestea nu au nici un fel de particularități care să permită o deosebire între cele folosite la vînătoare și cele pentru luptă (sulița, de exemplu, apare încă în paleoliticul superior).

Analiza procesului de apariție a condițiilor inițiale ale comportamentului beligen trebuie, deci, să urmeze o altă cale, oprindu-se îndeosebi asupra *consecințelor* de natură socială și organizațională ale treptei de dezvoltare a producției în comuna primitivă. În primul

rînd, este necesar să descifrăm rolul pe care l-a jucat fenomenul *diferenţierii sociale* în societatea arhaică. Cu un alt prilej, în legătură cu geneza politicului, am mai abordat acest subiect [12]. Ceea ce am dori să subliniem acum priveşte încărcătura *agonistică* a structurii sociale primitive. Cercetările de antropologie din ultimul timp, ca şi cele de etologie ne îndreptăţesc *să respingem teza uniformităţii şi simplităţii comunităţii arhaice.* Dacă aceasta nu cunoaşte clase sau ceva similar (datorită slabei diviziuni a muncii şi absenţei proprietăţii private), în schimb, nu este lipsită de un ansamblu de inegalităţi cu semnificaţie socială, de o serie de raporturi de preeminenţă şi subordonare. Originea lor se află, în bună măsură, în caracteristicile de ordin biologic (sex, vîrstă, forţă etc.) ale membrilor colectivităţii primitive *, care, fapt ce trebuie reţinut, funcţionează ca o *componentă* a organizării sociale a acesteia. Am văzut cum stăteau lucrurile în cazul colectivităţii zoosociale (vezi raporturile ierarhice de dominare şi comportamentul agonistic aferent). Analiza procesului de hominizare arată că aceste elemente structurale „au trecut" în viaţa socială (pentru că erau expresia unei adaptări optime la solicitările mediului, atît a comportamentului individual, cît şi a structurii grupului), oferind materia primă pentru dezvoltările viitoare. Diferenţele de statut între componenţii comunităţii arhaice sînt fixate însă şi pe o altă bază — aceea a *rudeniei.* Mai bine spus, toate inegalităţile dintre indivizi sînt coordonate cu *protostratificarea* datorată rudeniei, structura centrală a comunei primitive [13]. Exprimînd — mai mult decît oricare altă componentă a vieţii de grup, în această etapă — preeminenţa socialului asupra naturalului, relaţiile de rudenie stabilesc nu numai drepturile şi obligaţiile indivizilor sau relaţiile de colaborare în care trebuie să se încadreze (ceea ce este esenţial pentru funcţionarea comunităţii arhaice), ci şi poziţiile pe care le ocupă neamurile şi autoritatea unora asupra altora în diferite domenii. Factorii generatori de inegalitate nu se opresc însă aici. Statutul individului începe în scurt timp să se diferenţieze şi

* Fiind vorba de perceperea şi experimentarea consecinţelor acestora, în interacţiunea lor concretă cu mediul de viaţă.

prin *rezultatele activităţii* sale în grup, îndeosebi în procesul muncii : prin prestigiul pe care acesta îl dobîndeşte datorită uneia sau mai multor abilităţi speciale (vezi dezvoltarea fenomenului *succesului*). În cele din urmă, *participarea* fiecărui membru la viaţa comunităţii ajunge să fie determinată, definită de statutul, de locul pe care îl ocupă printre semeni. Credem că este necesar să precizăm cît de departe este totuşi această inegalitate de ceea ce se înţelege după apariţia claselor prin acest termen.

Ce consecinţe au toate acestea din punct de vedere polemologic ? Inegalitatea — minimală, este drept — dintre indivizi stă la baza inegalităţii accesului la aşa-numitele *bunuri rare,* la care ne-am mai referit. La rîndul său, posesiunea bunurilor rare permite atingerea rolurilor sociale valoroase. Cum numărul acestora este limitat, bunurile de prestigiu — cheia de acces — devin obiectul unei *competiţii* mereu reînnoite. Deşi nu atinge sfera producţiei şi a repartiţiei bunurilor de subzistenţă, această formă de conflict are însemnate consecinţe sociale. Mediul arhaic apare, astfel, caracterizat de o *instabilitate potenţială* care conferă nu numai cadrul necesar ca anumiţi indivizi să se detaşeze, să acumuleze treptat în raport cu ceilalţi un *fond de putere* (accentuînd inegalităţile), ci şi *condiţiile dezvoltării componentelor comportamentului agonistic şi extinderii semnificaţiei acestuia la nivelul comunităţii.*

Potenţarea acestui fenomen se leagă de *procesul de creare a mecanismelor pentru exercitarea funcţiilor sociale, în general, de activitatea de organizare socială.* Ca orice altă societate, şi comuna primitivă există ca atare deoarece posedă anumite funcţii şi anumite „mecanisme" care asigură constituirea, menţinerea şi activitatea sa ca întreg. Marx sublinia faptul că ordinea şi reglementarea constituie „ ...un element necesar al oricărui mod de producţie...", însăşi „ ...forma de statornicire socială a modului de producţie..." [14]. După părerea noastră, relaţiilor de preeminenţă şi subordonare existente în societatea arhaică le revine rolul de a asigura organizarea şi integrarea comunităţii, de a lupta împotriva entropiei, consolidînd şi orientînd sistemul legă-

turilor rezultate din procesul producţiei sociale. Mai mult, treptat, pe măsura dezvoltării activităţii, ca efect al *diviziunii muncii* şi al efortului colectivităţii de a da naştere unor „organe" care să se ocupe de problemele sale generale, în reţeaua ierarhică a rudeniei apar *poziţii sociale* însărcinate cu exercitarea funcţiilor colective [15]. Ele vor fi ocupate de indivizii cu statut social înalt (datorită bunurilor rare deţinute) şi care s-au detaşat prin serviciile, reale sau imaginare aduse colectivităţii, prin operele lor de devotament faţă de grup. Aceştia apar la scara comunităţii ca mijloace indispensabile pentru afirmarea intereselor generale. Încă Engels arăta că „în toate comunităţile de acest fel există de la început anumite interese comune, a căror apărare trebuie încredinţată anumitor persoane, cu toate că rămîn sub supravegherea colectivităţii..." [16].

Desigur, puterea „oamenilor influenţi" trebuie să-şi justifice neîncetat necesitatea, să cîştige consimţămîntul şi adeziunea. După cum sublinia Marx, inegalitatea socială apare acum ca o condiţie a dezvoltării sociale, protejînd interesele colective. Poziţia pe care o ocupă în comunitate aduce însă pentru „şefi" o serie de avantaje, de privilegii, chiar pe linia unor inegalităţi economice. Ele sînt socotite absolut normale, datorită activităţii utile depuse de indivizii respectivi. S-a născut, astfel, posibilitatea ca o *minoritate* să deţină o situaţie excepţională fără a controla mijloacele de producţie. Aceasta explică, fără îndoială, de ce în jurul rolurilor de autoritate se naşte o competiţie permanentă care pune în acţiune mijloace variate. Atît de des citatul *potlatch*, de exemplu, are un rol de seamă în obţinerea influenţei sociale, în individualizarea autorităţii.

Am numit sistemul de fapte sociale prilejuit de asigurarea coerenţei comunităţii primitive a ordinii şi cooperării, de promovarea intereselor generale şi „recuperarea" diferitelor aspecte negative, *fenomen protopolitic*. Aceasta deoarece, după părerea noastră, conducerea şi organizarea ansamblului activităţilor sociale s-a realizat *prin forme politice* încă înainte de apariţia claselor şi a statului [17]. Cu alte cuvinte, politicul nu a însemnat întotdeauna statornicirea şi legalizarea

dominaţiei unei clase asupra altora. Modalitatea în care relaţiile politice, exprimînd datele economice de bază ale societăţii, au asigurat „medierea" datorită căreia o anumită colectivitate acţionează ca întreg a luat *înfăţişări diferite* de la o etapă la alta. De fapt, am putea distinge trei sensuri şi, în bună măsură, etape ale fenomenului politic : a) organizarea şi conducerea treburilor sociale se realizează „difuz" la nivelul comunităţii, fără existenţa vreunei funcţii specializate şi a unor organe distincte ; b) organizarea şi conducerea în condiţiile existenţei unei distincţii funcţionale, a unor raporturi de autoritate între „conducători" şi „conduşi" şi a unui statut special, generator de privilegii pentru cei ce exercită funcţiile sociale ; c) organizarea şi conducerea exprimă dominaţia de clasă. Primele două sensuri se regăsesc de-a lungul evoluţiei societăţii arhaice. Trebuie făcută însă precizarea că în această perioadă, cînd exprimă interesele generale ale colectivităţii, *puterea politică* se manifestă nu în instituţii distincte, ci în fapte sociale, în acţiuni şi situaţii cu caracter *nepolitic*. Rudenia este cea care asigură majoritatea circuitelor protopolitice şi, în acelaşi timp, fixează limitele în care evoluează competiţia politică.

Am luat în discuţie aceste aspecte deoarece ele configurează, aşa cum arătam, un nivel esenţial al apariţiei condiţiilor dezvoltării comportamentului beligen. Odată cu conturarea mecanismelor de exercitare a funcţiilor sociale şi a distincţiei între conducători şi conduşi (fără a exista însă un guvernămînt centralizat şi ceea ce se numeşte forţă publică) se deschide calea pentru experimentarea rolului violenţei în procesul de menţinere a coeziunii sociale, de distribuire a rolurilor de autoritate, ca şi în permanentizarea poziţiei privilegiate. Or, cum sublinia E. W. Russell, toate formele de „agresiune" specifice vieţii sociale primitive sînt legate de război [18].

Condiţiile cu semnificaţie polemologică — deşi cooperarea rămîne trăsătura distinctă a societăţii arhaice — se vor accentua pe măsura înlocuirii formelor de autoritate provizorie cu forme ereditare. Etapele acestui drum nu sînt prea bine cunoscute. În general, însă, cercetările susţin ideea *inexistenţei unei singure modali-*

tăți de evoluție a funcțiilor politice. Temeiul care „incită" minoritatea, să-i spunem, politică la creșterea și permanentizarea puterii ei de fapt se află în însăși evoluția forțelor de producție. Competiția socială în jurul surplusului în bunuri rare (destinat funcționării structurilor sociale) asigurat de economia primitivă duce — este drept, foarte lent — la progresul forțelor de producție și, în ultimă instanță, la apariția unui *surplus în bunuri de subzistență,* care creează posibilitatea, odată prelevat, ca o parte a membrilor comunității să se ocupe de treburile obștești fără a mai participa (ca pînă acum) la muncă. Formele politice de organizare se vor adapta treptat acestei noi realități, un accent deosebit punîndu-se pe perpetuarea privilegiilor sociale și economice. Contribuția politicului la apariția recurgerii la violență devine fundamentală.

Condițiile dezvoltării comportamentului beligen se precizează, se definesc în totalitatea aspectelor în legătură cu *sistemul de raporturi care mijlocesc contactul cu lumea exterioară.* Orice încercare de a înțelege originea războiului primitiv trebuie să se refere direct la *organizarea teritorială a diferitelor comunități,* la existența, într-o zonă geografică dată, a mai multor grupuri umane care se consideră unele pe altele ca străine și se comportă ca atare în relațiile lor.

Este în afara oricărei îndoieli faptul că omul, de la începuturile sale, a existat ca „o parte dintr-un conglomerat uman determinat, limitat", ca o ființă „tribală" [19]. Specificația „etnică" apare, astfel, ca un moment *natural,* ca o condiție *prealabilă* a dezvoltării istorice. Fără îndoială, prin însuși procesul de producție, un asemenea moment natural se transformă în moment *istoric* sau, mai bine spus, apare concomitent ca un *produs istoric* [20]. Acest dat cu care trebuie să opereze analiza polemologică devine deosebit de pregnant atunci cînd evoluția propriu-zis istorică își afirmă specificitatea în raport cu evoluția biologică. Așa cum subliniază Jean-Jacques Goblot, din momentul în care problema distribuției patrimoniului biologic (genetic) se transformă într-una de distribuire a patrimoniului socio-tehnic-cultural, „fracționării" naturale a speciei umane i se adaugă o fracționare într-o multitudine de

etnii culturale eterogene, fiecare comunitate (dotată cu independență funcțională și economică) dobîndind o personalitate de grup originală [21].

Ce consecințe se evidențiază în plan polemologic ? În primul rînd, este vorba de faptul că *delimitarea* față de exterior apare de timpuriu în comunitatea arhaică. Dealtfel, cercetările au stabilit în cazul tuturor triburilor o suită întreagă de simboluri care servesc acestui scop, conturînd o gamă mai largă sau mai restrînsă de atitudini discriminatorii. În numeroase cazuri a fost evdențiată dezvoltarea convingerii în *superioritatea absolută față de străini* * (care ar fi ființe inferioare sau subumane) [22]. În al doilea rînd, apare problema *relațiilor* stabilite, într-un sistem teritorial, între comunitățile de sine stătătoare.

Influența *propriu-zisă* a unor asemenea raporturi asupra dezvoltării comportamentului agonistic se manifestă a) doar odată cu relativa stabilizare a habitatului, cu fixarea pe un „pămînt" cît de cît delimitat (chiar sub forma unui traseu de migrare), și b) atunci cînd, pe baza creșterii populației, contactele intercomunitare au atins o anume intensitate, intersectînd în mod relevant viața socială arhaică.

Primul factor contribuie — desigur în contextul raporturilor economice, al colaborării rezultate din procesul de producție — la accentuarea solidarității aflate la baza coeziunii grupului, a organizării sale. El acționează, de asemenea, treptat, în direcția *singularizării* acestuia, a dezvoltării conștiinței lui „noi", a identității, unității și a destinului comun. În același timp, *teritorializarea* colectivităților are o semnificație polemologică specifică asupra căreia nu s-a prea insistat în literatura de specialitate. Este vorba de corelația *nemijlocită* existentă în societatea arhaică între mediul geografic (favorabil sau nefavorabil) și ritmul dezvoltării social-economice a diferitelor grupuri. Unele au avut condiții naturale mai bune, altele mai puțin bune,

* Să amintim că Aristotel va postula deosebirea de *natură* dintre greci și barbari ; războaiele împotriva acestora din urmă (care, deși născuți pentru a servi, nu primesc a fi stăpîniți) ar fi cu totul îndreptățite [23].

ceea ce, în etapa la care ne referim, a fost hotărîtor pentru posibilitatea de sporire a forţelor de producţie. Variaţia teritorială a condiţiilor de viaţă a dus, treptat, la apariţia unei *inegalităţi* de facto între comunităţile primitive (mai mult sau mai puţin accentuate, în funcţie de zona geografică) [24]. O asemenea inegalitate s-a exprimat în primul rînd în diferenţele de *putere* (arme mai multe şi mai puternice, războinici mai mulţi, o poziţie mai bună în reţeaua de raporturi şi alianţe specifice lumii arhaice etc.) şi ca urmare în posibilitatea de a realiza anumite obiective, iar în al doilea rînd, în *bunuri* care pot constitui o ţintă pentru expediţiile războinice. C. Lévi-Strauss arăta, de exemplu, că există ginţi bogate şi ginţi sărace, iar alte cercetări au relevat deosebirile de statut dintre triburi [25]. Cît priveşte acapararea de teritoriu de la alt trib, se pare că *la început* zona în care locuia o altă comunitate era socotită *tabu*, periculoasă pentru străini datorită prezenţei spiritelor care „patronau" grupul respectiv [26].

Multiplicarea contactelor dintre colectivităţi are ca urmare apariţia unei diversităţi de situaţii (motive uneori foarte concrete şi imediate legate de procurarea hranei, controlul asupra unui anumit teritoriu, răpirea femeilor etc.) în care interesele acestora trebuie să se acomodeze sau ajung deschis în conflict. În cele din urmă se pune problema definirii unui *ansamblu de atitudini externe*, a cărui finalitate constă, în general, în promovarea intereselor colective, afirmarea identităţii grupului, garantarea securităţii etc. În acelaşi timp trebuie analizată şi separarea care se produce — reflectîndu-se în ansamblul normelor care reglementează desfăşurarea vieţii colective — între comportamentul agonistic cu sferă de aplicare în *interior* şi cel orientat spre *exterior*, spre străini.

Relaţiile *pozitive* — legate mai ales de schimb şi de circulaţia bunurilor rare —, repercutîndu-se asupra statutului diferiţilor membri ai comunităţilor respective, au contribuit la accentuarea disimetriei raporturilor sociale, la dezvoltarea structurii protopolitice şi a intensităţii conflictului intern. Consecinţele de factură *necooperativă* (conflictul) ale pluralităţii colectivităţilor arhaice privesc, de asemenea, evoluţia structurii sociale şi a organizării de tip politic. Nu este lipsit de interes să arătăm că Engels se referă la un moment dat la apariţia statului înainte de formarea claselor în legătură cu satisfacerea anumitor interese comune şi cu *apărarea* împotriva duşmanilor din afară [27]. Relaţiile „externe" au conturat numeroase prilejuri pentru realizarea — de către cei cu statut înalt — a unor „servicii" în folosul intereselor generale şi, pe această bază, pentru evoluţia modalităţilor de exprimare a puterii, a fenomenului politic. La rîndul său, legătura stabilită între rangul indivizilor şi rezultatele ciocnirilor dintre comunităţi creează condiţii pentru *integrarea* instrumentului violenţei faţă de „străini" în modelul de funcţionare (de autoreglare) a vieţii colective, pentru utilizarea diverselor prilejuri de luptă într-un mod coerent cu imperativele acestuia. Mai mult, apariţia unor asemenea „prilejuri" devine, în numeroase cazuri, rezultatul unor solicitări interne — unor *autointrări*, să le spunem aşa.

Transformarea comportamentului agonistic dintr-o simplă manifestare „agresivă" individuală sau colectivă (ca răspuns la anumiţi stimuli) în homicid organizat nu poate fi totuşi înţeleasă dacă nu ţinem seama că în cursul acestor etape are loc dezvoltarea *conştiinţei umane*. Se poate spune că războiul se deosebeşte de fenomenele anterioare de utilizare a violenţei şi prin caracterul său de *alegere conştientă*: el nu mai este o secvenţă comportamentală (în bună măsură) prestabilită, ci rezultatul deliberării, al reflecţiei asupra obiectivelor şi mijloacelor. Procesele conştiente au asigurat înţelegerea consecinţelor (avantajelor) recurgerii la forţă, acumularea şi transmiterea experienţei „militare", definirea inamicului, a valorilor care se cereau apărate sau promovate etc. Un rol de cea mai mare importanţă a revenit în acest context *limbajului*, comunicarea între indivizi asigurînd o premisă majoră în procesul de apariţie şi stabilizare a activităţii violente specifice războiului.

Acesta ar fi, în mare, sistemul condiţiilor în legătură cu care are loc dezvoltarea comportamentului

agonistic şi scoaterea sa de sub semnul selecţiei naturale, al rolului adaptativ fundamentat biologic. Pe măsura accentuării inegalităţilor sociale, a rolului mecanismelor ierarhice de exercitare a autorităţii şi a contactelor externe, transformarea acestuia în comportament cu semnificaţie polemologică devine realitate. „Responsabilitatea" centrală revine în continuare proceselor evolutive cu caracter protopolitic implicate de autoreglarea comunităţii primitive. Dincolo de pretextele imediate, cu caracter, să spunem, nemijlocit economic, al căror rol este, desigur, foarte important, apariţia războiului arhaic propriu-zis este strîns corelată cu complicarea problemelor cărora trebuia să le facă faţă organizarea socială primitivă, multiplicarea mijloacelor de dobîndire a prestigiului şi influenţei şi inserţia profundă a fenomenului succesului în reglarea acestei societăţi, cu îngroşarea distincţiilor de rang, cu apariţia treptată a unui tip nou de surplus (în bunuri de subzistenţă) ca sursă a competiţiei şi bază a mecanismului autorităţii ş.a.m.d.

Fenomenul se leagă, de asemenea, de afirmarea tot mai puternică (şi „exaltarea") a *fiinţei colective,* a comunităţii, ca valoare supremă, ca premisă indiscutabilă a existenţei materiale, în primul rînd, dar şi spirituale etc. a indivizilor * şi de stabilizarea conştiinţei — sociale — a acestui fapt. Aceasta s-a realizat, nu în ultimul rînd, prin *relaţie,* prin *raportare* faţă de exterior, sub influenţa pericolelor, reale sau inventate, venite din afară, faţă de care au trebuit create mijloace de apărare şi exprimare a ceea ce se dorea a fi apărat. Merită să notăm şi faptul că *distincţia de rang* începe să opereze tot mai puternic în relaţiile dintre diferitele comunităţi. Pentru acestea ajunge să fie foarte important rangul deţinut, locul pe care îl ocupă în sistemul regional de schimb, în reţeaua de alianţe, avantajele în raport cu alte grupuri etc. În general, cercetările arată că triburile cu contacte mai frecvente

* Engels arăta că tribul constituie pentru individ un *hotar* atît în raport cu străinii, cît şi în raport cu sine însuşi. El nu există în afara grupului [28].

şi mai variate — a căror organizare socială a trebuit deci să „ia în considerare" mai mulţi factori pentru a-şi menţine identitatea — sînt mai războinice [29]. În acelaşi timp trebuie subliniat faptul că războaiele, pe măsura producerii lor, au creat, datorită consecinţelor lor în plan social-politic (accentuarea inegalităţilor, instituţionalizarea puterii etc.), noi presiuni beligene. Se poate spune în ultimă instanţă că dezvoltarea comportamentului beligen a constituit o *sancţiune complexă a unui anumit fel de viaţă în colectiv, atît în ceea ce priveşte treburile interne, cît şi relaţiile cu alţii.*

Discutarea *condiţiilor* apariţiei războiului nu epuizează, desigur, problemele care se pun în legătură cu acest subiect. Transformarea comportamentului agonistic, a simplei acţiuni violente în ucidere „legitimă" a inamicului — socialmente acceptată şi prescrisă de normele comunităţii arhaice în legătură cu anumite circumstanţe bine definite — conţine încă destule momente obscure. Au trebuit înfrînte, de exemplu, anumite bariere — nu numai instinctuale — în legătură cu omuciderea. Cercetările au pus cu claritate în evidenţă prezenţa repulsiei spontane şi a anxietăţii provocate de aceasta [30]. Am putea presupune că au avut un rol „acomodant" aici rata mare a mortalităţii ce caracteriza societatea primitivă, ca şi observarea sau experimentarea practică şi psihologică a unor incidente cu urmări letale involuntare. De asemenea, este necesar să subliniem şi faptul că moartea are, de fapt, o altă semnificaţie în societatea arhaică. *Mitul* colorează toate reprezentările în privinţa acestui subiect. Cauzele morţii sînt atribuite unor forţe supranaturale, iar rezultatul său este socotit a fi întoarcerea sufletului în lumea spiritelor. În aceste condiţii, teama de moarte şi sentimentul de vină pentru ucidere capătă, evident, alte dimensiuni. Ceea ce nu înseamnă, totuşi, dispariţia problemei. Astfel se explică prezenţa numeroaselor *ritualuri* destinate să reducă anxietatea sau să evite consecinţele negative ale uciderii, prin „purificare". Dealtfel, chiar războiul conţine o serie de elemente ritualizate, simbolice, care „ţin locul" manifestării belice propriu-zise, moderînd efectul distructiv, dar lăsînd ne-

atinsă funcţia socială a comportamentului violent (ceea ce se urmărea nu era, deci, uciderea în sine sau distrugerea inamicului). Sînt prezente, uneori, şi reglementări specifice lui *jus belli* în legătură cu modul de desfăşurare, armele folosite, categoriile (femei, copii) care trebuiau evitate etc. Există, apoi, complicate şi intense ritualuri preparatorii, menite să realizeze o pregătire emoţională adecvată, să „inducă" un comportament războinic, să dea încredere luptătorilor etc. Legătura dintre statutul social şi rezultatele „militare", sistemul premial şi succesul acţionează, de asemenea, pentru crearea motivaţiei beligene. Nu este o chestiune psihologică, ci una socială. Este vorba, de fapt, de o presiune — cu rol beligen — a proceselor de socializare. Chiar la triburile socotite paşnice, a fost evidenţiată dezvoltarea a ceea ce unii numesc *ethos războinic*, caracterizat îndeosebi de înalta apreciere acordată bravurii, curajului. În desenele *mezolitice* de pe stîncile din Levantul spaniol care conţin scene de război, se observă tentativa de a scoate în evidenţă rolul „de frunte" al unora dintre personaje. Statutul de adult, în numeroase triburi, este legat de „demonstrarea bărbăţiei", de uciderea unor duşmani sau, cel puţin, de riscarea vieţii. Trofeele dobîndite în luptă determină, de asemenea, măsura onorurilor, rangul social etc. [31]. Toate acestea sînt fără îndoială un însoţitor permanent al războiului arhaic şi, în cele din urmă, o *componentă* a sa.

Există şi chestiunea disocierii ce trebuia realizată între prohibirea uciderii în interior şi validarea celei a străinilor. Am discutat sursa primară a discriminării faţă de „alţii". Ar mai trebui să adăugăm că, în numeroase cazuri, intervine — cu rol de „apărare psihologică" inconştientă — ceea ce am putea numi *dehumanizarea* inamicului. El este *altceva* şi poate fi ucis sau chiar trebuie ucis. Totuşi, dilema rămîne, reflectîndu-se în morala societăţii primitive. Dealtfel, ea poate fi descoperită şi ulterior, nu numai în cadrul cetăţilor antice greceşti, care asimilau pe străini (barbari) cu sclavii, ci şi în sistemul normativ al lumii moderne.

2. Clasele sociale, organizarea politică de tip statal şi condiţiile structurale ale utilizării violenţei armate

Societăţile arhaice, am subliniat acest lucru, nu erau sisteme statice, nu prezentau o stare de echilibru stagnant, ci o serie de *contradicţii structurale* care au deschis drumul negării a însăşi bazelor lor. Relaţiile de producţie specifice comunităţii primitive asigură, în cele din urmă, o dezvoltare semnificativă a forţelor de producţie şi, pe această bază, apariţia unui nou tip de surplus (plusprodus) ca fundament pentru funcţionarea diferitelor structuri sociale. În mod inevitabil, în faţa modalităţilor de organizare a producţiei, de conducere, de reglementare a treburilor publice s-a conturat treptat imperativul depăşirii cadrului strîmt, devenit stînjenitor, al relaţiilor (structurii) de rudenie. Este vorba de aşa-numitul „proces de descompunere a orînduirii gentilice", tranziţia către formarea claselor şi organizarea politică de tip statal. Desigur, nu ne propunem să discutăm aici toate problemele legate de transformările majore pe care le cunoaşte viaţa socială în această etapă sau ulterior. Atenţia noastră se îndreaptă spre acele fenomene pe baza cărora s-au maturizat cauzele şi condiţiile războiului.

Inegalitatea socială. Ne vom referi, în primul rînd, la dezvoltarea în continuare a inegalităţii sociale, datorită căreia structura colectivităţii ajunge să capete o formă piramidală şi să implice distincţii tot mai *nete* în termenii unor interese economice opuse între straturi. Dacă în numeroase cazuri acest proces este nemijlocit corelat cu apariţia proprietăţii private proprii-zise şi transformarea membrilor societăţii „în producători privaţi" [32], în altele el priveşte, la început, doar schimbarea poziţiei aristocraţiei tribale faţă de producţie (eliberarea sa de sarcini direct productive) cu menţinerea proprietăţii comune sau pierderea parţială, de către comunităţile săteşti, a controlului asupra pămîntului, în favoarea unei autorităţi centrale [33]. În ultimă instanţă, însă, fie că este sau nu vorba de par-

curgerea unor etape intermediare, mai mult sau mai puțin îndelungate, accentuarea inegalității sociale a avut ca rezultat necesar apariția *deosebirilor de clasă :* „societatea se împarte în clase privilegiate și clase oropsite, exploatatoare și exploatate, dominante și dominate..." [34]. Urmarea directă a unei atari schimbări este, așa cum au arătat Marx și Engels, dezvoltarea *antagonismelor de clasă,* a *luptei de clasă* ca bază a mecanismelor de reglare a întregii activități sociale. Odată cu destrămarea deplină a vechilor comunități și trecerea pragului „civilizației", nimic din ceea ce se întîmplă în viața societății — fie că ne referim la lumea antică, fie la cea contemporană — nu mai poate fi înțeles în afara acestui fapt fundamental. O asemenea subliniere prezintă cît se poate de exact lucrurile și în privința definitivării — și apoi a reproducerii — structurilor beligene, a condițiilor homicidului organizat. Dealtfel, în procesul descompunerii orînduirii gentilice (al dezvoltării inegalităților sociale) — democrația militară — *războiul și organizarea în vederea sa devin funcții regulate în viața comunității.*

Fiind legată, în ultimă instanță, de dezvoltarea forțelor de producție, apariția claselor și a luptei de clasă a coincis, în primul rînd, cu o serie de schimbări importante în domeniul „tehnologiei militare", al armelor utilizate și al modalităților practice de organizare sau aplicare a forței. Acest fapt a avut, desigur, consecințe serioase nu numai asupra relației dintre violență și unealta prin care ea este exprimată — sporindu-se rolul armei în întreținerea realității *polemos*-ului —, ci și în privința gradului de „sofisticare" a comportamentului violent în sine.

Totuși, în planul cercetării polemologice, alte aspecte trebuie subliniate cu prioritate. Mai întîi, este vorba de faptul că nașterea *grupurilor sociale* în cadrul unei comunități date *a modificat termenii de referință ai inegalității* și, pe această bază, *rolul său în dialectica violenței (armate).* Nu ne referim doar la noile modalități de determinare a „ceea ce este inegal, cu cine și în ce măsură", datorită cărora ambiguitatea și variabilitatea cedează locul contururilor nete, „osificate". Din momentul în care putem vorbi de existența claselor, inegalitatea nu se mai operează esențialmente între *indivizi* (dotați cu anumite calități biologice, abilități etc. sau ocupînd o anumită poziție datorită rudeniei), ci între *grupuri,* a căror poziție relativă se stabilește „colectiv" la nivelul relațiilor de producție și al funcționării globale a sistemului social. Ca urmare, și *actorul* în raport cu care se determină implicarea forței în prezervarea, dezvoltarea sau contestarea termenilor inegalității primește o nouă înfățișare. Definiția *colectivă* a utilizării violenței (deci de către un grup sau în serviciul unui grup) devine o „dogmă", fiind consacrată ca atare de normele sociale. Aceasta privește în ultimă instanță atît recurgerea la violență în interiorul colectivității, cît și în exterior.

În strînsă legătură cu cele de mai sus se conturează și un *al doilea aspect :* modificarea radicală a *caracterului inserției violenței în funcționarea sistemului de inegalități sociale* (*„pentru colectivitate", în interesul progresului societății*). Forța primește misiunea *de a menține și dezvolta condițiile de existență și de dominație ale clasei privilegiate.*

Se poate afirma pe o bază sigură [35] că dezvoltarea relațiilor de *dependență și exploatare* — fapt inevitabil în condițiile existenței claselor antagoniste — a avut drept urmare atît multiplicarea fără precedent a prilejurilor concrete de a recurge la violență și „inflația", pe această bază, a comportamentului homicidal, cît și *plasarea explicită a forței în serviciul și în prelungirea violenței structurale, a violenței exprimate (incluse) de inegalitatea socială.* Semnele acestei relații le-am depistat, desigur, și în etapele anterioare. Însă odată cu nașterea relației de dominație cu caracter de clasă și polarizarea societății, violența structurală devine însăși *condiția de existență,* de perpetuare a modului de producție, a întregului eșafodaj social. Din acest moment, ea poate fi socotită „piesa de rezistență" a unui anumit fel de viață în comun sau, să spunem, expresia sa „oficioasă". În *totalitatea* lor, relațiile sociale ajung să se construiască pe baza tipului de interacțiune implicat de nucleul radiant al violenței structurale : inegalitatea și dependența. Nimic din ceea ce viața socială oferă indivizilor drept *condiții de viață și ca*

posibilități de realizare umană nu se mai „distribuie" în mod omogen la scara colectivității. Putem vorbi de o generalizare a ceea ce Galtung numea *structură de tip feudal*, în cadrul căreia partea dominată nu întreține nici o altă relație în afara celei verticale cu caracter ierarhic și unilateral și nu deține nici un control asupra nivelului la care se hotărăsc condițiile sale de existență.

Devenită esență a edificiului social, violența structurală se constituie, în același timp, ca *mediu nutritiv* și *cauză ultimă*, neîncetat reînnoită a violenței deschise, a forței armate. Aici este vorba de mai multe aspecte. Întîi, că, în general, inegalitatea socială implicată de existența claselor *a dezvoltat pînă la ultimele consecințe comportamentul ierarhic și îndeosebi componenta sa agonistică* (vezi definiția) : i-a „învățat" foarte bine pe oameni că cei aflați *mai sus* trebuie (este „normal") să se poarte într-un anumit fel față de cei *de jos* pentru a menține sensul relației, tot așa cum aceștia din urmă nu se pot aștepta să dobîndească „prin bună înțelegere" reechilibrarea balanței *. Violența devine un model comportamental matur din punct de vedere social. În al doilea rînd, se relevă faptul — esențial — că sursele și motivele utilizării violenței se dezvoltă într-o legătură nemijlocită cu *interesele clasei dominante* (înțelese în raport cu „cerințele" poziției sale în societate și ale relațiilor cu celelalte componente ale structurii sociale), *cu activitatea pe care aceasta o desfășoară în diferite domenii în vederea promovării lor.* În al treilea rînd : *orice tentativă de redistribuire, de punere în discuție a ordinii sociale bazate pe dominație transformă violența difuză, indirectă în acțiunea brațului înarmat, în homicid.* Aceasta dintr-un motiv lesne de înțeles dacă ținem seama de anumite fenomene de ordin psihosocial, la care, în treacăt, ne-am mai referit : recurgerea la forță, uciderea celor care se opun sau a

* Ne permitem să sugerăm, în acest context, o ipoteză care merită să fie discutată. Există numeroase indicii pentru a se afirma că generalizarea comportamentului ierarhic implicat de existența claselor a *introdus* elemente de acest ordin nu numai în raporturile între clase, ci și *în cadrul* claselor, atît al celei privilegiate, *cît și al grupului(rilor) social dominat și exploatat.*

unei părți dintre ei are ca urmare nu numai eliminarea fizică a adversarului concret determinabil la un moment dat, ci și instaurarea și generalizarea într-un anumit spațiu social a sentimentului de *teamă*, a supunerii și ascultării, a conformării (care asigură, de bine de rău, spre deosebire de revoltă, conservarea indivizilor). O asemenea bază a profitabilității violenței permite clasei dominante urmărirea în continuare a obiectivelor sale.

Aportul teoriei marxiste la elucidarea acestor relații este, fără îndoială, hotărîtor. Atît Marx, cît și Engels au subliniat implicarea constantă și pe scară largă a violenței în extinderea raportului de dominare și exploatare, în satisfacerea intereselor materiale ale grupului social privilegiat (în „interior"). Clasa dominantă, arăta Engels, nu a pierdut nici un prilej pentru a-și întări — „prin violență și jaf, prin viclenie și înșelăciune" — dominația pe seama clasei care muncea [36].

Analiza întreprinsă de Marx sprijină și o altă idee, asupra căreia trebuie să se insiste : utilizarea violenței este un rezultat firesc într-o societate în care *schimbarea socială* nu este (și nu poate fi) o problemă de evaluare rațională a necesităților, ci una de raport de forțe, singurul mijloc de rezolvare a contradicțiilor dintre forțele și relațiile de producție fiind lupta de clasă [37]. *Această* sursă a violenței deschise a fost relevată, de exemplu, de Engels — în urma unui studiu concret — în legătură cu războaiele religioase din secolul al XVI-lea, care „...au fost și ele o luptă de clasă..." ; chiar dacă s-au dus în numele unor lozinci religioase, originea lor se află în interesele și revendicările claselor interesate în distrugerea orînduirii feudale [38]. Sociologia marxistă a evidențiat, de asemenea, faptul că forța a operat de timpuriu în mod *direct* ca instrument „lucrativ", destinat să procure (din „exterior") bunuri grupului social privilegiat [39].

Mărturii semnificative în acest context a adus, cum am arătat deja, și Wright ; pe baza unor studii cantitative el a pus în evidență creșterea ponderii motivelor de ordin economic și dezvoltarea comportamentului beligen în procesul de constituire a claselor. De fapt, se poate spune că numeroși sociologi sprijină ideea le-

găturii *directe* între interesele clasei dominante — în speță jaful — și cauzele războaielor [40]. De asemenea, cum este cazul lui F. H. Denton și W. Philips, se relevă existența unei corelații semnificative între antagonismele sociale din interiorul unei colectivități și recurgerea la forță în relațiile externe [41]. Este drept, ar putea fi citate cîteva cercetări care pun sub semnul întrebării aceste relații. Richardson, de exemplu, analizînd cauzele războaielor purtate între 1820—1949 socotea că numai o parte (29%) — în general cele de mică amploare — aveau la bază ceea ce am putea numi „motive economice" [42]. La rîndul lor, R. J. Rummel și R. Tanter, studiind comportamentul a 77 și, respectiv, 83 de națiuni, au ajuns la concluzia că factorii violenței interne (deci, implicit, în termenii noștri, lupta de clasă) sînt mai degrabă separați de cei ai violenței externe. Corelațiile obținute în urma analizei factoriale și a analizei multiple de regresie sînt mici, ceea ce, după părerea autorilor citați, sprijină ideea că rata violenței și în general condițiile interne par să nu se reflecte în politica externă [43]. Trebuie să spunem însă că astfel de rezultate se datoresc, în esență, modului defectuos de a operaționaliza acțiunea factorului economic și a antagonismelor sociale în termenii unor indicatori care să poată fi utilizați în analiza statistică. În asemenea condiții, relevanța studiilor realizate este redusă. Ca să luăm cazul lui Richardson, acesta nu numai că neglijează, în genere, natura sistemelor sociale în care se naște războiul, dar „motivele economice" folosite ca indicatori sînt pur și simplu „cauzele imediate", de suprafață, de care vorbea Bouthoul (de pildă, conflicte de ordin comercial, vamal etc.). În privința rezultatelor obținute de Rummel și Tanter, dispunem, datorită lui M. Haas, de o reanaliză globală, pe baza unor noi metode, a materialului utilizat (ca și a unor date furnizate de alți cercetători : Cattell, Banks, Textor etc.), care duce la concluzia că putem vorbi de o corelație semnificativă între variabilele ce caracterizează „climatul social" (și în special „conflictul intern") și politica externă. Aceeași problemă (pe baza acelorași date) a abordat-o și J. Wilkenfeld.

Divizînd eșantionul de state utilizate de Rummel și Tanter în două subeșantioane în funcție de tipul de structură politică, el a reușit să evidențieze relația dintre rata „conflictului intern" și „conflictul extern" [44].

Ideea care s-ar cere subliniată este că analiza potențialului beligen al violenței structurale necesită un mod specific de a pune problema. Trebuie să se pornească de la faptul că forța este „solicitată" nemijlocit în procesul de lărgire a privilegiilor clasei dominante în *interior* și de afirmare a intereselor sale în *exterior* (depășindu-se astfel cadrul „strîmt" al colectivității de origine), ceea ce duce, inevitabil, la conflictul cu obiectivele celor care sînt sau se consideră vizați. Existența proprietății private și a claselor pare să aibă în mod necesar ca urmare această *tentativă conjugată de expansiune*. Evidențiind rolul violenței în „dezvoltarea în adîncime" (în interior) a unui astfel de sistem social, Marx a subliniat de asemenea faptul că, la un moment dat, domolirea contradicțiilor specifice (amînarea crizei) nu mai poate fi realizată — cu menținerea „regulilor jocului" — decît pe baza unei „dezvoltări în lărgime", care include ca o componentă majoră războiul de cucerire. Engels a realizat, de asemenea, o semnificativă ilustrare a modului în care forța se pune „în slujba situației economice" analizînd apariția sclavajului. Înainte ca sclavia să fie posibilă, arăta el, a trebuit *ca producția să atingă o anumită treaptă de dezvoltare, iar repartiția să atingă un anumit grad de inegalitate*. De-abia din acest moment profitabilitatea violenței în legătură cu procurarea de sclavi *a putut* fi evaluată și sancționată pozitiv, iar războiul de *înrobire* a apărut ca un mijloc cît se poate de „rațional" [45].

Semnificația violenței structurale, a consecințelor relațiilor de dependență și exploatare în legătură cu generarea posibilității homicidului organizat a cunoscut, desigur, înfățișări diferite de la o epocă la alta și s-a manifestat mai mult sau mai puțin nemijlocit. Nu vom trata în mod special această problemă, deoarece ea s-a bucurat de o atenție deosebită în sociologia marxistă, rezultatele obținute în studiul său reprezentînd, în genere, un bun cîștigat [46]. Ceea ce trebuie subliniat, totuși,

este faptul că pe măsura „perfecționării" cadrului social-economic al violenței structurale, potențialul său beligen s-a amplificat, iar comportamentul homicidal generat a devenit tot mai complex și mai distructiv. În același timp, în relația dintre datele fundamentale ale injustiției sociale și recurgerea la forță armată au intervenit *elemente cu rol de mediere* tot mai numeroase, legate, în primul rînd, de expresia politică (propriu-zisă) pe care o capătă funcționarea colectivității ; ceea ce ne obligă să reluăm precizarea pe care o făceam la un moment dat că violența conținută de structurile sociale bazate pe dependență și exploatare creează în cele din urmă — este drept, permanent și necesar — doar posibilitatea producerii războaielor și „raționalitatea" în bună măsură abstractă a utilizării violenței organizate.

Formula deplină a raportului de care ne ocupăm se conturează odată cu *orînduirea capitalistă.* Desigur, nu este lipsit de interes să subliniem în primul rînd faptul că trecerea la capitalism a fost însoțită de *schimbări fundamentale* în domeniul militar. Revoluția industrială a prilejuit un progres major în privința armelor, a mijloacelor de transport și comunicare, precum și în arta militară. E. Krippendorff aprecia că în acest sens nu există nici un precedent istoric comparabil ca importanță [47]. Ca o expresie nemijlocită a creșterii potențialului distructiv, rata pierderilor de vieți omenești de pe urma războiului cunoaște un salt brusc în prima treime a secolului al XIX-lea [48]. Procesele cheie din punct de vedere polemologic sînt însă cele legate de *evoluția relațiilor dintre clase,* în general între componentele structurale ale societății. Apariția proprietății private capitaliste asupra mijloacelor de producție a avut ca urmare — în condițiile goanei după profit — o acumulare fără egal a bogățiilor și privilegiilor în mîinile unui grup tot mai restrîns de oameni, concentrarea puterii economice și politice. Or, satisfacerea „furiilor interesului privat", cu alte cuvinte promovarea intereselor clasei dominante a avut drept componentă practică recurgerea pe scară largă la forță în interior, ca și în exterior. Să amintim că Marx sublinia la timpul său, slujindu-se de un bogat material documentar, explozia de violență — de sînge — care a însoțit instaurarea noului mod de producție [49].

În general, trebuie arătat că polarizarea extremă a societății în condițiile capitalismului a avut ca o consecință esențială mărirea ratei conflictului intern și dezvoltarea premiselor violenței care operează prin intermediul modului de alcătuire a organismului social. Ea a adîncit inegalitatea, oprimarea și exploatarea, a ascuțit contradicțiile de clasă și lupta de clasă. Pe această bază a fost accentuat și rolul care revine violenței nemijlocite, deschise în apărarea privilegiilor și zdrobirea tentativelor de revoltă. De asemenea, capitalismul a dus la extrem „constrîngerea" sub care acționează clasa dominantă în promovarea intereselor sale : aceea de a depăși cadrul social organizat de origine și de *a-și extinde dominația, de a generaliza raportul de exploatare asupra restului lumii* *. „Nevoia unei desfaceri tot mai largi a produselor ei, arătau Marx și Engels, gonește burghezia pe tot întinsul globului pămîntesc. Ea trebuie să se cuibărească pretutindeni, să se instaleze pretutindeni..." [50]. Expansiunea colonială din secolele XVI—XVII, în cursul căreia numai spaniolii au nimicit în America 12—15 milioane de indieni, sau așa-numitele războaie comerciale, rezultat al utilizării forței armate de către burghezie ca o extensiune „logică" a practicilor mercantile, ar putea constitui un bun exemplu. Să amintim doar distincția ambiguă din perioada respectivă între afacerile comerciale, războiul de jaf și piraterie, ilustrată atît de exact de „cariera" lui Fr. Drake sau Raleigh în Anglia.

Trecerea la capitalismul monopolist a amplificat fenomenele sociale de natură antagonistă și, prin urmare, condițiile structurale ale violenței. În condițiile imperialismului [51] a avut loc însă și o universalizare a inegalităților și dezechilibrelor proprii orînduirii burgheze, o adîncire a caracterului disproporționat al dezvoltării social-istorice.

În momentul de față, așa cum se apreciază în documentele partidului nostru, sistemul capitalist intră

* Vezi în continuare capitolul IV.

într-o nouă fază, caracterizată de generalizarea *crizei* şi a contradicţiilor sale, care cuprind toate sferele vieţii societăţii, accentuînd instabilitatea internaţională şi creînd noi primejdii pentru pacea întregii lumi [52]. Desigur, schimbările pe care le-a cunoscut capitalismul după ultimul război au avut drept consecinţă şi modificarea modalităţii în care clasa dominantă îşi promovează interesele. Totuşi, exploatarea şi urmărirea expansiunii externe nu au încetat să reprezinte o caracteristică de esenţă a orînduirii burgheze.

Cercetarea actuală (este vorba îndeosebi de autori aparţinînd şcolii irenologice) încearcă să pună în lumină relaţia dintre violenţa structurală şi recurgerea la forţă prin determinarea, pe baza unui demers empiric, a rolului pe care îl îndeplineşte războiul în cadrul *reproducţiei capitaliste.* Odată cu începuturile societăţii industriale (trecerea la capitalism), arată E. Krippendorff, dezvoltarea puterii militare nu mai poate fi separată de cea a puterii economice şi politice. Sectorul militar ca atare dobîndeşte o semnificaţie fără precedent în istorie în legătură cu creşterea economică [53]. La rîndul lor, U. Albrecht şi Fr. Vilmar subliniază că înarmările — expresie specifică a realităţii comportamentului beligen * şi manifestare a schimbărilor produse în modelul utilizării violenţei armate în epoca contemporană — îndeplinesc o *funcţie vitală* în reproducţia capitalistă, constituie un *aspect structural* al acesteia. Clasa dominantă are, în mod evident, un interes special în continuarea cursei înarmărilor, în menţinerea unui plafon ridicat al cheltuielilor militare **. Pe baza studiilor de economie politică se poate arăta, fără putinţă de tăgadă, că „bugetele de apărare" sînt utilizate ca un mijloc de stabilizare economică, de reglare a consumului şi întreţinere a creşterii, ca instrument de intervenţie a statului burghez în sprijinul firmelor private etc [54]. Desigur, cursa înarmărilor acţionează prin ea însăşi ca un factor negativ în viaţa internaţională. În acelaşi timp, nu se poate neglija faptul că, în condiţiile actuale ale economiei capitaliste, activităţile militare acţionează ca un factor important de sprijin pentru investiţiile de capital în străinătate. Coordonarea dintre aceste două laturi ale politicii imperialiste este evidenţiată nu numai de legăturile existente între firmele producătoare de armament (care, mai ales în cazul S.U.A., nu constituie deloc o componentă dispersată şi marginală), cele cu operaţii economice peste mări şi marile bănci, ci şi de influenţa practică exercitată asupra deciziei de politică externă. Prezenţa militară americană în lume, de exemplu, nu pare să fie deloc străină (vezi documentele Pentagonului) de faptul că 47% din totalul veniturilor externe se obţin din ţările în curs de dezvoltare (cu o rată a profitului de peste două ori mai mare decît în cazul investiţiilor în ţările dezvoltate) [55]. Se conturează deci limpede ideea că, independent de cauzele externe, puterea interesului economic privat acţionează ca o barieră în calea păcii. În acest sens se pronunţă şi C. W. Mills asupra legăturii dintre condiţiile economice şi pregătirea „celui de-al treilea război mondial", P. A. Baran şi P. M. Sweezy în privinţa posibilităţii opririi cursei înarmărilor în condiţiile capitalismului monopolist, M. Kidron etc. [56] Vom mai cita rezultatele unor cercetări care abordează problema la nivelul atitudinilor sociale faţă de problemele păcii şi războiului. Urmărind corelaţia dintre variabile dependente cum ar fi atitudinile privind cursa înarmărilor, dezarmarea, coexistenţa paşnică, dobîndirea armelor nucleare, întărirea O.N.U. etc. şi variabile independente ca vîrstă, clasă socială, ocupaţie, venit, nivel de educaţie etc., Paul şi Laulicht au ajuns, printre altele, la concluzia că „grupul oamenilor de afaceri" era mai favorabil întăririi forţelor armate convenţionale şi armelor nucleare şi se opunea într-o mai mare măsură creşterii rolului O.N.U. [57]. După cum se ştie, J. K. Galbraith arăta că „orice obiecţie a lumii de afaceri exceptează automat cheltuielile militare..." [58]. Studiile întreprinse de W. Eckhardt au evidenţiat, de asemenea, corelaţia

* Vezi, în continuare, pentru rolul cursei înarmărilor, cap. IV.

** Krippendorff atrage atenţia asupra faptului că participarea ţărilor socialiste la cursa înarmărilor este în esenţă rezultatul ameninţării capitaliste şi nu al unor procese interne.

pozitivă dintre „scala capitalismului" şi cea a „militarismului" [59].

În literatura noastră, subiectul a fost abordat de o manieră aprofundată de prof. Gh. Dolgu. Pe baza unui vast material faptic, economistul român reuşeşte să pună în lumină faptul că tendinţa de dominare specifică orînduirii burgheze asigură nu numai compatibilitatea deplină dintre capitalism şi război, ci şi locul privilegiat al recurgerii la forţă printre instrumentele politicii. Concluziile sale provin, mai ales, dintr-un *studiu de caz:* cel al S.U.A., unde „rolul armelor... este atît de mare, încît... trebuie să derive din anumite trăsături profunde ale sistemului social-economic existent..., să răspundă anumitor nevoi ale dezvoltării acestui sistem" [60].

În primul rînd, se poate spune că sporirea continuă a potenţialului militar american şi politica agresivă realizată pe această bază sînt legate de tentativele de asumare a dominaţiei mondiale şi de promovare a expansiunii economice (pentru exploatarea monopolistă a pieţelor externe) în condiţiile crizei generale a capitalismului şi ale revoluţiilor socialiste. În acelaşi timp, înarmările din S.U.A. au rădăcini în toate fenomenele care au determinat dezvoltarea capitalismului monopolist de stat în această ţară. Miza pe înarmare, arată Gh. Dolgu, a fost pentru capitalul monopolist cea mai convenabilă formă de intensificare a intervenţiei statale în economie, indispensabilă pentru funcţionarea capitalismului, întrucît ea a asigurat instrumentele necesare atît pentru expansiunea externă, cît şi pentru cea internă [61].

Concluzia de fond ce se poate desprinde din analiza locului pe care îl ocupă violenţa structurală printre condiţiile războiului îşi face loc, astăzi, cu tot mai multă putere în literatura de specialitate. Promovarea păcii este indisolubil legată de o restructurare de fond a organismului social de producţie, care să conducă la edificarea unei orînduiri socialiste, fără exploataţi şi exploatatori, iar în cele din urmă fără clase sociale, care să creeze posibilitatea eliminării tuturor manifestărilor de inegalitate şi injustiţie social-economică, a

condiţiilor diferenţiale de viaţă şi împlinire umană. Înlăturarea punctului de sprijin fundamental al violenţei structurale — dominaţia de clasă — ar permite, în cele din urmă, „curăţirea" întregului edificiu social de variatele forme ierarhice de conectare a statuturilor sociale care menţin — direct sau indirect — inegalitatea şi dependenţa, privilegiile şi asuprirea — în ultimă instanţă, condiţiile de bază ale recurgerii la forţă. Ne referim aici nu numai la sistemul inegalităţilor dezvoltate pe o bază de clasă de-a lungul istoriei în toate domeniile, ci şi la cele care îşi au izvorul înainte de apariţia grupurilor sociale antagoniste. Orînduirea socialistă marchează însă sfîrşitul „preistoriei omenirii" şi dintr-un alt punct de vedere. Transformarea dezvoltării istorice dintr-un proces natural într-unul supus *controlului conştient* al indivizilor liber asociaţi înseamnă dispariţia „anarhiei producţiei sociale", a crizelor, inegalităţilor şi dezechilibrelor, a caracterului disproporţionat al dezvoltării social-economice la nivel mondial, fenomene aflate în strînsă legătură cu condiţiile violenţei organizate. Se poate conchide, deci, că revoluţia socială constituie o componentă practică a drumului către pace. Fără a se opera o „schimbare la faţă" radicală, care să atingă structurile societăţii omeneşti, punînd bazele unei asociaţii „în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiţia pentru dezvoltarea liberă a tuturor" [62], orice alt mijloc pentru eliminarea confruntărilor armate se dovedeşte, cel puţin pe termen lung, lipsit de eficacitate.

Organizarea politică de tip statal. Odată cu apariţia claselor, în exercitarea funcţiilor sociale se produce o modificare esenţială, *ele începînd să fie îndeplinite de o anume clasă, care a stabilit un raport de dominaţie cu restul societăţii şi se află în conflict — mai mult sau mai puţin vizibil — cu celelalte grupuri sociale* (pe baza raportului antagonic faţă de mijloacele de producţie). Această situaţie a avut consecinţe serioase asupra evantaiului obiectivelor pe care trebuiau să le aibă în vedere cei însărcinaţi cu respectivele funcţii, ca şi în privinţa modalităţii practice de realizare a puterii. Împărţirea societăţii în clase exploata-

toare și exploatate, dominante și dominate, arată Engels, a cerut, în primul rînd, ca organele colectivității să aibă ca sarcină nu numai satisfacerea anumitor interese generale sau apărarea împotriva dușmanilor din afară ci, în aceeași măsură, și pe aceea de „a menține prin violență condițiile de existență și de dominație ale clasei dominante împotriva clasei dominate" [63]. Cu alte cuvinte, menținerea și dezvoltarea relației de dependență și exploatare și soluționarea favorabilă — în interesul clasei dominante sub raport economic — a conflictului social, suprimîndu-se cu ajutorul forței armate orice tentativă de „redistribuire". Din acest moment, organizarea și conducerea treburilor sociale încep să se realizeze prin intermediul *relațiilor politice propriu-zise*, care încorporează ca o componentă esențială dominația de clasă, și al unui organism de o factură cu totul nouă, separat de societate : *statul*. Violența structurală dobîndește astfel *instrumentul de forță* în măsură să vegheze la apărarea bazelor sale. Legat nemijlocit de statornicirea și legalizarea dominației unei clase asupra restului societății, de imperativul luptei de clasă, statul s-a definit de la începuturile sale ca violență explicită și organizată în mîna grupului social dominant și utilizată în interesul său.

Din punct de vedere polemologic, dezvoltarea *acestui* tip de relații politice are o însemnătate capitală. Prin intermediul său, recurgerea la violență primește nu numai o formă *oficială* — definindu-se cît se poate de limpede pentru toată lumea și ajungînd să exprime însăși societatea — ci și noi elanuri. Fără îndoială, aceasta s-a întîmplat, în primul rînd, datorită legăturii dintre activitatea politică și violența structurală. Oferind o abordare eminamente (și ascuțit) conflictuală a relațiilor sociale, politicul a realizat *forma concretă* („cauzele imediate") pe care au luat-o condițiile cu rol beligen derivate din structura inegalitară, de clasă și, în același timp, a ușurat și a limpezit relația dintre violența mascată și cea deschisă, armată. „Traducerea" practică pe care politica în deplinul înțeles al cuvîntului a dat-o manifestării intereselor diferitelor grupuri sociale (interese care, la rîndul lor, exprimau anumite cerințe ale dezvoltării modului de producție

la un moment dat) nu numai că *a transformat continuu posibilitatea recurgerii pe scară largă la forța armelor în realitate*, dar *a privilegiat la modul absolut soluția violenței.*

Homicidul organizat și-a dovedit din plin „utilitatea" și a intrat pe ușa din față printre „bunele" tradiții ale societății în legătură cu ținerea în ascultare a categoriilor sociale dominate și exploatate și „blocarea" schimbării sociale structurale. Dezvoltarea aparatului militar și a celui polițienesc ale statului țin nemijlocit de acest aspect. Punerea în discuție de către cei lipsiți de privilegii a dreptului — „natural" sau „divin" etc. — al clasei dominante de a exploata și oprima sau a datelor concrete ale mecanismului producției sociale într-o anumită etapă a avut întotdeauna ca urmare *represiunea cea mai sîngeroasă, dezlănțuirea fără limite a violenței armate.* Sistemele juridice au consfințit cu o deloc surprinzătoare unanimitate, de-a lungul timpului, această realitate. De la răscoalele sclavilor la revoluția proletariatului parizian din iunie 1848, de la războaiele țărănești ale Evului mediu la lovitura militară din Chile din septembrie 1973, regăsim pretutindeni contribuția hotărîtoare a claselor exploatatoare la forjarea cu instrumente „legale" și „legitime" a modelului social al homicidului organizat.

Diversificarea formelor de exprimare a violenței structurale în orînduirea capitalistă nu a schimbat cu nimic această realitate. Violența încorporată de structura socială nu ucide, rămînînd „democratică", indirectă, insidioasă și toleranța represivă la care se referea Marcuse rămîne toleranță, atît timp cît dominația burgheză nu este amenințată în mod serios. Experiența Comunei din Paris, a terorii albe din Germania în 1919—1923, a războiului civil din Spania sau a celor din China, a masacrelor din Indonezia în 1965 și a evenimentelor deja citate din Chile dovedesc cu prisosință cum stau lucrurile. Cînd muncitorii își cer drepturile, arăta Marx, *dominația burgheză* se transformă în *terorism burghez* și uneori în *război conștient de exterminare*, cei ce contestă ordinea dată fiind socotiți „dușmani ai societății" [64]. În polemologia contemporană acest punct de vedere întîlnește o largă audiență. Cre-

dem că nu este lipsit de interes să citățm aici afirmația lui E. Krippendorff : utilizarea strategiei politice a exterminării fizice (a violenței letale) în procesul apărării sau recuperării pozițiilor social-economice este în deplină concordanță cu ideologia burgheză care, în esență (datorită individualismului) percepe problemele și conflictele structurale ca probleme și conflicte personalizate. În consecință „soluționarea" lor implică eliminarea fizică a purtătorilor „subversiunii", a indivizilor „periculoși", „răi de la natură" (uneori în număr foarte mare) care creează dezordine într-un sistem social „normal" [65]. Strategia contemporană a contrainsurgenței — creație a liderului „lumii libere", al democrației burgheze — se inspiră și ea dintr-o asemenea credință a *dreptei.* Dealtfel, trebuie subliniat faptul că utilizarea violenței de către clasa dominantă în apărarea poziției sale nu dă naștere doar așa-numitelor *războaie civile,* ci și unor *războaie și intervenții externe* menite să localizeze pericolul revoluționar. Dacă orînduirea burgheză nu este prima care cunoaște un atare fenomen (vezi, de exemplu, acțiunile „Sfintei Alianțe"), în schimb, odată cu crearea sistemului mondial capitalist, recurgerea „solidară" la violență, în sprijinul conservării relației de dependență și exploatare *dintr-o altă țară* — ca verigă a aceluiași lanț și premisă esențială a menținerii exploatării unui stat de către altul — cunoaște o extindere fără precedent. Intervențiile împotriva revoluției ruse și a Republicii Spaniole, acțiunile engleze din Grecia după ultimul război mondial, agresiunea americană în Vietnam, Laos și Cambodgia sau în America Latină, acțiunile militare imperialiste împotriva mișcării revoluționare din Oman etc. sînt doar cîteva cazuri care vorbesc despre larga utilizare a homicidului organizat de către clasa dominantă în lupta *împotriva* progresului social. Referindu-se la America Latină, Nelson Rockefeller afirma, într-un raport din 1969, că soluțiile marxiste propuse în unele state din zonă problemelor socioeconomice constituie o „gravă amenințare" pentru securitatea emisferei vestice (*i.e.* pentru interesele americane). Sprijinul *militar* și *polițienesc* american are drept scop eliminarea climatului de instabilitate și revoltă : pentru respectivele

națiuni problema nu este atît a democrației sau a lipsei acesteia, cît *a menținerii* — este limpede cum — a *atmosferei de „lege și ordine"* [66]. Studiile empirice întreprinse în acest domeniu arată, de exemplu, că peste 84% din numărul războaielor și peste 96% din totalul anilor de război din perioada 1945—1969 s-au datorat „războaielor civile", deci relației inegalitare, de dominație din interior. Majoritatea însă (53,6% din numărul total și 65,7 din durată) conjugă raportul intern cu relația de dependență și dominare externă : sînt războaie revoluționare sau de eliberare cu „participare externă" (intervenție imperialistă). Din 1945 pînă acum se constată o creștere constantă a ponderii acestui tip de confruntare : de la 52,2% în perioada 1945—49 (cu un total de 17 ani, 10 luni și 17 zile de război) la 70,3% între 1965—69 (cu un total de 63 ani și 29 zile de război). De fapt, după 1963 nu mai există nici un singur război civil (de tip „antiregim") fără participare externă. Să mai notăm, în comparație, că din datele lui L. F. Richardson rezultă pentru perioada 1820—1945 numai 30,4% „perechi de beligeranți" în războaie civile, cea mai mare parte dintre acestea implicînd însă un conflict de clasă sau ideologic [67]. Situația actuală exprimă, după părerea noastră, evoluția confruntării sociale în cadrul orînduirii capitaliste, faptul că burghezia își vede amenințată direct poziția datorită unui nou raport de forțe.

Desigur, dezvoltarea și realitatea actuală a modelului social al recurgerii la forță a rezultat și rezultă și din utilizarea violenței armate de către grupurile oprimate în vederea cuceririi puterii politice și a schimbării ordinii sociale. Acesta este un fapt istoric. În același timp, ni se pare a fi în afara oricărei îndoieli că violența exploataților a intervenit numai datorită violenței stăpînilor, *în absența oricărei alte căi de schimbare socială și, cel mai adesea, ca urmare a represiunii declanșate de clasa posedantă.* Burghezia, arăta Marx, este cea care *„a silit* proletariatul parizian să facă insurecția din iunie" (1848 — n.n.) [68]. Referindu-se la revoluția din Octombrie, Isaac Deutscher sublinia că ea a fost poate cel mai *nonviolent* act de o asemenea

amploare din istorie. A fost făcută, de fapt, nu cu tunuri, ci cu cuvinte, cu argumente, cu ajutorul convingerii. Violența a venit doar odată cu intervenția imperialistă, cu războiul civil, apoi cu izolarea țării socialismului [69]. În Chile, în 1973, guvernul Unității Populare s-a aflat în fața unei burghezii decise (ca în atîtea alte rînduri) să arunce peste bord democrația și legalitatea pe care le „apărase" pînă atunci (lăsînd asta în sarcina muncitorilor) pentru a recurge pe față la teroarea albă.

Evaluarea rolului ce revine violenței deschise mînuite de clasa dominantă în crearea condițiilor homicidului organizat necesită și luarea în considerare a elementelor de reală valoare pe care le datorăm așa-numitei teorii a „statului-garnizoană". Conturată pentru prima dată de H. D. Lasswell în 1937, ca o încercare de a explica manifestările fasciste și militariste, această teorie stabilește o legătură nemijlocită între pregătirea de război și activitatea internă de control social și represiune. După părerea sociologului și politologului american, în condițiile unei presiuni externe îndelungate, armata poate ajunge să ocupe o poziție dominantă în viața social-politică, controlînd toate activitățile și reprimînd orice opoziție etc. [70]. Problema este, după părerea noastră, reală ; determinarea tuturor semnificațiilor sale reclamă însă o abordare mai largă. În primul rînd trebuie relevat faptul că armata și aparatul de represiune sînt instrumente ale clasei privilegiate, utilizate în conformitate cu interesele sale. În iunie 1848, arăta Marx, Cavaignac reprezenta „dictatura burgheziei prin sabie" [71]. Atunci cînd are loc o extindere a „competențelor" militarilor, aceasta se întîmplă într-un *anumit* context politic intern și în cazul unor *anumite* relații între clasa dominantă și restul societății * : este vorba îndeosebi de perioadele de instabilitate politică, de conflict acut în legătură cu valorile de bază, cînd este iminentă o schimbare a raporturilor de forțe etc. În aceste condiții este *în interesul* clasei posedante

* Desigur, sînt o serie de condiții care privesc nemijlocit organizația militară.

să creeze „statul-garnizoană" și să sporească rolul „specialiștilor în violență". Ca atare, este agitat spectrul „dușmanului", fie el din interior sau din exterior, și totul începe să fie subordonat pregătirii în vederea respingerii „amenințării", se extind formele de conducere și organizare de tip militar (vezi situația din Grecia între 1967—1974, din Bolivia, Chile etc.). Această intensă pregătire de război, care își pune amprenta asupra întregii vieți sociale, acționînd ca instrument de control intern în mîna clasei dominante, creează, fără îndoială, nu numai o legătură indirectă între politică și homicidul organizat, ci și una directă. Cînd nu este decisă direct angajarea într-un război extern *, militarizarea societății determină, în cele din urmă, interese (greu de controlat) care vizează nemijlocit realizarea unor acțiuni agresive în exterior, menține încordarea în relațiile cu vecinii, dă naștere la suspiciune, teamă etc. Exemplele istorice sînt numeroase : de la statul spartan la implicarea dictaturii militare din Grecia în evenimentele din Cipru în 1974. Însă fascismul — expresie a intereselor celor mai reacționare, mai șovine și mai agresive elemente ale capitalului monopolist și, în același timp, întruchipare absolută a „statului-garnizoană" — conturează în modul cel mai exact pînă unde poate merge relația dintre violența armată cu utilizare în interior și cea întrebuințată față de „străini".

Semnificația polemologică a politicului se dezvăluie, cu totul firesc, și în legătură cu ceea ce am numi *activitate externă explicită* a clasei dominante în vederea promovării intereselor sale, a generalizării relației de dependență și exploatare. Am abordat deja acest aspect. În general, trebuie subliniat faptul că raporturile de tip politic au dat forma oficială și reglementată a tendinței de expansiune a clasei posedante, au fixat obiectivele și momentele concrete de spațiu și timp ale recurgerii la forță, au permis, de asemenea, manifestarea

* Marx sublinia că un război în exterior poate constitui, uneori, o soluție pentru dificultățile interne, iar Lenin îl cita pe Cecil Rhodes care îi sfătuia pe guvernanții britanici : „Pentru a evita un război civil, trebuie să deveniți imperialiști" [72].

presiunii unor sectoare determinate ale grupului social privilegiat interesate într-o acţiune sau alta în relaţiile cu alte state. Constituirea de formaţiuni politice teritoriale tot mai largi prin utilizarea violenţei şi „concurenţa în domeniul cuceririlor" la care se referea Engels constituie, fără îndoială, expresiile cele mai clare ale acestei expansiuni *.

Contribuţia specifică a relaţiilor politice de tip „dominaţie de clasă" la determinarea cauzelor şi condiţiilor războiului trebuie discutată, însă, după părerea noastră, şi dintr-un alt punct de vedere, care ni se pare esenţial. Este vorba de aşa-numita *autonomie relativă a politicului.* Referindu-se la apariţia în societate a unor organe însărcinate cu promovarea intereselor comune, Engels sublinia faptul că acestea, prin simplul fapt că *reprezintă* restul comunităţii, dobîndesc în raport cu ea o *poziţie specială,* uneori chiar *antagonistă.* Autonomia lor creşte în procesul formării claselor şi a statului, din „instrumente ale vieţii poporului" ajungînd „organe de sine stătătoare" : *slujitorul* iniţial al societăţii se transformă treptat în *stăpîn* al ei [73]. Puterii sociale *imediate* a colectivităţii i se substituie o putere care a dobîndit o *realitate de sine stătătoare,* concentrată într-un organism special de constrîngere. Marx arăta că cei ce deţin funcţiile sociale dobîndesc interese *deosebite* faţă de mandanţii lor. Mai mult, puterea politică urmăreşte permanent să-şi mărească independenţa. Autonomia statului în raport cu „datele primare" era relevată şi prin sublinierea caracterului acestuia de *sinteză* oficială a societăţii civile [74]. *În poziţia specială a puterii politice, în separarea sa de societate s-au aflat şi se află, după părerea noastră, însemnate condiţii cu rol beligen, care, deşi derivă din cele create de funcţionarea statului ca instrument al dominaţiei de clasă, nu se identifică în totalitate cu ele.*

Fără a intra aici în dezbaterea — cu tradiţie în ştiinţa şi sociologia politică — privind conceptul de putere, intenţionăm să subliniem doar faptul că, în plan polemologic, *puterea* şi *lupta pentru putere* trebuie studiate nu numai ca un reflex sau ca un simplu derivat al antagonismului de clasă, ci şi *„în sine,* ca fenomen care generează anumite manifestări politice în *toate* (s.n. — *V.S.*) societăţile de clasă" [75].

Ce fapte ar putea fi socotite semnificative în legătură cu realitatea *polemos*-ului ?

1) În afara relaţiei inegalitare de clasă, la baza puterii politice se află un raport asimetric cu un sens mai general. Toate definiţiile puterii scot în evidenţă faptul că aceasta este capacitatea sau mijlocul, instrumentul prin care cei ce o deţin dirijează sau controlează activităţile sociale, asigură sau împiedică realizarea unor acţiuni de către ceilalţi oameni, influenţează, într-un anumit sens, comportamentul celorlalţi etc. Funcţionarea şi menţinerea unei asemenea relaţii de inegalitate—dependenţă se sprijină în bună măsură (deşi nu exclusiv) pe constrîngere şi, în ultimă instanţă, pe reazemul material al violenţei armate, contribuind, în acelaşi timp, la dezvoltarea acestuia. Faptul se verifică cu regularitate atunci cînd puterea este pusă într-un fel sau altul în discuţie.

2) Cei care deţin nemijlocit frînele puterii nu se confundă cu clasa dominantă la un moment dat şi nici măcar cu o fracţiune politicească identificabilă a ei. Întîi, pentru că, aşa cum sublinia Jaurès, puterea politică nu este întotdeauna un instrument *absolut* al grupului social privilegiat, exprimînd totuşi „raporturile dintre clase... raportul forţelor lor" [76], iar în al doilea rînd, şi acest lucru ne interesează, deoarece posesorii instrumentelor de decizie se bucură de autonomia relativă — care în anumite condiţii sociale tinde să se absolutizeze — derivată din faptul că, în toate cazurile, *reprezintă.* Între puterea de fapt şi puterea legitimă (în raport cu o societate sau cu o clasă) rămîne întotdeauna o distanţă definită de *iniţiativa* practicienilor puterii. În acest domeniu politicul nu a realizat niciodată o raţionalizare integrală, aşa încît diversele contribuţii şi retribuţii *nu rezultă* din aplicarea automată a unor reguli impersonale [77]. Fără îndoială, în ceea ce fac, aşa-numiţii *decision-makers* acţionează într-un *anumit* context, răspund unor interese *determinate* etc. Totuşi, datorită poziţiei speciale pe care o are puterea în viaţa socială, trebuie să avem în

* Vezi, în continuare, cap. IV.

vedere : a) definiția *concretă* a ceea ce într-un anumit moment *sînt* în mod obiectiv interesele clasei dominante și interesele globale se realizează sub forma a ceea ce *consideră* grupul politic conducător că sînt, procesul de evaluare fiind influențat de numeroși factori. Cum recurgerea la forță nu este o fatalitate, rezultă că *decizia politică* transformă în realitate toate condițiile homicidului organizat ; b) datorită avantajelor, privilegiilor etc. pe care le oferă puterea ca atare, poziția strategică a celor ce o dețin este *dorită* nu numai de către o altă clasă decît cea dominantă (fenomen deja abordat), ci și în cadrul aceleiași clase de indivizi sau grupuri între care — de multe ori — conflictul nu mai este identificabil practic la nivelul intereselor economice, ci doar în plan ideologic. Socotim *aceste* manifestări ideologice ca o expresie a *luptei pentru putere,* fenomen cu o însemnată contribuție la dezvoltarea *polemos*-ului.

În mod concret, pentru *primul aspect* ne vom referi aici la faptul că determinarea momentelor, a cazurilor în care interesul de clasă sau național este amenințat sau trebuie promovat (neapărat !) pe calea armelor se realizează — fapt variabil de la un context social la altul — (și) în legătură cu diferite cerințe particulare ale „jocului politic" și cu interesul major al permanentizării poziției celor ce pun în practică puterea. În aprecierea diferitelor conjuncturi intervin — istoria o demonstrează — preocuparea pentru obținerea de noi „credite" și noi confirmări ale legitimității puterii, grija pentru imaginea acesteia în ochii publicului, fie că este vorba de susținători sau de adversari etc. Cum practica a arătat că cele mai bine cotate „servicii publice" sînt cele care privesc „supraviețuirea comunității", deținătorii instrumentelor de decizie sînt împinși obiectiv (dar nu numai obiectiv) de lupta pentru putere spre o abordare *conflictuală* a problemelor interne sau externe cu care sînt confruntați și în genere spre supralicitarea rolului forței. Să amintim, de exemplu, că referindu-se la poziția lui Ludovic-Napoleon în interior, Marx și Engels apreciau la un moment dat războiul ca „singura lui carte" [78]. Pierderea a numeroase ocazii pentru îmbunătățirea atmosferei

internaționale sau încetineala cu care avansează astăzi procesul de destindere trebuie puse, de asemenea, în legătură *și* cu acest fenomen. Am putea evidenția, de pildă, o serie de „acte de prestigiu" care au dus la menținerea sau agravarea tensiunii în relațiile dintre state (vezi reluarea exploziilor nucleare în timpul crizei Berlinului, acțiunile militare americane în cazul „Mayaguez" etc.), justificarea lor ținînd exclusiv de logica specială a politicii. *Cel de-al doilea aspect* — lupta pentru putere — a avut și are o contribuție majoră la proliferarea condițiilor homicidului organizat. Păstrarea sau dobîndirea instrumentelor puterii în cadrul aceleiași clase s-a făcut adesea tot cu ajutorul forței armate și prin eliminarea fizică a adversarilor (sau a făcut „trimitere" explicită la forță), ceea ce a avut drept consecință, printre altele, întărirea legăturii dintre violență și organizarea de tip politic bazată pe dominație și privilegiu și adîncirea separării dintre sfera în care se decide asupra recurgerii la arme și restul societății.

3) Autonomia relativă a puterii politice, în speță a centrului de decizie în privința păcii și războiului (autonomie care, în societatea burgheză, ajunge la valori absolute), a transformat recurgerea la violență armată într-o chestiune de *competență restrînsă,* supusă adesea unui control social minim. Acest fapt este deosebit de evident în perioada contemporană, în condițiile evoluției înregistrate de confruntarea militară. Consecințele sale sînt lesne de întrevăzut : a) colectivitatea nu are practic posibilitatea să analizeze și să decidă în cunoștință de cauză asupra situațiilor de criză cu care este confruntată sau măcar asupra deciziilor care conduc inexorabil la explozia violenței. Datele de care totuși dispune provin din „sursă controlată", exprimînd aprecierea oficială asupra momentului și intenția puterii de a pregăti opinia publică în vederea unui rol de „coloratură" (vezi importanța acordată proceselor de ordin emoțional etc.) ; b) pentru cei ce iau deciziile, homicidul organizat **se** determină ca o problemă *abstractă,* iar costurile umane și materiale ca elemente de natură tehnică în procesul elaborării strategiei politice. Această caracteristică (care ține și de politică în sine

și de psihologia oamenilor politici) s-a accentuat pe măsura pătrunderii științei în activitatea de pregătire și ducere a operațiilor militare. Utilizarea studiilor de cost-eficiență, de exemplu, permite astăzi deținătorilor puterii să considere recurgerea la forță ca o activitate raționalizată (ca oricare alta) ce permite, cu „cheltuieli" minime, obținerea de rezultate maxime ; c) modul în care se hotărăște o acțiune sau alta de escaladă oferă cîmp larg de acțiune unor factori irelevanți pentru problema în cauză, erorilor de apreciere, imaginilor deformate etc.

Consecințele autonomiei puterii politice în plan polemologic au dobîndit o semnificație deosebită în zilele noastre. Așa cum sublinia C. Wright Mills, dacă oamenii fac istoria, trebuie să recunoaștem că — mai ales astăzi — nu toți oamenii au aceeași putere să o facă. Centralizarea deosebită a puterii, a instrumentelor de decizie în perioada contemporană are ca urmare faptul că hotărîrile unor cercuri restrînse determinabile „pot face istoria" : nu în împrejurări alese de ei, cum spunea Marx, dar în comparație cu alți oameni și cu alte epoci, aceste împrejurări nu par să fie copleșitoare [79]. După părerea noastră, acesta este un fapt real. A pretinde contrariul ar fi o absurditate sociologică sau o obtuzitate politică, care ne-ar împiedica să judecăm pe cei ce poartă răspunderea conducerii politice.

Eliminarea *deplină* și *definitivă* din viața socială a condițiilor de ordin politic ale homicidului organizat este legată, fără îndoială, de același proces de transformare profundă a societății umane, de aceleași obiective ale revoluției socialiste la care ne-am referit anterior. Edificarea păcii presupune înlăturarea formei de organizare și conducere a treburilor publice caracterizată de dominație și dependență, de conectarea ierarhică, generatoare de privilegii, a pozițiilor sociale, dispariția puterii politice separate de societate și situate deasupra ei. Realizarea unei lumi fără arme este de neconceput fără *clarificarea* — teoretică și practică — a locului și rolului puterii în societate, a limitelor sale de acțiune într-o comunitate de oameni liberi și egali, fără *luarea în stăpînire* de către colectivitate a întregii activități

de conducere și în special a instrumentelor și a procesului de decizie în problemele păcii și războiului, fără *desacralizarea și laicizarea* politicii (scoaterea sa de sub tabu-urile care o înconjoară, transformarea actului politic dintr-un fenomen misterios și inaccesibil maselor într-un „bun colectiv" și într-o îndatorire socială generală), *defeudalizarea* și reconstrucția funcțională a relației dintre cei ce îndeplinesc rolurile de conducere și cei ce sînt conduși, astfel încît istoria să fie făurită de comunitate, corespunzător propriei sale voințe. Desigur, ne aflăm aici în fața a ceea ce am putea numi *sarcinile strategice* ale luptei împotriva cauzelor homicidului organizat. Cum implementarea condițiilor păcii este un proces de durată, trebuie discutată și problema sarcinilor sale *tactice*. Am subliniat faptul că puterea politică este, totuși, o expresie a relațiilor dintre clasele unei societăți. Se poate aprecia, în acest context, că schimbarea raportului de forțe în favoarea clasei muncitoare și a aliaților săi, a maselor populare, democratizarea vieții publice și limitarea posibilităților de manevră ale cercurilor reacționare etc. constituie o frînă importantă în calea violenței. Așa cum evidențiază documentele partidului nostru, soluționarea problemelor lumii contemporane și preîntîmpinarea unor noi războaie impun intensificarea luptei maselor populare din toate țările, a tuturor forțelor revoluționare, progresiste — clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile mijlocii, tineretul etc. — pentru transformarea lumii și așezarea ei pe baze noi, pentru o politică nouă de pace [80]. În același timp, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, este necesar ca popoarele să cunoască întreaga activitate a guvernelor, ceea ce se întreprinde în numele lor pe planul politicii internaționale. Așa cum arăta și Lenin, trebuie desființată cu desăvîrșire diplomația secretă, asigurîndu-se ca toate tratativele să se ducă deschis, în fața popoarelor, dîndu-se publicității, de exemplu, textele complete ale tuturor tratatelor și acordurilor [81].

Organizarea teritorială a comunităților etnice. Cauzele și condițiile homicidului organizat nu pot fi înțelese în adevărata lor lumină fără a aborda proble-

mele rezultate din faptul că, în producţia socială a vieţii lor, indivizii umani s-au raportat întotdeauna nu la cadrul în bună măsură abstract al unei umanităţi generice, ci la cel al unor *comunităţi* — în perioada modernă şi contemporană, al naţiunilor — *legate de un anumit teritoriu.* Originea unei atari situaţii, am văzut acest lucru, se află în societatea arhaică. În acest cadru, au apărut germenii aşa-numitelor *comunităţi etnice.* Am analizat consecinţele în plan polemologic ale acestui fapt, mai precis ale ciocnirilor dintre interesele unor asemenea comunităţi, care, atunci cînd erau apropiate, au ajuns, inevitabil, să stabilească relaţii mai mult sau mai puţin intense şi, cel mai adesea, un schimb de valori. După apariţia statului — formă de organizare socială bazată nemijlocit pe controlul teritorial exercitat de puterea politică — *condiţiile recurgerii la violenţa armată se dezvoltă în strînsă legătură cu existenţa colectivităţilor stăpîne pe un anumit „pămînt", a căror coeziune nu se datoreşte numai constrîngerii, ci şi unei anumite comunităţi de viaţă economică* (la început încă fragilă), *de limbă, tradiţii şi obiceiuri culturale, ca şi conştiinţei originii şi soartei comune, a deosebirii faţă de „străini".* Gradul de integrare pe care îl asigură această colectivitate în raport cu componentele sale structurale, puterea şi durabilitatea legăturilor ce se stabilesc între indivizii care îi aparţin explică manifestarea sa ca actor esenţial al nivelului la care apare războiul.

Comunitatea etnică constituie de la bun început, mai ales dacă ne referim la războaiele externe, un filtru, cu permeabilitate variabilă, pentru factorii cu rol beligen şi, de asemenea, *un nivel specific de elaborare a premiselor utilizării forţei.* Dacă vom avea însă în vedere primele etape, cea a popoarelor antice şi, într-o anumită măsură, cea a popoarelor moderne apărute în perioada trecerii la feudalism, este necesar să subliniem faptul că legătura dintre ceea ce am numit condiţiile structurale ale homicidului organizat (activitatea clasei dominante pentru organizarea vieţii sociale într-un mod favorabil promovării intereselor sale în interior şi exterior şi apărarea poziţiei sale în interior) şi recurgerea

explicită la violenţa armată se dovedeşte (cînd nu ne oprim la nivelul ideologic) *aproape nemijlocită.* În cazul războaielor interne (civile) lucrurile sînt limpezi. Cît priveşte războaiele externe rezultate dintr-o tendinţă de expansiune, acest fapt va fi, de asemenea, uşor de observat dacă ne vom referi, în primul rînd, la partea care declanşează confruntarea (fixînd „cauzele" sale). Pentru cea care duce un război de apărare, se va profila în mod direct problema *supravieţuirii* şi aceasta pentru întreaga colectivitate — deci şi pentru categoriile sociale dominate —, ca o expresie a cunoscutei „alegeri între două rele" şi, într-o măsură deloc lipsită de importanţă, a filtrului comunitar. Statul organizat pe baze etnice asigură cele mai bune condiţii ale dezvoltării social-economice a colectivităţii pe care o formează cei de acelaşi neam, ale fiinţării şi înfloririi culturii sale ş.a.m.d., iar premisele pe care le asigură *exclusiv pe seama sa* pentru realitatea *polemosului* se datoresc, încă din această etapă, *anumitor relaţii stabilite între organizaţiile sociale teritoriale.* Aşa cum se arată, de exemplu, în programul partidului nostru, „închegarea primelor nuclee statale — a voievodatelor — şi apoi concentrarea acestora în state feudale puternice au asigurat atît dezvoltarea continuă a forţelor de producţie, cît şi conservarea fiinţei poporului, apărarea autonomiei ţărilor române în faţa marilor imperii ale vremii" [82]. În cazul războaielor rezultate din ciocnirea intereselor expansioniste ale claselor dominante din două state, legătura este, în ambele situaţii, directă.

Odată cu constituirea popoarelor moderne şi mai ales a *naţiunilor* — caracterizate de comunitatea de limbă, teritoriu, viaţă economică şi culturală, de anumite trăsături psihologice şi de conştiinţa naţională — chestiunea „filtrului comunitar" dobîndeşte o semnificaţie cu totul deosebită. Trecerea la capitalism a definitivat bazele social-economice, politice, culturale şi inter-naţionale (prin formarea, pentru prima dată, a unui *sistem* inter-naţional) ale *rolului relativ autonom în plan polemologic al unităţii sociale etnice.* Pentru a simplifica lucrurile ne vom referi în continuare exclusiv la naţiune, ca forma comunitară contemporană

și unitatea de bază a politicii internaționale. Ceea ce ne interesează, desigur, nu este problema mai largă a rolului națiunii în lumea de astăzi sau în dialectica relațiilor internaționale, ci problemele pe care le pune în legătură cu condițiile războiului.

Pornind de la un punct de vedere cu largă circulație în literatura de specialitate, putem operaționaliza rolul națiunii în acest domeniu referindu-ne la semnificația *caracterului național*, a *interesului național* și a *puterii naționale*.

Cum subliniază numeroși autori, definirea *caracterului național* rămîne încă o chestiune nebuloasă [83] ; ca atare, cu greu se poate spune care este influența sa reală asupra originii războiului. Fără îndoială, nu putem nega faptul că națiunile *se deosebesc* între ele (ca urmare a unui îndelungat proces istoric) prin anumite elemente de factură psihică și culturală ; fiecare dispune de un set particular de trăsături care asigură (în interior) o anumită unitate (sau uniformitate) de mod de viață, a modului de a gîndi și acționa, de structură caracterială și temperamentală, de obiceiuri și sentimente etc., iar în exterior, singularitatea națiunii respective. Chestiunea care se pune este aceea dacă acest specific, care se exprimă și în ceea ce numim conștiință națională, constituie o sursă nemijlocită a comportamentului beligen sau influențează deciziile care conduc la utilizarea forței armate. În general, circulă numeroase clișee în legătură cu aceste probleme. Astfel, se spune că anumite națiuni sînt mai războinice decît altele, că dispun de calități militare înnăscute etc. De exemplu, în privința originii războaielor din Europa s-a vorbit mult despre consecințele caracterului războinic al germanilor. Carta O.N.U., de asemenea, arată că organizația este deschisă tuturor țărilor *iubitoare de pace :* cu alte cuvinte, unele state nu au această caracteristică. L. F. Richardson a făcut de aici o problemă științifică : este războiul o trăsătură a anumitor națiuni ? Există vreo legătură între război și caracterul național ? Pentru aceasta a utilizat analiza statistică, calculînd „implicarea națională". Rezultatele obținute arată că nu Germania, ci Anglia este țara care a participat între 1820—1945 la cele mai multe războaie ma-

jore. Înseamnă deci că englezii sînt mai războinici ? Cercetătorul englez a analizat și perechile de beligeranți în funcție de limba vorbită, fără a putea evidenția vreo corelație semnificativă [84]. Analizînd tendințele evoluției războiului, Wright a ajuns și el, indirect, la problema implicării naționale : pe întreaga perioadă 1550—1900, Anglia a fost implicată în cele mai multe războaie ; pe anumite perioade intermediare, însă, rolul „de frunte" a revenit altor state : Franța, Spania și Rusia, procentaje apropiate înregistrînd și Austria, Turcia, Prusia etc. Dacă se iau în considerare toate tipurile de războaie (nu numai cele cu statut juridic clar) — și, vom adăuga, mai ales în situația contemporană (1945—1975) — reiese că S.U.A., în întreaga lor istorie, au avut numai vreo 20 de ani în care armata nu a fost angajată în operații militare. Cu alte cuvinte, arată sociologul american, țările care în perioada modernă pot fi considerate *mari puteri* au fost implicate în medie de două ori mai mult în războaie decît țările mici [85].

În ceea ce ne privește, considerăm că elementele legate de *deosebirile* de ordin național — care, în situațiile de criză, cunosc o exacerbare remarcabilă — acționează, totuși, deși în legătură cu alți factori, în sistemul condițiilor beligene : atît în procesul de decizie, influențînd imaginile liderilor politici (vezi, în continuare, pct. 4), cît și la nivelul opiniei publice, contribuind la cristalizarea motivelor utilizării violenței armate atunci cînd respectivele interese colective sînt puse în cauză, asigurînd *sprijinul* necesar politicii războinice promovate de clasa dominantă și condițiile *normalității* recurgerii la forță față de străini sau chiar contribuind la agravarea unor crize. De fapt, grupul dominant a promovat întotdeauna *ideologia naționalistă* ca un mijloc de diversiune și justificare a politicii de expansiune și asuprire națională (vezi, de exemplu, situația din preajma primului război mondial, cea din Germania hitleristă, cea din Franța cînd a început mișcarea de eliberare din Algeria sau cea actuală din Orientul Apropiat etc.).

Problema *interesului național* ar putea fi socotită drept nucleul subiectului pe care îl abordăm. În esență,

acest concept se referă la *necesităţile* ce acţionează ca stimul fundamental al activităţii naţiunilor şi statelor în politica internaţională. Avînd un caracter concret-istoric, ele însumează *tot* ceea ce în mod obişnuit este necesar pentru existenţa şi dezvoltarea de sine stătătoare a naţiunii şi statului respectiv într-o anumită etapă. Pe această bază se poate considera că interesul fundamental şi permanent al diverselor naţiuni este fie acela al constituirii într-o unitate socială, politiceşte organizată, de sine stătătoare (pe teritoriul corespunzător), fie al menţinerii acesteia atunci cînd există. Într-un asemenea caz s-ar părea că nu se pune în nici un fel problema confruntării pe baza interesului naţional. În realitate lucrurile sînt ceva mai complicate. *În primul rînd,* pentru că atingerea obiectivului strategic enunţat se realizează concret printr-o serie de acţiuni care *se raportează* la acţiunile altor unităţi sociale asemănătoare (în primul rînd ale celor apropiate), ceea ce creează, în mod obiectiv, *posibilitatea* unor neînţelegeri, contradicţii, conflicte etc. Richardson a evidenţiat, de exemplu, ponderea mare a confruntărilor armate legate de chestiuni de frontieră şi faptul că războaiele se duc mai ales cu vecinii [87]. Fenomenul se explică nu numai prin rolul important pe care îl joacă teritoriul în dezvoltarea comunităţii naţionale sau prin valoarea sa simbolică („pămînt al strămoşilor"), ci şi prin aceea că el realizează *practic* vecinătatea statelor şi exprimă întreaga istorie a raporturilor stabilite între ele (oferind suportul celorlalte posibilităţi de conflict, îndeosebi economice). *În al doilea rînd,* este vorba de faptul că *afirmarea interesului naţional are un caracter de clasă:* clasa dominantă, în calitatea sa de reprezentantă a întregii naţiuni, dă definiţia practică a intereselor naţionale în raport cu interesele sale în *interior* şi *exterior* sau promovează nemijlocit interesele sale *expansioniste* la rang de interes naţional. Dacă ţinem seama de elementele discutate anterior, se poate spune că *grupul social dominant dă o definiţie conflictuală intereselor diferitelor naţiuni* şi creează condiţiile recurgerii la violenţă pentru promovarea lor. *În al treilea rînd,* această abordare conflictuală se întăreşte în contextul autonomiei puterii politice, a celor ce deţin

pîrghiile decizionale. Trebuie să spunem că forma — naţională — pe care o iau deciziile grupului conducător oferă acestuia o marfă serioasă de acţiune şi, în acelaşi timp, o mare capacitate de mobilizare. Permite, de asemenea, crearea de probleme care devin *ale naţiunii* şi trebuie să se ţină seama de ele. Este interesant de analizat acest lucru în cazul politicii de decolonizare iniţiată în Portugalia după 25 aprilie 1974. Într-un interviu acordat în iunie 1974 ziarului *Scînteia,* Mario Soares, în acel moment ministru de externe, aprecia că războaiele din fostele colonii nu se pot termina „fără negocieri", deoarece există anumite „probleme complexe pe care un guvern responsabil nu le poate ignora" şi care trebuie rezolvate „în condiţii de egalitate şi avantaj reciproc" [88]. Respectivele probleme fuseseră create de dictatura fascistă. *În al patrulea rînd,* datorită caracteristicilor pe care acţiunile expansioniste (imperialiste) ale clasei dominante din diferite ţări le imprimă sistemului inter-naţional, interesele diferitelor naţiuni ajung *să se opună şi să nu se poată realiza concomitent.* Ca atare, în anumite cazuri, este posibil ca pentru o naţiune sau alta recurgerea la violenţă să apară nu ca un rezultat al activităţii cu rol beligen a propriei clase dominante (deşi se va desfăşura prin intermediul ei), ci, mai degrabă, în legătură cu apărarea intereselor naţionale, cu afirmarea fiinţei naţionale etc. Cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, dezvoltarea istorică, perpetuarea îndelungată a politicii imperialiste, de forţă şi dictat, dominaţia colonială au generat şi au lăsat nesoluţionate multe probleme complicate, spinoase în raporturile dintre state [89]. În aceste momente se produce ceea ce S. Brucan numea *balansoar între relaţiile de clasă şi cele naţionale:* în momentele de înaltă tensiune naţională conflictul de clasă este minimizat, statul manifestîndu-se *mai ales* în calitatea sa de „depozitar" al intereselor generale, de instrument politic al naţiunii [90]. Războaiele de eliberare naţională trebuie judecate din această perspectivă.

Analiza conceptului de *putere naţională* este în măsură să completeze imaginea de mai sus. Nu vom intra acum în dezbaterea privind definiţia puterii în relaţiile inter-naţionale. Ceea ce ne propunem este subli-

nierea a două aspecte : a) dezvoltarea social-economică în cadrul unor unităţi sociale independente cu caracter teritorial are ca rezultat *obiectiv* existenţa şi dezvoltarea unor diferenţe şi decalaje în privinţa anumitor variabile ce pot fi subsumate conceptului de putere : suprafaţă, populaţie, resurse naturale, producţie industrială şi agricolă, capacitate tehnologică, ştiinţifică, forţă militară, integrare şi coeziune etc. ; ca atare, nu numai interesele diferitelor naţiuni încep să se individualizeze, ci şi capacitatea lor de a le promova. *Puterea* devine o variabilă a relaţiilor dintre colectivităţi (ea nu există decît ca *raport*) şi un mijloc de reglementare a problemelor dintre unităţi inegale ; b) în condiţiile unei structuri sociale inegalitare, de clasă şi a organizării de tip politic, activitatea de promovare a intereselor este circumscrisă, limitată de *putere,* de volumul mijloacelor materiale disponibile pentru realizarea obiectivelor formulate. Clasa dominantă acţionează pentru acumularea şi sporirea acestor mijloace în cadrul comunităţii pe care o conduce, întrucît puterea (naţională) este instrumentul cu care ea operează nemijlocit ca suport al tendinţelor sale expansioniste, atît în interior, cît şi (mai ales) în viaţa internaţională. Datorită integrării pe care o oferă naţiunea în raport cu componentele sale structurale, (clase etc.) acest fapt este mascat, puterea devenind un fel de bun al întregii comunităţi. Aşa cum am văzut, analiza statistică relevă implicarea prioritară în războaie a marilor puteri *.

Şi la acest nivel al analizei şansele păcii pot fi discutate într-un mod specific. În condiţiile în care naţiunea va avea în continuare, pentru o lungă perioadă de timp, un rol de mare însemnătate în societate, problema esenţială se dovedeşte a fi aceea a asigurării dreptului fiecărei comunităţi naţionale la autodeterminare, la dezvoltare liberă şi independentă, a respectării intereselor naţionale ale fiecărui popor, a efortului tenace pentru „acomodarea" paşnică a activităţilor externe

* În capitolul IV aceste probleme sînt tratate la nivelul lor specific de manifestare : sistemul relaţiilor internaţionale.

desfăşurate de diferitele state. Aşa cum arăta secretarul general al partidului nostru, lichidarea urmărilor vechii politici, reglementarea justă a diferendelor dintre state cer să se acţioneze „într-un spirit de înaltă răspundere, recurgîndu-se la discuţii şi tratative directe între ţările interesate, care să aibă la bază respectarea dreptului de autodeterminare al fiecărei naţiuni, respectul libertăţii şi independenţei fiecărui popor". În lumea de astăzi, în care se afirmă tot mai riguros dorinţa popoarelor de a trăi libere, „problema autonomiei şi neatîrnării fiecărei naţiuni, a dreptului suveran al fiecărui popor de a fi stăpîn în propria ţară constituie o legitate obiectivă a însăşi dezvoltării social-istorice" [91]. În acelaşi timp, sînt necesare acţiuni pentru apropierea şi mai buna cunoaştere a naţiunilor, pentru educarea reciprocă în spiritul respectului, al colaborării şi păcii. Rezultatele Conferinţei pentru securitate şi cooperare în Europa sînt încurajatoare şi din această perspectivă.

Organizaţia militară. Deşi ne ocupăm în acest capitol de condiţiile structurale ale războiului, abordarea ar rămîne incompletă fără a lua în discuţie problema rolului instrumentului nemijlocit al violenţei : *armata.* Circa 4 400 de ani de istorie *proprie* a organizaţiei sociale constituite anume pentru utilizarea practică a forţei (prima armată permanentă a fost creată, se pare, de Sargon, regele Akkadului, cu 2 400 ani î.e.n.), autonomia pe care o dobîndeşte, de-a lungul timpului, în raport cu societatea şi proliferarea deosebită a activităţii de pregătire pentru război în zilele noastre justifică, fără îndoială, o asemenea întreprindere.

Bunul simţ pare să ne spună că *războaiele* ar fi imposibile fără existenţa *armatelor :* cu alte cuvinte, că dezarmarea generală constituie calea cea mai simplă către pace. Un asemenea punct de vedere ar fi sprijinit, în primul rînd, de o realitate politico-diplomatică : cea a tentativelor întreprinse de state, mai ales după ultimul război mondial, în vederea găsirii unor formule pentru desfiinţarea instrumentelor lor de forţă. Mai mult, cunoaştem chiar o hotărîre *unilaterală* de dezarmare : *Costa Rica.* Faptul că, la puţină vreme, această ţară a suferit atacul vecinei sale — Nicaragua —, ca

şi lipsa de rezultate concrete a negocierilor internaţionale asupra dezarmării indică, însă, că lucrurile sînt ceva mai complicate. Cu toate acestea, deşi nu tocmai în termenii simţului comun *, chestiunea contribuţiei instituţiei militare — a pregătirii practice a homicidului organizat — la funcţionarea nestînjenită a condiţiilor războiului se pune în mod foarte serios. Cercetării polemologice îi revine misiunea de a stabili care este această contribuţie şi cum se manifestă ea. Nu este vorba, deocamdată, de a discuta problema *cursei înarmărilor* — deoarece trebuie analizată ca un fenomen al relaţiilor *dintre* state (vezi cap. IV) —, ci consecinţele de ordin polemologic ale desfăşurării activităţilor militare în cadrul fiecărei societăţi, ţinînd seama, desigur, de caracteristicile lor fundamentale în plan social-politic.

a) În afara realităţii propriu-zise a războiului, armata — înţeleasă nu numai ca organizaţie socială căreia îi revine, în cadrul statului şi în numele lui, responsabilitatea legitimă de a pune în practică decizia de recurgere la violenţă, ci şi ca un set de comportamente specifice legat de utilizarea forţei, împreună cu ansamblul fenomenelor corespunzătoare de ordin psihologic şi totalitatea instrumentelor cu destinaţie nemijlocit militară (armamentul de orice tip) — îşi aduce contribuţia practică cea mai de seamă la conservarea în cadrul culturii societăţilor a realităţii violenţei. Dincolo de simpla prezenţă *materială* a instituţiilor militare — care, ca parte a mediului total de viaţă, influenţează nemijlocit genul de experienţe şi de idei împărtăşite de oameni — trebuie să luăm în considerare consecinţele de natură *culturală* şi *psihologică* (transmiterea anumitor deprinderi, atitudini, valori, stări de spirit, omogenizarea percepţiei etc.) ale : a_1) codificării şi profesionalizării modelului social al luptei, a_2) experimentării (şi

* Această precizare este necesară din două motive : *întîi*, că, aşa cum am încercat şi vom încerca în continuare să arătăm, existenţa războiului ţine de condiţii sociale structurale la nivelul societăţilor şi al relaţiilor dintre ele, iar *al doilea*, că, în acest context, nu este discutată — socotind-o a fi limpede — chestiunea *necesităţii* armatei (existînd pericolul războiului de agresiune, se menţine şi utilitatea instrumentului de *apărare*).

dobîndirii) de către fiecare generaţie, chiar dacă *in vitro*, ca să spunem aşa, a comportamentului caracteristic homicidului organizat, a_3) ritualurilor militare care angrenează, cu anumite prilejuri, o parte mai largă a societăţii decît cea aflată la un moment dat sub arme, a_4) acţiunii de transmitere pe diferite canale a valorilor militare, de pregătire emoţional-afectivă etc.

b) În calitatea sa de instrument de forţă al statului, organizaţia militară se manifestă ca un factor de *traducere practic-materială* a condiţiilor structurale ale războiului. Despre ce este vorba ? Pentru a-şi putea îndeplini în bune condiţii misiunea (mai ales avînd în vedere caracterul abstract al sarcinii care i se fixează : a fi gata întotdeauna) şi ca expresie a procesului de *dezvoltare* a puterii politice, armata este „împinsă" în mod obiectiv spre o „reproducţie lărgită" a activităţilor sale, în primul rînd spre *hipertrofierea scheletului său material* (vezi volumul cheltuielilor militare *). Mijloace imense sînt folosite pentru acumularea sau pentru inventarea unor arme tot mai perfecţionate. În societatea burgheză, aşa cum am văzut, creşterea înregistrată de forţele armate îşi datorează impulsul şi funcţiei economice a înarmărilor. Se pare că acest fenomen de continuă *expansiune* — pînă la un punct, autonom faţă de tensiunea internaţională — creează *direct* anumite „disponibilităţi" suplimentare în procesul deciziei de politică externă („uşurînd" drumul spre război), precum şi o serie de probleme în relaţiile dintre state (fiind perceput ca o ameninţare). Utilizînd analiza de regresie multiplă, M. D. Wallace a întreprins un studiu asupra comportamentului a 25 de naţiuni între 1820—1945 (pe baza datelor lui Singer, Small şi Jones) şi a ajuns la concluzia că nivelul forţelor armate şi al armamentelor apare drept „factorul cheie în transformarea tensiunilor generate de structura sistemului inter-

* Dacă în 1870 cheltuielile militare ale marilor puteri atingeau suma de 1,70 dolari pe cap de locuitor, în 1914 acest nivel era de 4,27 dolari, în 1937, 25,0, iar în 1963, circa 200. În 1974, S.U.A. cheltuiau 405 dolari, R.F.G., 230, Franţa, 190, Anglia, 175 dolari ş.a.m.d. Creşterile se observă şi în legătură cu volumul forţelor armate sau cu ponderea oamenilor aflaţi sub arme în totalul populaţiei [92].

național în beligeranță deschisă", ceea ce „discreditează teoria potrivit căreia armamentele nu sînt ele însele o cauză de război, ci numai reflectă tensiunile generate de alți factori, care sînt adevăratele cauze" [93]. N. Z. Alcock crede că mărirea cheltuielilor militare, cu alte cuvinte, pregătirea pentru război, este atît un simptom cît și o cauză a tensiunii, crescînd probabilitatea confruntării armate. Pe baza unui „index al amenințării internaționale" (cheltuielile militare ca procent din GNP, rata creșterii cheltuielilor militare și GNP per capita), cercetătorul canadian a analizat situația din perioada 1964—70 : circa 83% dintre statele angajate în războaie în acest timp au putut fi prevăzute cu ajutorul indexului [94].

Fără îndoială, problema — reală — a rolului beligen al armamentelor nu este deloc simplă și, în adevărata sa lumină, poate fi înțeleasă doar pe baza *condițiilor structurale* ale războiului. Trebuie considerată însă plină de semnificație importanța pe care o acordă documentele noastre de partid, ca și inițiativele românești de politică externă, înghețării și reducerii cheltuielilor militare. „Înarmările, arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, reprezintă un factor de stimulare a politicii de forță și dictat, de amestec în treburile interne ale altor popoare, de tensiune și conflicte, sporind continuu pericolul declanșării unui război..." [95]. Chestiunea a devenit stringentă datorită armelor nucleare, a căror apariție nu numai că a mărit aroganța politicii imperialiste și rolul percepției amenințării în elaborarea politicii externe, dar a creat posibilitatea ca însuși instrumentul violenței să scape de sub orice control în dezvoltarea sa aberantă.

c) Aportul funcționării instituției militare la conservarea realității *polemos*-ului poate fi analizat și în legătură cu alte aspecte, dintre care reținem influența negativă exercitată asupra relațiilor dintre state (prin întreținerea unei atmosfere de tensiune) de acțiunile externe motivate prin rațiuni de ordin militar, de anumite activități „de întreținere", ca strîngerea de informații militare, manevre importante și mișcări masive de trupe, prezența militară sau construirea de baze pe teritoriul altor state etc., sau de ajutorul militar și

transferurile (vînzările) de arme în diferite zone ale lumii *. Importanța acestor chestiuni ar putea fi sugerată nu numai de crearea unor pretexte de confruntare (reale sau pentru „verificarea" reacției), ci și de *rezistența* deosebită a subiectelor de ordin militar în cadrul negocierilor purtate în ultima perioadă în Europa (Conferința pentru securitate și cooperare și Consultările de la Viena în problema reducerii trupelor și a armamentelor). Fapt este că nu s-a reușit pînă acum nici o reducere a arsenalelor sau a volumului activităților militare.

d) Începînd mai ales cu revoluția industrială, expansiunea instituției militare a avut ca urmare apariția unui sistem atît de complex de legături cu anumite sectoare și activități sociale și a unor interese de o asemenea specificitate, încît trebuie judecată nu numai ca un reflex sau „traductor" al condițiilor structurale ale războiului, ci și ca o *variabilă autonomă*. În mod concret, este vorba de conturarea anumitor *fenomene* în măsură să contribuie la dezvoltarea sistemului condițiilor beligene, precum și a unor *acțiuni* prin care militarii să încerce influențarea deciziilor politice într-un mod favorabil intereselor lor. Fără îndoială, este necesar să precizăm că în funcție de *tipul* societății respective, de locul concret pe care îl ocupă armata în viața socială și de funcțiile ce i-au fost atribuite, de caracteristicile controlului politic care se exercită asupra sa, această posibilitate se transformă sau nu în realitate. Socialismul este străin, prin natura sa, unor astfel de manifestări **.

Fenomenul de întrepătrundere dintre funcționarea organizației militare și cea a altor sectoare sociale și în primul rînd cu activitatea economică și politică dă naștere așa-numitului *complex militar-industrial*, sau ceea ce Cook (1962) numea „stat militarizat" (*Warfare*

---

* Poate fi discutată și chestiunea activității serviciilor de informații care, în unele cazuri (vezi S.U.A.), se ocupă și de subversiune, de contracararea forțelor revoluționare.

** Nu trebuie să se uite că menținerea organizației militare după construirea socialismului este legată, în esență, de amenințarea externă, capitalistă, de menținerea politicii imperialiste și nu de *natura* orînduirii social-politice.

state), Galbraith (1969) „birocrație militar-industrială", iar Melman (1971) „capitalism al Pentagonului". O asemenea situație pare să nu fie proprie numai Statelor Unite [96]. Fără îndoială, dezvoltarea complexului militar-industrial nu poate fi înțeleasă dacă se trece cu vederea — așa cum fac unii autori [97] — contribuția *majoră* a activității clasei dominante sau a anumitor fracțiuni ale sale în legătură cu promovarea propriilor interese economice și politice. În același timp, trebuie relevate rețeaua de *dependențe* pe care a generat-o acest fenomen, în speță „cointeresarea" a numeroase sectoare sociale în continuarea politicii de înarmare, precum și *consecințele* în privința capacității de decizie și de influențare de care a ajuns să dispună organizația militară atît în probleme interne, cît și — mai ales — în definirea strategiei politice externe. După părerea lui C. Wright Mills, este vorba de o adevărată pătrundere a militarilor în așa-numita *elită a puterii*, de o conjugare a intereselor elitei politice, economice și militare, care are consecințe dintre cele mai negative pentru soarta păcii [98]. În literatura noastră subiectul a fost supus unei analize aprofundate, deja citate, de către prof. Gh. Dolgu. Seriozitatea efectelor de ordin beligen ale poziției dobîndite de instrumentul violenței armate va fi relevată și mai bine dacă avem în vedere ceea ce Galloway numea „multinaționalizarea complexului militar-industrial" (este vorba de „aria atlantică"), ale cărei interese sînt strîns legate de menținerea tensiunii internaționale și de producerea unor războaie locale [99].

e) Problema rolului organizației militare se pune însă chiar în absența dobîndirii de către aceasta a unei puteri *economice* ieșite din comun și la un nivel mai general. Nu trebuie neglijat faptul că militarii (de profesie) formează un *grup social* cu un *loc* bine definit în funcționarea societății și, ca atare, cu anumite *interese comune* vis-à-vis de desfășurarea treburilor publice. Trebuie spus că, mai ales în condițiile unei anumite componențe sociale a acestui corp (recrutare îndeosebi din păturile privilegiate sau legături puternice cu ele), participarea la „organizarea și conducerea utilizării violenței armate" este însoțită și de o anumită

uniformitate atitudinală și comportamentală, ca și în privința trăsăturilor de personalitate, a modului de a gîndi, a stărilor de spirit și sentimentelor împărtășite de membrii grupului a cărei dominantă este definită de autoritarism, conservatorism, rigiditate, dogmatism, înclinația spre utilizarea forței etc. Pe o asemenea bază și în anumite condiții social-politice (vezi mai sus) *, apare *posibilitatea* ca : e_1) prin intermediul funcției lor *consultative* în cadrul mecanismului decizional, militarii să orienteze politica externă în conformitate cu viziunea lor asupra lumii [100], accentuînd, în genere, ponderea mijloacelor violente (aceasta atît în ansamblu, cît și în legătură cu diferite situații concrete, în care se pune problema interpretării acțiunilor adversarului și a alegerii variantelor de răspuns — vezi, de exemplu, poziția liderilor militari americani în timpul crizei rachetelor din Cuba sau în cursul războiului din Vietnam) ; e_2) armata să acționeze explicit în favoarea anumitor politici, în speță pentru continuarea înarmărilor, menținerea bazelor pe teritorii străine, menținerea tensiunii în relațiile cu unele state etc. ; e_3) „tipul militar de organizare și acțiune" să conducă la dezvoltarea manifestărilor *militariste*, caracterizate, în esență, de tentativa militarilor de a impune societății, printr-un sistem „adecvat" de cerințe, presiuni și amenințări, anumite deziderate ce depășesc obiectivele pur profesionale și urmăresc satisfacerea intereselor de grup, iar în ultimă instanță instaurarea dominației lor asupra vieții politice, economice și spirituale. Deoarece ne-am ocupat cu un alt prilej de aceste probleme [101], vom sublinia doar faptul că militarismul și expresia sa cea mai înaltă — utilizarea forței pentru instaurarea supremației armatei — au avut și au o contribuție de seamă la perpetuarea și dezvoltarea condițiilor războiului. Într-o analiză consacrată „strategiei păcii în era nucleară", sociologul sovietic P. Fedo-

* Nu trebuie să se excludă posibilitatea unor acțiuni pozitive ale militarilor în societatea burgheză. Practica arată că ele se produc în condițiile unei democratizări a recrutării, în societățile confruntate cu sarcini ale luptei antiimperialiste sau cu probleme grave de schimbare socială în interior etc.

seev atrăgea atenţia asupra rolului *nemijlocit* al „instituţiilor şi tradiţiilor militariste" în dezlănţuirea confruntărilor armate [102]. Un fapt nu lipsit de interes ni se pare a fi şi acela că, în ultimul timp, după mărirea numărului regimurilor militare în ţările Americii Latine, în relaţiile dintre acestea au început să apară noi manifestări conflictuale. Pe plan intern, intervenţia armatei în viaţa politică a dus, de asemenea, la o creştere a ratei violenţei.

f) Un aspect de un ordin diferit, dar care merită a fi relevat, se referă la faptul că intervenţia (mai bine spus „înregimentarea") ştiinţei în pregătirea utilizării violenţei armate, precum şi proliferarea deosebită, cu caracter „industrial", a activităţilor militare au operat, cel puţin în unele societăţi, o anumită schimbare în *percepţia de sine,* ca şi în *imaginea socială* a acestui domeniu. Dominant pare să fie nu aspectul uciderii oamenilor (mai ales că ultimele războaie au restrîns în bună măsură experimentarea sa *directă,* faţă în faţă), ci mînuirea anumitor instalaţii de mare complexitate, dominarea anumitor procese tehnologice, conducerea unor activităţi abstracte ş.a.m.d. Prezenţa masivă a armatei în viaţa socială *în timp de pace* pare, de asemenea, să fi dus treptat la perceperea sa într-un mod nu prea diferit de alte sectoare publice şi a „meseriei" care i se asociază, ca o slujbă ca oricare alta. Este dificil să evaluăm, în momentul de faţă, consecinţele acestei situaţii, dar ea trebuie, totuşi, luată în discuţie.

Problema limitării aportului beligen al instrumentului violenţei armate se pune, desigur, în contextul luptei împotriva condiţiilor structurale ale războiului. Se poate vorbi, totuşi, de posibilitatea unor acţiuni specifice la acest nivel. Astfel, un rol pozitiv revine eforturilor pentru îngheţarea şi reducerea cheltuielilor militare, oprirea producţiei armelor nucleare, asumarea de către statele posesoare a angajamentului de a nu folosi aceste arme, retragerea tuturor trupelor şi a armamentului lor de pe teritoriile altor state, restrîngerea generală a activităţilor militare şi îndeosebi a celor care pot fi percepute direct ca o ameninţare, reducerea treptată a armatelor naţionale, prohibi-

rea propagandei de război, informarea opiniei publice asupra situaţiei în domeniul înarmărilor şi a consecinţelor acestora etc. În documentul privind dezarmarea înaintat O.N.U. de către România se găseşte un program coerent în această privinţă [103]. Există însă şi o altă latură a chestiunii: ne referim la controlul social asupra organizaţiei militare, la transformarea asigurării securităţii unei colectivităţi dintr-o chestiune pur profesionalizată şi specială într-un atribut al societăţii înseşi. Doctrina românească a apărării patriei de către întregul popor [104] — a socializării apărării — este semnificativă, datorită caracterului său explicit antimilitarist, şi din punctul de vedere al drumului către pace.

3. Condiţii asociate ale utilizării violenţei armate la alte niveluri ale vieţii sociale

Analiza pe care o întreprindem a avut ca punct de pornire, printre altele, ideea că întreg organismul social şi întreaga viaţă socială conţin factori cu rol beligen, de importanţă diferită (fapt pentru care vorbim de *condiţii structurale* şi *condiţii asociate*), ale homicidului organizat. Prin însăşi formularea sa, această ipoteză trasează dimensiuni *extrem de largi* pentru cercetarea necesară. Nici rezultatele la care am ajuns deocamdată, nici dimensiunile lucrării de faţă nu ne permit să abordăm toate fenomenele cărora le putem atribui — pe o bază exclusiv teoretică şi în bună măsură deductivă — o contribuţie mai mare sau mai mică la întreţinerea realităţii *polemos*-ului. Ne vom opri, în cele ce urmează, doar asupra cîtorva probleme, a căror tentativă de soluţionare îşi găseşte întemeiere *şi* în investigaţia empirică, socotind în continuare ca o sarcină a cercetării polemologice „demontarea" şi „înregistrarea" întregului sistem al condiţiilor războiului.

Populaţia. Problemele pe care le pune *populaţia* — „piesă de rezistenţă" în cadrul primei tentative de

cercetare ştiinţifică a războiului" — cunosc şi în momentul de faţă o discuţie largă. Nu vom reveni asupra teoriei lui Bouthoul. Aşa cum am arătat, studiile empirice nu au găsit corelaţii semnificative, care să desemneze factorul demografic drept cauză *esenţială* a homicidului organizat. Anumite elemente trebuie însă subliniate : a) Populaţia, ca atribut al puterii statului, operează inegalităţi substanţiale între ţări şi, ca atare, interese şi posibilităţi de acţiune diferite. b) În condiţiile suprapunerii lor cu inegalităţi de ordin social-economic, inegalităţile demografice *pot spori* probabilitatea războiului. Chestiunea se pune mai ales în legătură cu aşa-numita „explozie a populaţiei" în unele zone ale globului. Nu este exclus ca, în viitor, subiectul să necesite o abordare mai largă în perspectiva asigurării păcii mondiale. P. Ehrlich a atras atenţia asupra pericolelor *crowding*-ului („aglomeraţiei") într-un studiu consacrat cauzelor războiului dintre El Salvador şi Honduras (primul, cu o densitate de 782 persoane/km² teren arabil, al doilea, cu 155 persoane/km², 300 000 de salvadorieni emigrînd în Honduras în căutare de slujbe) [105]. Dealtfel, O.S.A. a recunoscut importanţa factorului demografic în formula sa de reglementare a conflictului.

Este necesar totuşi să arătăm că influenţa factorului demografic nu poate fi desprinsă de acţiunea condiţiilor structurale ale războiului.

Cultura şi conştiinţa socială. Înţelegerea adecvată a locului pe care îl ocupă războiul în societatea umană, a adevăratelor dimensiuni ale condiţiilor sociale ale homicidului organizat ar fi imposibilă fără a trata chestiunea componentelor beligene încorporate în ceea ce îndeobşte numim *cultură* şi mai ales *în conştiinţa socială.* În acest context, este semnificativă sublinierea de către Marx şi Engels a faptului că prezenţa constantă în istorie a inegalităţii şi exploatării (indiferent de forma pe care au luat-o) nu a rămas fără urme : „... conştiinţa socială a tuturor veacurilor, oricît de diferită şi variată, se mişcă în cadrul anumitor forme comune, forme de conştiinţă care vor dispărea cu desăvîrşire numai odată cu dispariţia totală a antagonismului de clasă" [106]. În cercetarea marxistă actuală problema este destul de puţin

abordată. Atunci cînd nu se subliniază, la modul general, caracterul multilateral al analizei materialist-istorice, ceea ce se urmăreşte, de obicei, este evidenţierea căilor de optimizare a rolului factorului psihologic în *desfăşurarea* războiului. Or, în dezvoltarea modelului social al violenţei, ca şi în conservarea realităţii recurgerii la forţa armelor, în momentul de faţă, fenomenele de natură psihosocială au avut şi au o contribuţie majoră, a cărei evaluare corectă — în vederea stabilirii mijloacelor de promovare a premiselor păcii — presupune relevarea *independenţei relative* şi a *rolului activ* ale acestui nivel în raport cu condiţiile structurale (social-economice şi politice) ale homicidului organizat. Aşa cum arăta Marx, raporturile sociale nu se desfăşoară între lucruri inerte, ci între fiinţe purtătoare de conştiinţă, capabile de o întreagă gamă de trăiri, dorinţe, aspiraţii, mentalităţi, stări de spirit sau iluzii, sentimente de ataşament sau de ostilitate etc. care intră în ţesătura evenimentelor social-politice cu efecte dintre cele mai variate.

În cele ce urmează, prin *condiţii (asociate) de ordin cultural ale războiului* vom înţelege *fenomenele caracteristice configuraţiei comportamentelor învăţate şi a rezultatelor lor, împărtăşite şi transmise de membrii unei societăţi ale cărei structuri social-economice şi politice fac posibilă şi determină recurgerea pe scară largă la violenţa armată* [107]. În mod concret, aceste fenomene operează la cel puţin trei niveluri : a) al elementelor materiale (cultura materială), b) al comportamentelor explicite, c) al ansamblului reprezentărilor, mentalităţilor, stărilor de spirit (intelectuale, emoţionale şi volitive), năzuinţelor, ideilor, concepţiilor, atitudinilor şi valorilor, deci al totalităţii „produselor spirituale" ale oamenilor, ca reflectare multilaterală şi generalizată a existenţei lor sociale (în esenţă, aspectul *cumulativ* al diferitelor forme de conştiinţă socială). În ceea ce priveşte conţinutul beligen al conştiinţei sociale în ansamblul său, trebuie spus că este vorba atît de latura teoretică, sistematică — *ideologia* —, cît şi de cea a *psihologiei sociale.*

Mai multe aspecte ar putea fi discutate în plan polemologic pe baza acestui model. Chestiunea *rezultatelor*

materiale ale comportamentului beligen prezintă interes mai ales în contextul unei cercetări antropologice asupra obiectelor cu destinaţie militară produse de om de-a lungul timpului şi a locului lor în societate în diferite etape. Pentru scopurile analizei de faţă am abordat deja anumite elemente, în speţă semnificaţia polemologică a armei şi problemele instituţiei militare. Vom mai sublinia doar faptul că proliferarea deosebită, pe cele mai neaşteptate canale, a acestei componente a culturii materiale în societatea contemporană — vezi, de exemplu, un aşa-zis aspect benign, cel al jucăriilor care imită arme — nu poate fi trecut cu vederea în legătură cu dezvoltarea *anumitor* atitudini sau trăsături de personalitate. Atenţia noastră se îndreaptă însă în primul rînd asupra potenţialului beligen al *aspectului explicit al configuraţiei culturale* şi al *conştiinţei sociale.* Considerăm că aportul factorilor care acţionează la acest nivel constă, în esenţă, în : 1) prelucrarea şi generalizarea experinţei colective legate de organizarea ierarhică şi inegalitară a vieţii sociale, de utilizarea violenţei armate ; 2) transmiterea şi învăţarea modelelor comportamentale legate de recurgerea la forţă, a „codurilor simbolice" ale homicidului organizat, a stărilor de spirit adecvate, omogenizarea percepţiei etc. ; 3) asigurarea normalităţii războiului ca opţiune social-politică, dezemoţionalizarea homicidului, justificarea obiectivelor urmărite etc. ; 4) intervenţia directă în orientarea relaţiilor cu „străinii" sau cu „duşmanii".

1) Asupra acestui aspect ne-am oprit deja în analiza dezvoltării comportamentului agonistic odată cu apariţia omului. Aşa cum am subliniat (cap. II. 3 C şi cap. III), nu poate fi neglijată semnificaţia experimentării conştiente (la nivel individual şi colectiv) a intoleranţei, a actelor de violenţă ca atare şi a legăturii dintre utilizarea forţei — sub forme mai mult sau mai puţin directe — şi prilejurile pe care le oferă în această direcţie integrarea într-o varietate de structuri sociale caracterizate de inegalitate, ierarhie şi dependenţă (de la familie, profesie, pînă la viaţa politică). Pe această bază am formulat ipoteza conturării unui model social global de comportament ierarhic şi agresiv (implicînd

violenţa ca o consecinţă directă) care operează mai mult sau mai puţin explicit şi cu grade diferite de intensitate (în funcţie de caracteristici macrosociale) în abordarea de către indivizi în termeni de „amic"—„inamic" a tuturor relaţiilor lor, atît în interiorul colectivităţilor, cît şi în raporturile dintre ele, între diferitele trepte existînd o legătură indisolubilă. Studiile întreprinse de mai mulţi cercetători de-a lungul timpului (M. A. May — 1943, H. J. Eysenck — 1950, W. Eckhardt — 1969, 1970) ş.a. sprijină ideea unui asemenea rezultat al procesului de socializare şi a transferabilităţii comportamentului intolerant, agresiv. Orientarea *configuraţionistă* a adus, de asemenea, date în legătură cu faptul că ideile, convingerile şi atitudinile (în cele din urmă comportamentul explicit) pe care le adoptă indivizii în diferite probleme social-politice nu sînt fără legătură între ele. Astfel, în cazul aşa-numitei personalităţi autoritariste (care este un caz particular dar, după părerea lui Adorno şi a colaboratorilor săi, cu o largă răspîndire) se constată o generalizare a abordării „dure" a chestiunilor ridicate de comportamentul uman [108].

2) Prin intermediul procesului de socializare * se asigură transmiterea tuturor comportamentelor, atitudinilor şi stărilor de spirit „convenabile" persistenţei homicidului organizat, în acord cu voinţa clasei dominante. Există diferite forme de presiune în vederea adoptării rolurilor adecvate, de la glorificarea conformării exemplare la blamarea celor care nu se integrează. Cel mai adesea, oamenii învaţă ce este războiul şi ce trebuie să se întîmple în asemenea cazuri în societate *nu* din experienţa nemijlocită a confruntării armate, ci în familie, în şcoală, în relaţiile cotidiene cu ceilalţi, în cadrul serviciului militar, cu ajutorul ritualurilor colective, al literaturii, artei etc. Ne-am referit (cap. II D) şi la rolul jucat de elementele de ordin emoţional în asigurarea gradului dorit de conformitate. Ceea ce trebuie subliniat este, pe de o parte, faptul că sînt asimilate pe această cale nenumărate imagini cu care indivizii vor

* Să nu uităm că *socializarea* constituie un mijloc pentru asigurarea persistenţei oricărui sistem social (este o funcţie a sa).

opera asupra unor realităţi *viitoare* (în legătură cu tipurile posibile de conflict şi cu acţiunile „duşmanului", mai ales), iar pe de alta, că homicidul organizat apare ca un fenomen inexorabil, al cărui moment concret de producere se hotărăşte la niveluri intangibile, decizia lor neputînd fi pusă în discuţie. Indiferent dacă este sau nu „iubitoare de pace", ca să folosim termenii Cartei O.N.U., fiecare societate asigură prin mecanisme bine puse la punct transmiterea comportamentului necesar purtării războiului.

Merită, de asemenea, să discutăm încă un aspect. Procesul de socializare, de transmitere a modelelor culturale *ad usum* clasei dominante şi îndeosebi al grupului politic conducător pare să asigure condiţii beligene suplimentare. Aceasta deoarece transmite şi prescrie, din generaţie în generaţie, nu numai activităţi specifice, ci şi mentalităţi şi sisteme valoare-atitudine distincte, în care utilizarea violenţei dobîndeşte o altă dimensiune, dezemoţionalizîndu-se şi devenind o modalitate „neutră" de acţiune strîns legată de toate celelalte obligaţii de rol. Să notăm că şi C. Wright Mills sublinia dezvoltarea anumitor „caracteristici specifice" la acest nivel care interesează în analiza procesului de decizie. Desigur, problema necesită încă un studiu atent.

Cercetarea polemologică a căutat să evalueze concret rolul înaltului grad de conformism realizat în acest domeniu în asigurarea condiţiilor războiului (Engels vorbea de o deprindere „de a se supune" transmisă din generaţie în generaţie [109]). Astfel, în lucrările lui O. Klineberg (1945), S. S. Sargent (1948), A. Bandura, D. Ross, S. A. Ross (1961), S. Milgram (1963) întîlnim ideea adoptării comportamentului agresiv, violent ca funcţie a necesităţii de aprobare şi recompensă socială, a tendinţei conformiste. W. Eckhardt a întreprins o tentativă de operaţionalizare a acestei ipoteze. Aplicînd o varietate de scale de personalitate şi de atitudini ideologice pe eşantioane multinaţionale, el a obţinut, în general, corelaţii semnificative între militarism şi conformism, atît la nivel individual, cît şi, mai ales, colectiv. Conformismul, subliniază Eckhardt, duce fie la convingeri şi atitudini politice explicite în favoarea inegalităţii, ierarhiei şi a recurgerii la violenţă, fie la colaborare con-

ştientă sau inconştientă cu violenţa structurală, sub semnul moralei convenţionale a „legii şi ordinii". Trebuie să arătăm că, potrivit studiilor de psihologie socială, gradul de conformism are tendinţa să crească odată cu creşterea specificităţii şi complexităţii problemelor în cauză — ceea ce în cazul războiului este foarte evident [110].

3) Putem detecta numeroase procese de ordin psihosocial care au ca funcţie apărarea „sănătăţii mentale" a colectivităţilor în faţa realităţii oribile a homicidului organizat şi conservarea normalităţii sale ca activitate socială. Rolul lor apare şi mai clar dacă ţinem seama că realizează şi justificarea obiectivelor urmărite de grupul social dominant şi generalizarea lor la nivel global. În acest sens trebuie privite manipularea verbală (prezentarea tuturor războaielor proprii ca defensive, îndreptăţite, impuse), vehicularea imaginilor despre duşman ca o gloată de fiinţe barbare („fiare"), minimalizarea pierderilor suferite sau accentul pus pe necesitatea îndeplinirii datoriei în orice condiţii, uneori a „slujbei" etc. Rezultatele obţinute ar putea fi ilustrate de acceptarea şi de sprijinul pe care a reuşit să şi le asigure întotdeauna clasa dominantă, cel puţin la începutul războaielor purtate, de adoptarea de către cercuri sociale importante a unor formule de falsă codecizie în legătură cu „politica sau războiul nostru din..." [111], de faptul că, în zilele noastre chiar, dezaprobarea faţă de război priveşte, mai degrabă, anumite excese comise de una din părţi şi nu uciderea cotidiană, specifică oricăror operaţii militare sau de faptul că impactul psihologic al uciderii străinilor este mai redus decît cel produs de victimele unor confruntări interne etc. [112].

4) În sfîrşit, fenomenele de natură psihosocială pot avea o acţiune *nemijlocită* în funcţionarea concretă a condiţiilor războiului. Este vorba, în primul rînd, de *factorii ideologici*, care, după cum se ştie, reflectă într-o formă teoretică interesele şi aspiraţiile unei clase, servind la menţinerea, justificarea, consolidarea sau schimbarea relaţiilor sociale şi a raporturilor de putere. Datorită acestui caracter, lupta ideologică, ca formă a luptei de clasă, ajunge să dea forma cea mai clară şi evidentă conflictelor, împingîndu-le spre faza cea mai acută. În

același timp, trebuie luată în considerare autonomia deloc neglijabilă a substructurii ideologice în influențarea evenimentelor, în implantarea unor elemente de „falsă conștiință", în agravarea sau complicarea unor confruntări care s-ar putea rezolva pe alte căi, în accentuarea inerției structurii beligene sau chiar în crearea unor noi realități conflictuale, în adoptarea unor politici de intervenție militară în zonele lumii în care oamenii încep să gîndească altfel despre realitățile sociale în care trăiesc etc. Nenumărate exemple pot demonstra acest lucru în lumea contemporană [113]. Confirmînd analiza sociologică marxistă, cercetările empirice au demonstrat acțiunea factorului ideologic în aproximativ *toate* confruntările armate (fără a putea preciza, deocamdată, intensitatea acestei acțiuni), precum și în percepția amenințării în general în viața internațională [114].

În al doilea rînd, condițiile beligene asociate apar la nivelul *psihologiei sociale*. Mai multe lucruri pot fi discutate aici. Cea mai importantă contribuție ni se pare a fi cea a imaginilor, miturilor, prejudecăților și stereotipurilor (privind îndeosebi relația amic-inamic) cu care acționează opinia publică. Desigur, ideile, imaginile pe care grupurile sociale le au despre ele însele sau unele despre altele sînt o reflectare a relațiilor reale de ordin social-economic și politic. În același timp, trebuie să se țină seama, pe de o parte, că ele sînt doar o *reflectare*, iar pe de alta, de caracterul *cumulativ* al trecutului în viața socială. Aprecierile, atitudinile etc. se formează pe baza generalizării selective (în care intervin anumite elemente afective, irațională, dorințe) a raporturilor anterioare, a evenimentelor trecute (confruntări și înfrîngeri, nedreptăți, victorii) și ajung să categorisească în termeni de *substanțialitate* (deci de relativă invariabilitate) asemenea relații și îndeosebi acțiunile partenerilor. Aceste imagini, caracterizate de un grad ridicat de inerție (persistînd și după ce factorii generatori au dispărut), devin o parte a ordinii normative a societății respective, sînt transmise pe cale culturală și încep să influențeze — mediat — desfășurarea relațiilor dintre grupurile sociale, state, să modifice percepția tuturor actelor, a atitudinii adversarului etc.

Aceasta se întîmplă mai ales în situațiile deja tensionate, de conflict (cînd imaginile negative sînt în măsură să deformeze *complet* aprecierea acțiunilor străine, ca și a comportamentului propriu [115]) și în condițiile deja subliniate ale menținerii războiului și păcii ca o chestiune ocultă, ale lipsei de informație obiectivă pentru mase, de discutare deschisă a tuturor problemelor care afectează relațiile dintre state etc. În mod concret este vorba de faptul că : a) decizia politică (în eventualul efort de obiectivare) nu se poate sustrage în totalitate influenței exercitate de miturile naționale (vezi, de exemplu, cel despre rolul marilor puteri în lume), imaginile negative și prejudecățile „publice" ; b) mai mult, liderii politici pot utiliza aceste imagini în activitatea practică de promovare a intereselor clasei dominante, deoarece ele sprijină „normalitatea" recurgerii la forță ; c) anumite prejudecăți și stereotipuri contribuie pe diferite canale la menținerea neîncrederii, a tensiunii sau chiar a ostilității în relațiile cu alte state ; d) influențează nemijlocit comportamentul liderilor politici, întrucît normele discriminatorii și prejudecățile caracteristice unui sistem social devin părți ale personalității indivizilor.

Să amintim că Marx a avut în vedere acțiunea acestor „fixații social-istorice" cînd arăta că tradițiile generațiilor moarte apasă ca un coșmar asupra minții celor vii, iar Engels sublinia că „ceea ce face conducătorul la un moment dat depinde nu de gradul de dezvoltare a luptei de clasă și a condițiilor ei", ci derivă „din felul — profund ori superficial — în care sînt înțelese (în mase — n.n.) rezultatele generale ale mișcării sociale și politice" [116]. Analizînd problemele negocierilor, M. Maliță se referă indirect și la subiectul pe care l-am abordat [117]. Contribuții importante la lămurirea problemei au adus cercetările pe eșantioane multinaționale (*cross-cultural studies*), studiile de opinie publică, cele privind dezvoltarea prejudecăților și a ideilor despre război și pace în copilărie etc. aparținînd lui E. L. Horowitz (1936), K. B. & M. P. Clarke (1940-41), M. Seeman (1946), E. Frenkel-Brunswik (1946, 1948, 1954), J. Piaget și A. M. Weill (1951), M. Sherif (1961), R. C. North (1962), O. Klineberg (1964), Cooper (1965),

Ălvik (1968), L. Rossel (1968), M. Haavelsrud (1970), D. Statt (1974), G. Mercer (1974) ş.a.

Acţiunea factorilor psihosociali nu se reduce la aceste aspecte ; în capitolul II, 3 D ne-am referit şi la alte elemente privind rolul concret exercitat de *opinia publică*, pe care toate studiile asupra păcii din ultimul timp o socotesc un factor de cea mai mare importanţă în perspectiva eliminării treptate a premiselor homicidului organizat. Astfel, nu poate fi neglijat rolul proceselor colective de *frustrare* (dezvoltate datorită prezenţei condiţiilor beligene structurale) în apariţia unor reprezentări şi credinţe aberante (neconştientizarea situaţiei reale şi căutarea — sau acceptarea — unor ţapi ispăşitori), a unor stări de spirit favorabile dezlănţuirii violenţei [118] ; al fenomenelor de imitaţie, contagiune şi tropism axiologic care întreţin pe o scară suficient de largă un mediu psihosocial — marcat îndeosebi de intoleranţă faţă de idei şi fapte altele decît cele *familiare* (încît „cine nu este *ca* noi" devine „nu este *cu* noi" sau chiar „este *împotriva* noastră") — adecvat prezenţei războiului, a uciderii în masă, în viaţa socială, utilizării sale ca instrument politic ş.a.m.d. Cercetările empirice au arătat că există mai multe categorii de opinie publică şi deci de atitudini în problemele păcii şi războiului (fapt reliefat îndeosebi în timp de criză), iar părerile sînt împărţite în privinţa caracteristicilor diferitelor straturi [119]. Un lucru este însă sigur : atitudinile şi comportamentele explicite la acest nivel acţionează în sistemul condiţiilor beligene, iar sensul acestei acţiuni pare să depindă de raportul dintre participarea activă, în deplină cunoştinţă de cauză şi cea pasivă, determinată de conformism, de prejudecăţi şi imagini false, de factori de ordin emoţional, afectiv etc.

Aşa cum arată cercetările întreprinse în acest domeniu, „oglinzile strîmbe" mînuite prin intermediul *mass-media* de anumite interese înclină net acest raport în favoarea falsei conştiinţe, a pseudoevenimentului, cu rol mai mult sau mai puţin direct în politica externă [120]. Prin selectarea, omiterea sau plasarea ştirilor în ziare, programe de radio etc. (de exemplu, în cazul S.U.A., a celor privind manifestaţiile potrivnice războiului din Indochina, poziţia altor state în legătură cu

politica americană, declaraţiile soldaţilar întorşi din Vietnam ş.a.m.d.), prin alegerea cuvintelor şi fotografiilor destinate să prezinte acţiunile proprii în raport cu cele ale adversarului (astfel, masacrul de la Song My nu a fost calificat niciodată ca atare de agenţiile americane de presă) sau să mascheze realităţile brutale ale acţiunilor militare, în minţile oamenilor sînt implantate mesaje incontrolabile menite să creeze *anumite* imagini, *anumite* atitudini... S-ar putea spune, în concluzie, că, dacă războiul este un *rezultat* al anumitor structuri social-economice şi politice, el este, în acelaşi timp, o prezenţă bine ancorată în mintea omului de pe stradă.

Problema, pentru acţiunea în favoarea păcii, este de a contribui, concomitent cu lupta împotriva condiţiilor structurale ale homicidului organizat, la înlocuirea „culturii violenţei" cu o „cultură a păcii", militînd pe diferite căi— care se cer a fi treptat descoperite — pentru schimbarea locului pe care modelele culturale tradiţionale l-au conferit intoleranţei, tendinţei de a formula relaţiile sociale în termenii recurgerii la forţă. Trebuie spus că aceasta se referă la foarte multe tipuri de raporturi între oameni, unele (de exemplu, familia) fără nici o legătură, la prima vedere, cu premisele păcii. Faptul că războiul pune astăzi în discuţie supravieţuirea umanităţii este un argument suficient de puternic pentru a gîndi revoluţionarea societăţii ca un proces global, care atinge întreg edificiul violenţei structurale. Pe acest drum, lupta împotriva ideologiei burgheze, a concepţiilor şovine, militariste, desacralizarea homicidului organizat şi difuzarea la nivelul opiniei publice a tuturor rezultatelor cercetării asupra războiului, informarea largă a maselor în privinţa problemelor curente ale relaţiilor între state, educaţia pentru pace, conştientizarea imaginilor false şi a prejudecăţilor curente şi, în acelaşi timp, a problemelor social-economice şi politice reale ale fiecărei societăţi, restrîngîndu-se, pe această bază, sprijinul conformist acordat violenţei structurale, îşi vor avea rolul lor. „Mijloacele de informare şi influenţare a opiniei publice, arăta secretarul general al partidului nostru, să fie îndreptate spre combaterea politicii de forţă, a actelor de agresiune şi imixtiune în

treburile interne ale altor țări, spre cultivarea idealurilor păcii și înfrățirii între popoare" [121]. Merită să fie amintită, în acest context, și inițiativa României la O.N.U. în legătură cu educarea tinerei generații în spiritul păcii, al colaborării și bunei înțelegeri între națiuni.

4. Condiții asociate ale utilizării violenței armate la nivelul procesului de decizie politică

Cel puțin trei argumente ar pleda pentru abordarea unui asemenea subiect. Mai întîi, faptul că războiul nu este o fatalitate, un fenomen care se produce cu stringența unui eveniment natural, ci rezultatul unui șir de decizii luate în anumite condiții de forurile politice competente. Condițiile structurale creează întotdeauna numai *posibilitatea* recurgerii la violența armată. Este drept, uneori aceasta se întîmplă de o asemenea manieră, încît se poate vorbi chiar de faptul că homicidul organizat este rezultatul *necesar* al respectivelor condiții întrunite. În general, însă, există, așa cum arătam, o *ambiguitate* a conjuncturilor politice conturate de condițiile beligene. Acest lucru apare deosebit de evident cînd, după o perioadă de neutralitate. un stat se decide să participe la un război. Ceea ce transformă întotdeauna *posibilitatea* în *realitate* (oricît de mare ar fi gradul de probabilitate asociat posibilității în cauză) este *decizia politică*, decizia luată de *anumiți oameni* (vezi cap. II, 3 D). Am putea afirma, în acest context, că numeroase războaie ar fi putut *să nu se producă* în lipsa condițiilor beligene de la nivelul deciziei. În al doilea rînd, problema influenței celor ce hotărăsc asupra războiului și păcii se pune, pur și simplu, deoarece nu toți membrii unei colectivități (naționale, de exemplu) participă *în mod egal* la luarea deciziei ; mai mult, nu există, așa cum am subliniat, o reprezentare absolută, perfectă, manifestîndu-se autonomia puterii politice și a celor ce dețin nemijlocit

frînele puterii, care acționează și ca indivizi vii, inimitabili, cu anumite trăsături de personalitate, mentalități etc. Ca atare, este necesar să știm *cum anume* acționează cei ce iau deciziile în numele statului și ce *consecințe* au anumite acte ale lor. În sfîrșit, studiul proceselor de decizie pare să fie o modalitate directă de a studia *comportamentul* actorilor relațiilor internaționale, deci a aborda în mod concret problemele războiului și păcii.

Chestiunea pe care vrem să o discutăm aici a fost adusă la lumină de cercetările asupra *imaginii* (deși factorii implicați depășesc acest nivel). Conceptul a fost dezvoltat pentru prima dată de K. E. Boulding, care a arătat că statele, acționînd în mediul internațional, trebuie să determine în orice moment caracteristicile sale, să „definească situația". Elementul crucial al unui asemenea proces este *imaginea*. Ea nu se identifică cu *cunoașterea obiectivă*, ci este mai degrabă o structură complexă de cunoaștere *subiectivă, incompletă* a realității. Imaginea determină mediul psihologic în contextul căruia sînt luate deciziile [122]. Ulterior, o literatură extrem de vastă a fost consacrată acestei probleme ; au fost întreprinse, mai ales, cercetări empirice pentru determinarea factorilor în legătură cu care se constituie *imaginea* la nivelul grupurilor sociale, al națiunilor sau al liderilor politici și influența lor asupra realizării politicii externe. În literatura noastră problema a fost abordată de S. Brucan, care a adus în discuție distincția dintre factorii obiectivi care participă la desfășurarea relațiilor internaționale și valoarea lor subiectivă, rezultată din modul în care sînt percepuți și evaluați de către națiuni și oamenii lor de stat. În luarea deciziilor politice intervine direct — istoria mai veche sau mai nouă oferă argumente în acest sens — distorsionarea imaginilor prin care liderii politici își apropie realitatea socială [123].

Desigur, *imaginile* cu care se operează în procesul realizării politicii nu sînt niște creații intelectuale sau psihologice arbitrare. Studiind factorii care determină conținutul imaginilor (afectînd realizarea politicii externe), James N. Rosenau a construit un model bazat pe cinci categorii de variabile (de importanță dife-

rită) : a) *sistemice* (privesc structura sistemului internațional), b) *societale*, c) *guvernamentale*, d) *de rol*, e) *idiosincratice* (de personalitate) [124]. Există și alte asemenea tentative de analiză. În ceea ce ne privește, ne-am referit pe larg la aceste aspecte, subliniind că deciziile politice reflectă o anumită societate, interesele anumitor grupuri sociale, anumite obiective și un anumit mod de a gîndi etc. (cap. II, 3 D). În esență, se poate considera că imaginea și atitudinea și, în cele din urmă, comportamentul explicit al liderilor politici * constituie rezultatul (reflectarea) unui „compromis" între variabile exprimînd interesele globale ale colectivității naționale la un moment dat în raport cu anumite evenimente în structura internațională, caracteristicile de ordin cultural ale societății respective, interesele și psihologia clasei dominante, cele de grup (la nivelul „elitei politice"), caracteristicii organizaționale, trăsăturile de personalitate și caracteristicile cognitive ale celor ce iau deciziile. Fără îndoială, este necesar să subliniem că influențele sînt *ponderate*, între „interesele și psihologia de clasă" și „trăsăturile de personalitate" neexistînd o echivalență în privința puterii de determinare ; în același timp, nu trebuie să pierdem din vedere, pe de o parte, că aceste ponderi sînt *diferite* de la o situație beligenă la alta (unele crize crescînd importanța factorilor naționali sau a factorilor de clasă, altele, pe cea a factorilor idiosincratici sau organizaționali etc.), iar pe de alta, că la nivelul pe care îl analizăm este vorba nu de procesele obiective ca atare (ne-am ocupat de ele), ci de o *realitate percepută, reflectată, mai mult sau mai puțin adecvat, în conștiința oamenilor* (chiar cînd sînt în joc interesele lor de clasă). Imaginea derivă doar parțial din situația obiectivă, în rest, alături de evenimentele în curs, intervin și evenimente trecute și cele a căror producere este considerată ca iminentă sau este dorită. În plus, nu trebuie uitat că indivizii umani sînt totuși spontani și

* Pentru analiza modului în care anumite „imagini" stau la baza anumitor acțiuni politice nu trebuie să se neglijeze complexitatea mecanismului *instituțional* care permite exercitarea puterii, intervenția, cel puțin teoretică, a nenumărate instanțe de filtrare și control.

creatori și, în genere, nu există doi oameni absolut la fel. Distorsiunile care intervin aici, factorii care le provoacă, precum și consecințele lor prezintă un interes deosebit.

Importanța și modul de acțiune al factorilor de ordin psihologic și cognitiv ar putea fi relevate, după părerea noastră, și de faptul că la nivelul procesului de decizie se produce ceea ce am numi fenomenul de *personalizare* (sau umanizare) a condițiilor structurale ale războiului. În aprecierea situației se operează practic cu o „traducere" a acestora, care urmărește să facă mediul extern inteligibil și controlabil. Am definit războiul în sens larg ca un conflict de distribuție : la nivelul deciziei, structura beligenă este „disecată", extrăgîndu-se (în raport cu experiența anterioară, cu alte cunoștințe și informații, cu tendințele de personalitate etc.) faptele care trebuie luate în considerare sau care pot avea o semnificație în perspectiva recurgerii la violență ; ulterior, pentru fiecare segment se stabilesc acțiuni de răspuns ș.a.m.d. M. Malița a atras atenția asupra unui fenomen care, credem, ar putea fi înțeles tocmai în perspectiva procesului de personalizare, a încercării de a instaura în mediul politic o ordine familiară : este vorba de importanța acordată *reputației* statelor în relațiile internaționale (felul în care negociază, în general, în care „se comportă" guvernele influențează judecata asupra evenimentelor viitoare) [125]. De asemenea, în situația de criză apare, de exemplu, chestiunea comportamentului celui mai adecvat pentru a evita „umilirea" ș.a.m.d.

Condițiile suplimentare cu rol beligen intervin în procesul de decizie pe baza *alterării imaginilor* cu care operează liderii politici în aprecierea situației, a reacțiilor celeilalte părți, a intereselor aflate în joc, a gravității amenințării și a mijloacelor care trebuie utilizate pentru atingerea anumitor obiective ș.a.m.d. Acest lucru se poate întîmpla, în genere, datorită : a) filtrelor ideologice legate de acțiunea intereselor de clasă și a intereselor de grup, sau, în general, analizelor eronate ale cursului evenimentelor ; b) informațiilor insuficiente (deficiențe de ordin organizațional sau de altă natură — apar, de exemplu, filtre care opresc

informaţiile „nedorite") * ; c) acţiunii prejudecăţilor, stereotipurilor care operează la nivel global ; d) tendinţelor de personalitate şi tendinţelor cognitive ale celor ce deţin poziţii cheie ; e) unor factori iraţionali, irelevanţi pentru situaţia în cauză. Consecinţele *erorilor* datorate distorsiunilor imaginii nu pot fi subestimate : punînd în mişcare (pe bază ierarhică) întregul angrenaj al statului, acestea dau naştere unor *realităţi politice* care hotărăsc soarta a milioane de oameni (cînd nu stau nemijlocit la baza unor decizii de utilizare a forţei, ele pot determina, de exemplu, agravarea încordării, stimularea cursei înarmărilor prin „alarme false", întreruperea unor negocieri ş.a.m.d.). Literatura de specialitate conţine numeroase exemple în acest sens, îndeosebi din timpul „războiului rece" ; M. Maliţa, analizînd situaţia din Europa în anii '50, afirmă că această perioadă „va rămîne în analele diplomaţiei ca un exemplu de *pierdere* (subl. n. — V.S.) a momentelor propice..." [127]. Cercetările întreprinse asupra evenimentelor premergătoare primului război mondial au ajuns, de asemenea, la concluzia că hotărîrile luate în iulie şi august 1914 de guvernele europene nu reflectă nici raţiune, nici o evaluare justă a consecinţelor pe termen lung. Aşa cum indică analiza de conţinut a documentelor din perioada respectivă, perceperea ostilităţii altora s-a corelat în mod semnificativ cu emisia proprie de ostilitate, ceea ce indică (şi) o puternică influenţă a factorilor emoţionali [128]. Utilizînd aceeaşi tehnică, O. R. Holsti a studiat 434 documente cuprinzînd declaraţiile lui J. F. Dulles între 1953—59 cu privire la U.R.S.S. Rezultatele obţinute (documentele au fost transpuse în 3 584 aserţiuni de evaluare şi aranjate în 4 categorii conform unui continuum ostilitate-prietenie, putere-slăbiciune, satisfacţie-frustrare şi, respectiv, bun-rău) arată că toate *informaţiile* de care trebuia să ţină seama Dulles în elaborarea deciziilor sale

* În timpul războiului din Vietnam, de exemplu, serviciile de informaţii americane şi-au orientat analizele transmise preşedintelui în funcţie de aşteptările acestuia [126].

erau percepute şi interpretate într-o manieră coerentă cu sistemul său de valori şi convingeri. Pentru el inamicul era rău prin definiţie şi *nu putea* să întreprindă ceva care să nu coincidă cu această imagine [129].

Elemente importante în studiul acestor probleme au adus cercetările bazate pe *teoria tipului autoritar de personalitate* (abordarea configuraţionistă), care îşi are izvorul propriu-zis în lucrarea *The Authoritarian Personality* publicată în 1950 de un colectiv condus de T. W. Adorno. Ideea centrală a acestei teorii este că opiniile, convingerile şi atitudinile adoptate de un individ în diferite domenii formează o structură coerentă, fapt care se datorează trăsăturilor fundamentale ale personalităţii individului (caracterizată de o relativă stabilitate). În acest context a fost abordată chestiunea *tipului autoritar de personalitate*. Pe baza cercetărilor întreprinse s-au stabilit datele esenţiale ale sindromului ideologic şi ale stilului de cunoaştere şi acţiune asociate unui asemenea tip. Din mulţimea aspectelor la care se referă Adorno şi colectivul său am putea reţine (trecînd peste fragilitatea anumitor corelaţii) următoarele : individului autoritar îi place puterea, o doreşte, o respectă şi o idealizează, chiar cînd este deţinută de alţii ; dispreţuieşte pe cei slabi, care nu constituie o ameninţare pentru ceilalţi ; are predilecţie pentru utilizarea constrîngerii şi violenţei în relaţiile dintre oameni, preferă situaţiile în care alţii iau decizii pentru el sau în care soluţiile sînt date ; este intolerant şi rigid ; nu admite ambiguitatea, separînd lumea în alb şi negru ; detestă „încetineala" procesului democratic de luarea deciziilor ; conservator ; vulnerabil faţă de ideologia naţionalistă ; adept al măsurilor dure în politica externă ; tinde să-şi vadă adversarii în termenii propriei personalităţi şi să interpreteze în această perspectivă acţiunile lor [130]. Ideile susţinute în *The Authoritarian Personality* au suscitat numeroase discuţii, pro şi contra. E. A. Shils, de exemplu, a atras atenţia asupra faptului că între ideologie şi personalitate pot exista mai multe combinaţii decît cele avute în vedere [131]. În orice caz, în momentul în care problemele personalităţii autoritare sînt văzute într-un cadru mai larg, în legătură cu condiţiile structurale şi cu alte

condiţii asociate ale homicidului organizat, acest mod de abordare se poate dovedi util în evaluarea consecinţelor anumitor tipuri de personalitate asupra deciziei politice. Am putea utiliza, ca exemplu, o cercetare întreprinsă de B. Mennis în legătură cu „oficialii politicii externe americane", cu modul lor de a vedea politica internaţională. Concluzia sa a fost că *militarii* din eşantionul studiat se caracterizează printr-un grad mai ridicat de *autoritarism* [132]. Dacă ţinem seama de importanţa dobîndită nu numai în S.U.A. de militari în elaborarea deciziei de politică externă, ca şi de faptul că, potrivit studiilor de sociologie a armatei, cariera militară este aleasă în general de indivizi cu un coeficient ridicat de autoritarism, rezultatele la care a ajuns Mennis devin inteligibile [133].

Cea mai importantă dezvoltare a teoriei tipului autoritar de personalitate aparţine lui Milton Rokeach. De această dată, accentul nu a mai fost plasat pe *ceea ce cred oamenii,* ci pe *modul în care cred* (gîndesc), deci nu atît pe *conţinutul* convingerilor, cît pe *structura* lor. De aceea conceptele relevante în acest context au fost socotite a fi rigiditatea, intoleranţa, dogmatismul etc., toate sugerînd, în concepţia lui Rokeach, „rezistenţa" convingerilor individului atunci cînd sînt confruntate cu informaţii care le contrazic, sau, cu alte cuvinte, *„stilul cognitiv"*. Extremele ar fi conturate, în acest caz, nu în termeni ideologici, ci de capacitatea individului de a recepta, evalua şi acţiona pe baza unor informaţii relevante venite din afara sa, fără a suferi influenţa unor factori irelevanţi (de natură interioară sau exterioară) pentru situaţia respectivă. Ca exemple de astfel de factori, care alterează receptarea *realistă* a informaţiei, sînt considerate : obişnuinţele şi convingerile care nu au nici o legătură cu subiectul în cauză, motivele iraţionale ale eului, dorinţa de putere, necesitatea de a reduce anxietatea etc. (pentru factorii interiori), sistemul de recompense şi pedepse asociat unei autorităţi exterioare (pentru factorii externi) [134]. Implicaţiile la nivelul liderilor politici sînt evidente. Rokeach consideră că „dogmatismul", în sine, nu implică în *mod necesar* un anumit sistem de convingeri politice. El este legat, mai degrabă, de *extremism*, fie

el de dreapta sau de stînga. Dovezile empirice obţinute de Rokeach în sprijinul acestei ipoteze nu sînt, totuşi, convingătoare. Mai mult, Gordon J. Di Rienzo a obţinut rezultate absolut contrarii studiind membrii parlamentului italian. Ordinea scorurilor medii obţinute pe baza scalei dogmatismului de către diferitele partide a fost aproape identică cu poziţia lor în cadrul spectrului politic (dreapta-stînga). Astfel, neofaşciştii au obţinut scorul cel mai mare, iar comuniştii cel mai scăzut [135].

Din punct de vedere polemologic, procesul de decizie pune însă şi alte probleme în afara celor discutate sub numele generic de „imagine", deşi nu lipsite de legătură cu ele. Este vorba, în primul rînd, de *războiul prin accident.* Complexitatea pe care au dobîndit-o în perioada contemporană arsenalele militare şi, pe această bază, decizia asupra războiului şi păcii conturează posibilitatea ca erori de natură tehnică, să spunem, să ducă la declanşarea unor confruntări armate. În al doilea rînd, trebuie să ne referim la *escalada abstractă,* justificată de raţiuni de ordin militar, de echilibru sau de însăşi logica crizei („să nu creadă adversarul că ne temem" etc.), care a condus şi poate conduce în situaţiile de tensiune internaţională la echilibristica pe marginea prăpastiei. Chiar cînd nu duce la război, un asemenea proces provoacă acumularea de noi probleme, de neîncredere, ură ş.a.m.d. Un exemplu clasic ar fi cel al crizei Berlinului în 1961, cînd escalada s-a desfăşurat (desigur cu ştirea celor mai înalte niveluri) la un eşalon militar foarte jos, dar a inclus în permanenţă posibilitatea de a se ajunge într-o situaţie fără ieşire.

Procesul de eliminare a condiţiilor beligene asociate ce operează la acest nivel pune probleme deosebit de complicate. În primul rînd, pentru că raţionalizarea procesului de decizie din punct de vedere polemologic, ca să spunem aşa, nu pare un subiect care să poată fi supus unei discuţii *de fond* înainte de o „erodare" fundamentală a condiţiilor structurale ale războiului ; în al doilea rînd, deoarece nici între cele două procese

nu există o corespondență perfectă. Ceea ce întreprinde cercetarea asupra păcii în momentul de față este mai degrabă o prospectare principială cu totul preliminară a chestiunii. Totuși, dacă este greu de spus ce se poate întreprinde într-o perspectivă apropiată în vederea restrîngerii influenței negative a diferiților factori ținînd de trăsăturile de personalitate sau de caracteristicile cognitive ale celor ce iau deciziile apelînd *și* la criterii de ordin psihosociologic (ceea ce n-ar trebui să ne mire dacă facem asemenea lucru în industrie sau în transporturi), cîteva aspecte de fond ar putea fi abordate de o manieră mai sigură. Trebuie spus că ultimele documente de partid oferă în această privință o serie de sugestii deosebit de valoroase. În primul rînd în legătură cu necesara respectare a anumitor principii în procesul de decizie, în general în abordarea problemelor războiului și păcii : cerința de a se acționa într-un spirit de înaltă răspundere, încredere și respect reciproc, dorința sinceră de a conlucra, luînd în considerare nu numai interesele proprii, ci și pe cele ale partenerului, egalitatea deplină și respectarea dreptului de autodeterminare, a libertății și independenței fiecărui popor, moderația și abținerea de la recurgerea sau amenințarea cu forța în favoarea discutării deschise, directe între cei interesați etc. Tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia, de asemenea, importanța creării, pe toate căile, a unui climat favorabil soluționării diferendelor prin mijloace pașnice, lărgirea contactelor în vederea unei mai bune cunoașteri reciproce etc. Putem menționa apoi semnificația clarificărilor teoretice și acționale în legătură cu trăsătur le relațiilor internaționale și procesele dominante în momentul de față (secretarul general al partidului se referea, de exemplu, la „înțelegerea clară și justă a conceptului de independență și suveranitate"), a optimizării activității de evaluare a mediului real al politicii externe și a consecințelor diferitelor decizii, a circuitelor informaționale implicate prin utilizarea pe scară largă a rezultatelor științei ș.a.m.d. Un rol deosebit revine însă democratizării deciziei asupra războiului și păcii, lărgirii controlului exercitat de societate asupra hotărîrilor care o angajează. Este necesară, arăta

tovarășul Nicolae Ceaușescu, o largă dezbatere publică pentru ca popoarele să devină pe deplin conștiente de gravitatea situației și să înțeleagă că stă în puterea lor să soluționeze problemele complexe ale lumii contemporane. În deplină cunoștință de cauză, masele vor fi în măsură să aprecieze sensul real al diferitelor decizii și să acționeze în consecință. Trebuie reținută și contribuția pe care o pot avea controlul parlamentelor asupra guvernelor, influența presei, a celorlalte mijloace de informare de masă etc. [136]

IV
CONDIȚII ALE UTILIZĂRII VIOLENȚEI ARMATE LA NIVELUL RELAȚIILOR DINTRE STATE (INTERSOCIETALE)

Analiza alcătuirii și funcționării edificiului social — așa cum se manifestă acestea în cadru societal (intern) — trebuie socotită, fără îndoială, *punctul de plecare* și *nucleul* cercetării polemologice. În același timp, este la fel de limpede că rezultatele obținute pe o asemenea cale nu pot lua forma unor *concluzii categorice*, mai mult, se vor dovedi *insuficiente* pentru fundamentarea teoriei la care aspiră polemologia dacă investigația nu se extinde asupra relațiilor *dintre* unitățile sociale organizate (politic) pe o bază etnică și teritorială, în perioada contemporană, dintre națiuni și state.

Spațiul social conturat de *relațiile internaționale* sau ceea ce numim curent *viață internațională* (uneori *societate internațională*) se dovedește a fi o *realitate* de cel mai viu interes, care ridică nenumărate *probleme specifice* pentru cercetarea asupra războiului și păcii. Desigur, pentru sociologia marxistă acestea nu sînt străine de ceea ce se întîmplă în interiorul societăților care vin în contact : am putea spune, chiar, că ele constituie o *reflectare* a anumitor modalități de organizare socială internă, istoricește determinată. Totuși, la ni-

velul raporturilor pe care le stabilesc statele, intervin anumite fenomene și procese cu conținut beligen a căror logică se dezvăluie numai pe baza unei analize adecvate caracterului lor *sui-generis*. Dealtfel, este necesar să se sublinieze că studiul relațiilor internaționale, în general, trebuie să țină seama de specificitatea acestui nivel în raport cu dialectica relațiilor dintre indivizi și grupuri în cadrul unei națiuni. Un exemplu l-ar putea constitui modul în care se desfășoară *schimbarea* în viața internațională, ca și faptul că ea este, din anumite puncte de vedere, mai greu de controlat. De asemenea, altfel se pune aici raportul dintre *normativ* și *obiectiv* etc. O lungă perioadă de timp, aceste lucruri par să fi fost mai bine înțelese de dreptul internațional decît de sociologie.

Caracteristica esențială a studiului polemologic al problemelor pe care le ridică *relațiile dintre state* ni se pare a fi aceea că modul de abordare sau cadrul de referință implicate *rămîn* cele ale sociologiei. Dintr-o asemenea perspectivă, chestiunea principală în stabilirea condițiilor beligene *nu va fi*, de exemplu, lipsa unor norme legale sau morale pentru comportamentul statelor sau pentru reglementarea acomodantă a diferendelor, deși nici acest lucru nu este deloc lipsit de importanță. Trebuie să fie însă foarte clar că asemenea probleme *nu sînt de fond* atît timp cît condițiile *obiective, structurale* creează în mod necesar și pe o bază continuă șansele utilizării violenței și nu ale păcii. A gîndi altfel înseamnă, de fapt, să confundăm realitățile dure ale homicidului organizat cu ceea ce ar fi de dorit. Fără îndoială, vom preciza de la bun început că socotim cercetările orientate de un punct de vedere juridic deosebit de utile iar activitățile legate de crearea cadrului normativ (legal și moral) al nerecurgerii la forță, al cooperării etc. ca activități *asociate* ale luptei pentru implementarea structurilor păcii. În același timp, merită a fi subliniate faptul că modul de abordare juridic — manifestat prin considerații despre deficiențele relațiilor dintre state în privința ordinii,

moralității și a dreptății — pare să implice o premisă destul de limpede : cîtă vreme nu vor exista în viața internațională o serie de reglementări legale și o ordine comparabile cu cele stabilite în *interiorul* statelor, războiul va fi inevitabil. De aici, uneori, și concepțiile despre statul mondial etc. Din punct de vedere polemologic, astfel de concepții nu pot sta la baza unei analize *profunde* a condițiilor *violenței*, ridicînd obiecții serioase din cel puțin două motive : întîi că *numai* prin stabilirea (de cine și cum ?) unor asemenea norme s-ar consfinți, de fapt, situația actuală (echilibrul bazat pe forță, cursa înarmărilor, inegalitățile ș.a.m.d.), ceea ce nu ar avea nimic de-a face cu *pacea* [1] — dealtfel, pe această cale nu s-a realizat nimic cu adevărat palpabil, chiar dacă avem, de exemplu, o definiție a agresorului * —, iar al doilea, că războiul nu dispare lăsîndu-se neatinse condițiile sale structurale interne.

Efortul cercetării polemologice la acest nivel se îndreaptă spre descifrarea *structurii* vieții internaționale, a acelui sistem de relații între state care face ca utilizarea violenței armate să fie nu un accident sau un *malentendu*, ci o trăsătură de esență. În această *structură internațională* se află și trebuie descoperite *condițiile antagoniste* care stau la baza confruntărilor „rezolvate" pe calea armelor și conturează *lipsa organizată a păcii*, în general procesele a căror maturizare explică toate evenimentele, uneori spectaculoase, ce se produc în politica mondială. Condițiile războiului sînt, de fapt, profund încastrate în actuala alcătuire — rod al unui îndelungat proces istoric — a structurii internaționale, căreia i se poate atribui, cum spune Senghaas, calificativul de *anarhică*, în sensul utilizat de Marx pentru societatea capitalistă, ca sistem a cărui dinamică provoacă în mod necesar crize [2].

* Studiind soluționarea conflictelor în cadrul O.N.U., E. B. Haas (1968) și M. W. Zacher (1970) au ajuns la concluzia că numai 33% dintre acestea (între 1945—65) și, respectiv, 26% (1946—67) au făcut obiectul unei soluționări complete sau parțiale sau al unei acțiuni care să fi depășit simpla discuție.

1. Inegalitate și putere în relațiile internaționale

Ideea pe care o privilegiază cercetarea polemologică actuală este aceea că organizarea socială bazată pe inegalitate și dependență, pe dominație și exploatare *din interiorul* colectivităților umane se reflectă nemijlocit în caracteristicile sistemului relațiilor *dintre* ele — dintre națiuni și state —, în caracterul de clasă, în inegalitățile și decalajele, în relațiile de dominare, dependență și exploatare specifice acestui nivel. Dezvoltarea condițiilor beligene poate fi înțeleasă în adevărata sa lumină numai în raport cu *globalizarea* și *cronicizarea* unui asemenea tip de raporturi între state. Dacă vom lua ca punct de pornire situația contemporană, este limpede că au existat mai multe etape ale acestui proces. În același timp, la fel de clar apare faptul că forma deplină, matură a inegalității și dominării în relațiile internaționale apare odată cu instaurarea orînduirii capitaliste și crearea sistemului mondial capitalist.

Pătrunderea inegalității și dependenței, a dominării și exploatării în cîmpul relațiilor dintre state s-a realizat concret — așa cum a reieșit indirect și din analiza anterioară — pe două căi aflate în strînsă legătură :

a) Prin apariția, datorită organizării în cadrul unor comunități teritoriale independente *, a unor inegalități și decalaje *de facto* între colectivități în privința teritoriului, populației și resurselor naturale. În procesul producției sociale (chiar fără a ține seama de alți factori), aceste inegalități sînt transformate și multiplicate de la bun început, datorită caracterului *natural* și în consecință *inegal* și disproporționat al dezvoltării istorice, în *decalaje* de ordin economic, politic, cultural, organizațional etc. În condițiile în care comunitățile intră în relații între ele și au în mod obiectiv interese *distincte* (nu neapărat opuse), inegalitățile constatate, care dau naștere unei *ierarhii* implicite, devin *potențial* un mijloc de susținere a respectivelor interese ; mai

* Rămîne de discutat care este ponderea factorilor întîmplători în realizarea „decupajului" teritorial concret.

mult, ele intervin nemijlocit în activitatea de formulare și promovare a obiectivelor colective, conturînd tendința de dominare a celor mai slabi de către cei mai puternici. *Puterea* se profilează ca o variabilă a relațiilor intersocietale. Totuși, acesta este doar un material *primar* și, în bună măsură, *abstract,* care își dobîndește sensul real și se dezvoltă în contextul celui de-al doilea proces.

b) Prin intermediul activității cu *efecte externe* a clasei dominante, legate de promovarea intereselor sale economice și politice și de extinderea raporturilor pe care le-a stabilit (și de care beneficiază) în interior. Instrumentul prin care s-a realizat practic aceasta (chiar dacă mai mult sau mai puțin mijlocit) a fost *puterea,* mai precis ansamblul atributelor sale „utilizabile" și „productive" în politica externă. Clasa dominantă a fost în măsură să-și atribuie un asemenea uz în calitatea sa de *reprezentantă* a întregii societăți. Rămîne însă de lămurit cum anume poate îndeplini *puterea* misiunea încredințată, ceea ce, în ultimă instanță, înseamnă a explica ce este puterea în relațiile internaționale.

În literatura de specialitate există destule definiții ale puterii, nu numai în legătură cu aspectul său extern, ci și cu cel intern (unde conformitatea și în general „rezultatele" pe care le obține puterea politică pot fi legate de dominația de clasă și de monopolul constrîngerii, al utilizării „legitime" a violenței). În politica externă, în mod neîndoielnic, conceptul de putere dobîndește sens în corelație cu existența *statului* ca *unitate de bază* a sistemului internațional. Operaționalizarea unei asemenea determinări reclamă totuși niște pași mai departe. Unii autori fac acest lucru prin definirea puterii ca *relație* sau ca *stare a anumitor relații : A* are putere asupra lui *B* în măsura în care poate să-l facă pe acesta să întreprindă o anumită acțiune (fără ca *B* să fi avut o asemenea intenție) sau, dimpotrivă, să renunțe la aceasta [3]. Sînt implicate aici mai multe elemente : *întîi,* că puterea este o relație *asimetrică, doi,* că ea constituie o formă de *control* asupra comportamentului partenerului, și *trei,* că acceptarea este obținută prin referire la anumite *sancțiuni* în caz de rezistență (și există *mijloacele* pentru a le face efective). Acest mod de abordare ar putea fi socotit util în contextul cercetării noastre, trimițînd direct la posibilitatea promovării intereselor statului în exterior și, în același timp, la sursa „aspirației pentru putere" : o putere mai mare asigură șanse mai mari de realizare a obiectivelor preconizate. Totuși, definiția relațională este, deocamdată, foarte greu, dacă nu imposibil, de validat convingător la nivel empiric.

Mai promițătoare, din acest punct de vedere, s-a dovedit determinarea puterii ca un atribut sau ca posesiune diferențială a anumitor „resurse", a așa-numitelor *capabilities* (fără a se renunța însă, în esență, la ideea „influențării"). Mai ales în cercetările din ultimul deceniu, în analiza comportamentului statelor a fost urmărită influența *factorilor de putere* pe care acestea îi dețin, stabilindu-se un număr de *dimensiuni* sau *atribute* (cu *indicatorii* corespunzători) în funcție de care poate fi evidențiată în viața internațională o anumită *ierarhie.* Cele mai cunoscute încercări de acest gen — ale căror rezultate sînt utilizate, în general, de toți cei ce studiază influența puterii în relațiile dintre state — aparțin lui B. M. Russett, H. R. Alker jr., K. W. Deutsch și H. D. Lasswell (1964) și, respectiv, M. C. Hudson și C. L. Taylor (1970), care au editat cîte un „manual" al indicatorilor sociali și politici. Pe baza lor, cercetătorii au determinat pentru fiecare națiune așa-numitul *rang,* care, în esență, indică *puterea națională* și *prestigiul* de care se bucură în politica mondială. Principalii indicatori utilizați (în combinații destul de variate) sînt : produsul național brut (G.N.P.), nivelul de industrializare, populația, venitul național pe cap de locuitor, mărimea forțelor armate sau cheltuielile militare pe cap de locuitor, nivelul educațional, gradul de urbanizare etc. [4]. Categoriile de putere stabilite pe această cale pentru uzul diferitelor studii sînt în bună măsură aceleași *. Concluziile la

* Nu trebuie neglijat caracterul dinamic al „rangului" și deci necesitatea actualizării unor asemenea date.

care s-a ajuns în urma analizei legăturii dintre puterea statelor (astfel determinată) şi comportamentul lor pot da naştere — şi dau — la numeroase dispute. Chiar dacă punem sub semnul întrebării anumite lucruri şi este necesar, mai ales, să subliniem că *fenomenul ierarhiei şi al puterii este strîns legat de un anumit tip de organizare socială, atît în interior, cît şi în exterior*, de existenţa unor inegalităţi majore între state şi a politicii de dominaţie şi asuprire, relevanţa acestor cercetări din punct de vedere polemologic nu poate fi neglijată. Aşa cum sublinia G. Hilton, *atributele* unei naţiuni au un rol însemnat în determinarea comportamentului său. Distanţa dintre state în *spaţiul atributelor* conturează forţele sociale care definesc acţiunile unui stat faţă de altul. Disimilarităţile în mărime şi putere economică ar putea explica, după părerea sa, circa 85% din variaţia comportamentului lor reciproc [5]. K. J. Gantzel afirma, de asemenea, că, cu cît sînt mai mari resursele economice, tehnologice şi intelectuale ale unui stat (pe baza nivelului atins de dezvoltarea forţelor de producţie), cu atît creşte puterea şi, în consecinţă, capacitatea sa de influenţare în sistemul internaţional. În funcţie de putere se constituie „ordinea de dominanţă" în politica mondială [6], înţeleasă însă — am adăuga — în formula sa actuală, contestabilă şi contestată practic de lupta forţelor sociale progresiste. În cartea sa *The Dimensions of Nations*, R. J. Rummel îşi exprimă convingerea că rezultatele cercetărilor empirice susţin cu tărie ideea determinării structurale a comportamentului statelor în momentul de faţă (nivel de dezvoltare economică, putere militară etc.), mai ales în legătură cu geneza conflictului în viaţa internaţională [7].

O contribuţie importantă la elucidarea rolului puterii ar putea reveni unui al treilea mod de abordare. Este vorba de analiza puterii în termenii *incertitudinii*. Originea sa se află într-o definiţie dată de K. W. Deutsch : mărimea puterii unui actor asupra unui proces este dată de măsura în care el poate schimba probabilitatea producerii sale [8]. Cu alte cuvinte, de capacitatea de a creşte probabilitatea rezultatelor care îl interesează în dauna celor apreciate drept negative. O dezvoltare

a acestui mod de determinare apare la M. I. Midlarsky, care îl utilizează nemijlocit (operaţionalizat adecvat) în analiza problemelor violenţei internaţionale [9]. Ceea ce ne interesează deocamdată este faptul că în cazul sistemelor probabilistice (cum este şi cel internaţional), maximizarea probabilităţii anumitor evenimente poate fi apreciată ca un „motiv" pentru creşterea puterii. Cu cît un actor dispune de o putere mai mare, cu atît creşte posibilitatea sa de a reduce incertitudinea rezultatelor, în general a mediului în care acţionează.

Ceea ce se poate conchide pe baza tuturor celor trei modalităţi de definire a puterii este un fapt deosebit de important pentru polemologie : *puterea* constituie mijlocul privilegiat de realizare a anumitor interese şi ca atare a intereselor formulate de clasa dominantă în calitatea sa de reprezentantă a societăţii ; în acelaşi timp, acest lucru explică tendinţa observabilă într-un sistem în care actori inegali urmăresc interese conflictuale sau cel puţin distincte de *expansiune a puterii* sau ceea ce „şcoala realistă" înţelege (dar ca un scop în sine) prin „luptă pentru putere".

Puterea şi lupta pentru putere — ca expresie a tendinţei expansioniste a clasei dominante — operează discriminări şi inegalităţi semnificative în sistemul internaţional şi, în general, stau la baza unui tip de relaţii între state cu un important potenţial beligen *. În esenţă, se poate spune că *politica puterii* este un sistem în care predomină ca modele de comportament expansiunea, urmărirea hegemoniei, tendinţa de obţinere a predominanţei şi subordonarea celor mai slabi de către cei mai puternici, cu alte cuvinte imperialismul, „diplomaţia" forţei şi a echilibrului bazat pe forţă, alian-

* Faptul că recurgerea la forţă în viaţa internaţională este „motivată" de tentativa de instaurare a relaţiei de dependenţă şi exploatare, de promovarea intereselor economice şi politice ale clasei dominante poate fi ilustrat şi în legătură cu problemele pe care le-a creat perspectiva războiului nuclear. În momentul în care utilizarea armei atomice a pus în discuţie caracterul războiului de *continuare* a politicii, conturînd posibilitatea anihilării reciproce sau generale (nemaiatingîndu-se deci nici un fel de obiective), subiectul preîntîmpinării confruntării cu asemenea mijloace (al neîntrebuinţării lor etc.) a devenit foarte acut. Este ceea ce Bouthoul numea încercarea de a „salva" războiul (ca mijloc de a atinge anumite obiective).

țele, cursa înarmărilor, relațiile economice inegale, care fac ca unii să fie privilegiați iar alții exploatați, și războiul [10]. Un asemenea tip de relații generează în mod necesar confruntarea, mergîndu-se pînă la ultimul „argument", cel al forței armate, la mai multe niveluri : a) între cei de forțe egale sau apropiate pentru dobîndirea hegemoniei (deci a posibilității de promovare nestînjenită a intereselor proprii) sau pentru împiedicarea celorlalți în realizarea acestui obiectiv ; b) între cel puternic și cel mai slab pentru impunerea relației de dominare, în cazul în care acesta din urmă nu acceptă controlul, încercînd să se opună expansiunii ; c) între cel slab și cel puternic pentru eliminarea relației de dependență și exploatare deja instaurate. Pe această bază se constituie o rețea vastă de relații asimetrice, de sisteme și subsisteme interconectate de dominare și subordonare, care dobîndește o semnificație de sine stătătoare și o logică proprie în cadrul condițiilor războiului. Se poate vorbi de aceea de o anume *autonomizare* a fenomenului puterii și al luptei pentru putere în raport cu activitățile grupului social dominant din fiecare țară pentru promovarea intereselor sale, cu caracterul de clasă al sistemului internațional. Mai precis spus, la acest nivel își au originea o serie de procese care *se adaugă* și *complică* structurile beligene de ordin intern. O serie de considerații derivate, de exemplu, din evoluția echilibrului de forțe pot conduce la acțiuni politice ininteligibile în alt plan. Cu toate acestea, ele se pot afla foarte bine printre cauzele unei confruntări armate. Trebuie să se sublinieze, însă, că lupta pentru putere, tentativele de dezvoltare a sferelor de influență etc. nu sînt niște acțiuni abstracte, aflîndu-se într-o strînsă legătură cu tendințele expansioniste, cu necesitățile, uneori imediate, alteori de perspectivă, ale „apărării" intereselor economice și politice în diferite zone ale lumii. Aceasta explică variația și lărgirea pe care a cunoscut-o „interesul național" al anumitor puteri de-a lungul timpului, atenția prioritară acordată anumitor regiuni etc.

O privire cît de sumară asupra realităților politice specifice vieții internaționale va oferi destule argumente în legătură cu semnificația puterii ca variabilă explicativă majoră în plan polemologic. Ne-am putea referi, de exemplu, la faptul că războaiele *majore* au avut întotdeauna la origine, în mod nemijlocit, contradicțiile dintre marile puteri expansioniste sau rezistența întîlnită în cursul acțiunii de extindere a dominației lor ; de asemenea, la privilegiile și „răspunderile speciale" pe care și le-au rezervat marile puteri după prima și mai ales după cea de-a doua conflagrație mondială în cadrul Ligii Națiunilor și, respectiv, al O.N.U. * ; la prevederile adesea invocate ale Cartei O.N.U., relative la utilizarea forței de către marile puteri în legătură cu urmările ultimului război mondial ; în sfîrșit, la dificultățile întîlnite în cursul negocierilor din cadrul C.S.C.E. (în privința pătrunderii de trupe pe teritoriul altui stat fără acordul liber al acestuia etc.), al celor de la Viena cu privire la reducerea forțelor armate și a armamentelor în Europa centrală, precum și în cadrul Conferinței Comitetului pentru dezarmare de la Geneva etc. Ideea la care ne referim își găsește însă confirmarea și în contextul cercetărilor empirice întreprinse în ultimul timp cu ajutorul analizei statistice. Așa cum arătam, rezultatele obținute de Q. Wright și L. F. Richardson sau I. Kende indică, pe de o parte, ponderea mare a războaielor datorate acțiunilor imperialiste (expansioniste) sau luptei pentru eliminarea relației de dependență și asuprire, iar pe de alta, implicarea mult mai puternică în conflicte a marilor puteri sau „aptitudinile" lor intervenționiste. Comportamentul beligen este legat de atributele (puterea) statului național și de R. J. Rummel [11]. Studiind intervențiile militare, F. S. Pearson evidențiază, de asemenea, semnificația puterii pentru frecvența, caracterul și orientarea acțiunilor militare. Statistic, apare o relație extrem de inegală între cel ce intervine și statul-țintă, mai ales cînd distanța geografică dintre cei doi termeni este mare. Marile puteri își arogă dreptul de a acționa pe întreg globul în apărarea intereselor lor economice și politice, din considerente ideologice, stra-

* Trebuie notat și faptul că, în ambele cazuri, marile puteri au hotărît pentru statele mici și mijlocii, aliate sau nu, o serie de aspecte legate de urmările războiului (frontiere, reparații etc.).

tegico-militare sau de balanţă a puterii. Majoritatea intervenţiilor acestora sînt legate de conservarea relaţiei de dependenţă şi exploatare [12]. Vom mai nota că o amplă cercetare (pe un caz particular — al Norvegiei) întreprinsă de H. Hveem asupra modului de formare a imaginilor cu care operează liderii politici sau opinia publică susţine existenţa unei puternice corelaţii a acestora cu indexul poziţiei sociale internaţionale. Asemenea altor investigaţii realizate la acest nivel şi cea a sociologului norvegian indică, de exemplu, perceperea * ierarhiei existente în viaţa internaţională, a dependenţei comportamentului extern de poziţia ocupată, precum şi a legăturii dintre problemele războiului şi păcii şi raporturile de putere, evoluţia raportului de forţe etc. [13].

Semnificaţia multilaterală în plan polemologic a inegalităţii şi a puterii în relaţiile dintre state poate izvorî însă numai dintr-o analiză a trăsăturilor reale ale sistemului internaţional actual, rezultate din procesul de dezvoltare a orînduirii capitaliste şi, în acelaşi timp, din mişcarea anticapitalistă pe care acesta a generat-o la nivel mondial. Studiile asupra lumii de astăzi evidenţiază adesea interdependenţele care o caracterizează. Ceea ce se neglijează uneori este faptul că aceste interdependenţe sînt profund *asimetrice,* fiind produsul : a) modului în care s-a realizat extinderea la scară internaţională a relaţiilor capitaliste, b) dezvoltării social-economice diferenţiale specifice modului de producţie capitalist, c) maturizării inegale a condiţiilor luptei anticapitaliste, pentru socialism.

Aşa cum au subliniat Marx şi Engels, expansiunea este o trăsătură organică a modului de producţie capitalist. În faţa economiei burgheze se află atît imperativul organizării reale la scara statului naţional, cît şi cel al transcenderii acestui nivel şi al generalizării raporturilor pe care clasa dominantă le-a stabilit în interior asupra restului lumii [14]. Buna funcţionare a mecanismului economic întemeiat pe proprietatea privată şi maximizarea profitului, arată E. Krippendorff, pare să reclame ca o condiţie necesară expansiunea şi subordonarea altor zone geografice [15]. O analiză a urmărilor şi „constrîngerilor" antrenate de concentrarea şi centralizarea capitalului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în anumite ţări din Europa duce în mod nemijlocit la această concluzie [16]. Practic, globalizarea relaţiilor capitaliste s-a realizat printr-o extindere a dominaţiei europene, în speţă a principalelor puteri în celelalte regiuni ale globului, sub forma colonialismului, a imperialismului şi a altor tipuri de control şi exploatare. Urmările cele mai importante trebuie legate, neîndoielnic, de generalizarea contradicţiilor interne ale modului de producţie capitalist la nivelul relaţiilor internaţionale şi de natura esenţialmente asimetrică, inegalitară pe care a dobîndit-o structura internaţională şi conflictele ce-i sînt caracteristice.

A. Condiţiile războiului se leagă, în primul rînd, de rivalitatea şi conflictele dintre puterile expansioniste, colonialiste sau imperialiste, desfăşurate atît în Europa, cît şi în restul lumii, pentru instaurarea, menţinerea sau reîmpărţirea sferelor de dominaţie şi influenţă. Cum repartizarea „valorilor" dorite s-a realizat în raport cu puterea, această competiţie a luat forma unei lupte pentru putere, îndeosebi în vederea maximizării capacităţii militare, cu toate consecinţele ce derivă de aici. De fapt, în diferitele sale faze, de la începuturile cuceririlor coloniale la declanşarea confruntării pentru reîmpărţirea pieţelor (în condiţiile reformulării permanente a raporturilor de forţe pe baza dezvoltării inegale şi în salturi), rivalitatea dintre puterile expansioniste a implicat recurgerea la forţa armată : în afara ciocnirilor frecvente la nivel redus, ea a dus la cele două războaie mondiale şi a pus bazele cursei moderne a înarmărilor.

Tot în contextul conflictelor intercapitaliste, specifice aşa-numitului „centru" (Galtung), ar trebui discutate şi urmările dezvoltării social-economice (şi în special industrializării) inegale. Aceasta a generat relaţii de dependenţă şi exploatare de tip imperialist chiar în interiorul ariei capitaliste clasice (europene), creînd un fel de „periferie centrală" — conturată mai ales pe baza raportului ţări dezvoltate — mai puţin dezvoltate şi mari puteri — ţări mici şi mijlocii — şi

* Este semnalată concomitent existenţa unor deformări şi distorsiuni în aprecierea relaţiilor internaţionale.

punînd probleme a căror semnificaţie în plan polemologic a fost verificată istoric [17].

După ultimul război mondial, relaţiile din lumea capitalistă dobîndesc, totuşi, o nouă înfăţişare, practic necunoscută înainte, caracterizată nu atît sau nu numai prin densificarea interacţiunilor de ordin politic, economic sau cultural, cît în special prin realizarea unei suprastructuri instituţionale multinivelare menite să articuleze şi să acomodeze interesele naţionale particulare, promovînd şi apărînd interesele comune ale ţărilor capitaliste dezvoltate în restul lumii [18]. Caracterul ierarhic, bazat pe putere, al relaţiilor şi confruntarea intercapitalistă se menţin, dar, în general, nu au mai dus la utilizarea deschisă a forţei armate. Aceasta pare să se conserve ca realitate şi posibilitate în cadrul „periferiei centrale", unde politica imperialistă a lăsat nesoluţionate multe probleme complicate în raporturile dintre state, fenomenele depinzînd, însă, şi de capacitatea de control a marilor puteri capitaliste într-un moment sau altul (vezi confruntarea greco-turcă). În general, aşa cum arăta secretarul general al partidului nostru, în analiza situaţiei actuale nu trebuie neglijate regrupările de forţe care au loc în lumea burgheză, pe baza cărora continuă să se adîncească „contradicţiile economice, sociale, naţionale şi politice, să se manifeste fenomenele caracteristice noii faze a crizei sistemului capitalist..." [19]. Datele cu privire la redistribuirea atributelor puterii în relaţiile interimperialiste stau mărturie în acest sens [20].

B. Funcţionarea sistemului condiţiilor beligene la nivelul relaţiilor internaţionale contemporane trebuie abordată şi în legătură cu confruntarea dintre capitalism şi socialism, în general cu lupta pentru socialism care se desfăşoară, în etape diferite, în întreaga lume. „Epoca noastră este epoca revoluţiei socialiste, a trecerii de la societatea capitalistă împărţită în clase antagoniste, bazată pe asuprire socială şi naţională — societate care nu mai corespunde istoriceşte noilor forţe de producţie — la societatea comunistă, în care se lichidează exploatarea şi asuprirea de orice fel şi nu mai există clase antagoniste" [21]. Apariţia orînduirii socialiste a constituit, din punct de vedere istoric, prima

formă de înlăturare radicală a relaţiei de dominare şi exploatare, atît în interior, cît şi în relaţiile dintre state, prima „ruptură" majoră în funcţionarea structurii internaţionale. Datorită naturii sale antagoniste acest proces a avut şi are consecinţe nemijlocite asupra ratei violenţei în politica mondială. Ne-am referit deja la utilizarea frecventă a forţei de către burghezie în vederea apărării poziţiilor sale dintr-o ţară sau alta, pentru a opri restrîngerea dominaţiei capitaliste. Dacă nu a avut loc o confruntare majoră între cele două sisteme — fapt datorat schimbărilor adînci în raportul mondial de forţe în ultimele decenii [22] —, nu este mai puţin adevărat că întreaga perioadă postbelică a cunoscut manifestări mai mult sau mai puţin ample ale recurgerii la violenţă în lupta pentru socialism. Nu trebuie uitat că trei ţări socialiste, R. P. D. Coreeană, Cuba şi R. D. Vietnam au fost angajate în confruntări armate cu imperialismul. De asemenea, în numeroase cazuri, procesele iniţiate în diferite state în vederea unor transformări sociale cu caracter socialist au fost ţinta intervenţiei militare sau „numai" poliţieneşti a burgheziei internaţionale. Analiza acţiunilor întreprinse după 1945 de marile puteri imperialiste — şi în special de S.U.A. — indică în mod clar obiectivele urmărite de regulă: sprijinirea unor regimuri antipopulare, reacţionare în faţa mişcărilor progresiste, conservarea ordinii sociale perimate [23]. Aceeaşi concluzie rezultă din studiul doctrinei politico-militare actuale a S.U.A. şi al activităţilor de sprijin militar în diferite zone ale lumii [24]. În acelaşi timp, confruntarea dintre capitalism şi socialism stă la baza *cursei actuale a înarmărilor*, manifestare *sui-generis* a realităţii *polemos*-ului, care conservă permanent posibilitatea izbucnirii unui război mondial. În ciuda evoluţiei actuale spre destindere, relaţia îşi menţine caracterul antagonist, împiedicarea recurgerii deschise la forţă datorîndu-se, în bună măsură, echilibrului de ordin militar-strategic. Aşa cum demonstrează faptele, arată secretarul general al partidului nostru, efortul spre destindere „este încă destul de fragil, departe de a constitui caracteristica principală a evoluţiei internaţionale, în lume continuînd să existe

forțe care pot pune în pericol cursul destinderii, pacea și securitatea întregii omeniri" [25].

În general, se poate aprecia că evoluția continuă a raportului de forțe în favoarea socialismului, a mișcării mondiale pentru progres social operează ca un factor esențial în restrîngerea condițiilor războiului la acest nivel. „Socialismul și pacea, se apreciază în Programul partidului nostru, sînt indisolubil legate într-o unitate dialectică" [26]. Prin însăși natura sa, socialismul aspiră spre pace și colaborare între națiuni, spre întemeierea relațiilor interstatale pe principiile deplinei egalități în drepturi, respectării independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, ale renunțării la folosirea forței și la amenințarea cu forța. În același timp, ținînd seama de persistența deosebită a modelului ierarhic de relații dintre state în viața internațională, de menținerea unor inegalități de ordin social-economic, istorice te determinate, între țările socialiste, precum și de acțiunea unor factori de ordin politic în condițiile confruntării cu capitalismul, este necesar să se sublinieze caracterul complex al procesului de afirmare a unui nou tip de raporturi interstatale. În acest context, tovarășul Nicolae Ceaușescu atrăgea atenția asupra *înaltei răspunderi istorice* care revine țărilor socialiste în lupta pentru promovarea noilor principii ale vieții internaționale, „în realizarea, atît între ele, cît și pe plan mondial, a unor raporturi noi, de tip superior, de deplină egalitate în drepturi, care să concretizeze în mod strălucit principiile avansate ale dreptului internațional, să ofere tuturor popoarelor un model și o perspectivă luminoasă pentru evoluția viitoare a colaborării libere și egale dintre ele". O deosebită importanță, sublinia secretarul general al partidului, revine înțelegerii necesității de a se porni „în toate împrejurările de la adevărul că principiul suveranității este universal valabil și același pentru toate statele, indiferent de mărimea sau de orînduirea lor socială, că el nu poate fi conceput decît într-un singur sens și în nici un caz nu poate fi aplicat sau interpretat în mod diferit față de o țară sau alta" [27].

C. În al treilea rînd, condițiile beligene la nivel internațional trebuie discutate în legătură cu crearea așa-numitei „lumi a treia", lumea țărilor slab dezvoltate sau în curs de dezvoltare și cu lupta pentru înlăturarea subdezvoltării și făurirea noii ordini economice și politice internaționale.

„Una din problemele fundamentale ale epocii contemporane de care depinde nemijlocit destinderea, pacea și colaborarea internațională — sublinia secretarul general al partidului —, este lichidarea subdezvoltării", a împărțirii lumii în țări bogate și țări sărace ca „rezultat al dezvoltării istorice, consecința relațiilor vechi imperialiste și colonialiste, de dominație și exploatare, de inegalitate și inechitate" [28].

Existența subdezvoltării nu trebuie socotită un accident istoric ; ea este o parte integrantă a procesului de constituire a sistemului mondial capitalist în contextul dominației exercitate de metropole, de principalele state burgheze [29]. Încă de la începuturile expansiunii europene (secolele XVI și XVII), arată E. Krippendorff, lumea începe să se împartă, la scară globală, în națiuni bogate și națiuni sărace, dominate și asuprite, punîndu-se bazele dezvoltării și subdezvoltării [30]. Ordinea de magnitudine în privința anumitor indicatori ai vieții social-economice și culturale va deveni însă cu totul diferită odată cu sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Acesta a fost prețul plătit de două treimi din omenire (America Latină, Africa, Asia) pentru generalizarea raporturilor de producție burgheze. Țările numite astăzi subdezvoltate sau în curs de dezvoltare și-au pierdut independența și au fost integrate în mod forțat — ca urmare a colonialismului și imperialismului — în aria economică capitalistă, într-o diviziune internațională a muncii convenabilă metropolelor [31]. Ele au devenit „periferii" ale lumii burgheze, producătoare de materii prime și produse agricole, cu o economie unilateral orientată, obiect de schimburi comerciale inegale și în continuă deteriorare. În aceste țări, capitalismul a distrus structurile socio-culturale specifice și, în general, întreg potențialul lor de dezvoltare, a permis „penetrarea" și dominarea absolută de către metropole a vieții sociale, politice, ideo-

logice şi culturale. Stabilirea unor atît de profunde relaţii de dependenţă şi exploatare a avut drept urmare faptul că lichidarea formelor nemijlocite de control (colonialismul sau întreprinderea de acţiuni militare de protejare) nu a afectat natura raportului şi, în genere, interesele puterilor imperialiste. Pe baza unor formule indirecte de influenţare şi subordonare, structurile subdezvoltării continuă să funcţioneze, lucrînd sistematic în favoarea metropolelor, asigurînd acumularea bogăţiilor la un pol şi pauperizarea (relativă sau absolută) la celălalt [32]. Un rol important revine în momentul de faţă, din acest punct de vedere, companiilor „transnaţionale", care exercită o influenţă crescîndă asupra ansamblului lumii capitaliste şi, în acelaşi timp, afectează independenţa şi suveranitatea naţională a statelor în care acţionează [33]. S-a ajuns, de asemenea, ca anumite instituţii ale O.N.U. destinate asistenţei economice şi financiare a ţărilor slab dezvoltate să acţioneze practic pentru menţinerea relaţiei de dependenţă: „pentru a face lumea a treia sigură pentru capital" [34]. În mod normal, se arată în documentele noastre de partid, „aşa cum pe plan naţional exploatarea şi asuprirea, acumularea bogăţiilor în mîinile unei clase duc la ascuţirea contradicţiilor sociale, la intensificarea luptei celor dominaţi şi exploataţi şi, în mod obiectiv, la lichidarea acestor relaţii şi la făurirea unei orînduiri mai drepte — tot astfel şi pe plan internaţional inegalitatea şi asuprirea duc pînă la urmă la ascuţirea contradicţiilor dintre state şi la apariţia unor grave conflicte între ele" [35]. Potenţialul beligen al unor asemenea confruntări nu poate fi trecut cu vederea.

Problemele pe care le pune relaţia de dominare şi exploatare care vizează „lumea a treia" sînt deosebit de complicate. Aceasta şi datorită faptului că raportul de tip „centru-periferie" a implicat fragmentarea şi divizarea acestei lumi *, dezvoltarea unor grade diferite

* Politica imperialistă de divizare poate fi ilustrată sugestiv de situaţia în domeniul vînzărilor de armament. În Orientul Apropiat şi în zona Golfului Persic, de exemplu, S.U.A. livrează avioane militare Israelului, Iranului, Iordaniei şi Arabiei Saudite. Analiza tipurilor primite de fiecare ţară relevă crearea unor dezechilibre între state în acord cu politica oficială americană.

de dependenţă şi crearea unor aşa-numite „capete de pod" *în* şi *printre* ţările subordonate. Este vorba atît de anumite *categorii sociale* în aceste societăţi, interesate în bună măsură în actuala funcţionare a economiei capitaliste la nivel mondial, cît şi de o serie de *state* care acţionează în general sau în anumite situaţii ca „reprezentante" ale marilor puteri imperialiste [36] şi care primesc o asistenţă corespunzătoare din partea acestora. În aceste condiţii este greu să se vorbească de o confruntare globală „Nord-Sud", între lumea a treia şi metropolele capitaliste. Se ridică atît chestiunea relaţiilor *asimetrice* şi deci a posibilităţii unor conflicte — în speţă a unor războaie între ţările în curs de dezvoltare *, a căror solidaritate este încă firavă datorită opreliştilor sistematice pe care le-a promovat dominaţia imperialistă şi problemelor nesoluţionate rămase în urma sa (vezi decupajul teritorial arbitrar din perioada colonialismului etc.), cît şi, din nou, cea a transformărilor revoluţionare la nivel societal în aceste state care urmează totuşi, în majoritatea cazurilor, o cale capitalistă de dezvoltare. Dealtfel, cum s-a întîmplat adesea, burghezia a ştiut înaintea multora dintre cei angajaţi în lupta de emancipare de unde vine pericolul principal în dezvoltarea antagonismului subdezvoltării. Dovada: obiectivele strategiei contrainsurgenţionale a imperialismului, care vizează *explicit* şi *în primul rînd* transformările sociale structurale cu caracter socialist din lumea „a treia".

2. Tipurile de sistem internaţional şi condiţiile utilizării violenţei armate

Studiile mai vechi sau mai noi asupra relaţiilor internaţionale au insistat nu numai asupra rolului puterii în determinarea comportamentului statelor, ci şi asupra semnificaţiei pe care o are în acest context natura sau

* Situaţia din ultimii ani confirmă acest lucru: vezi războiul indo-pakistanez, problemele din America Latină, cele din Africa (în ultima vreme problema Saharei occidentale), rolul Iranului în regiunea Golfului ş.a.m.d.

tipul structurii sistemului internaţional. Cum sublinia M. A. Kaplan, pacea şi războiul ar trebui privite ca funcţii ale tipului de sistem internaţional, iar acţiunile statelor ca un rezultat al poziţiei pe care o au şi al rolului pe cale îl joacă în diferite tipuri de structură politică mondială [37]. La rîndul lor, Singer, Bremer şi Stuckey apreciau că distribuţia puterii în sistemul internaţional este în legătură cu gradul de probabilitate a războiului [38]. Mai multe direcţii de cercetare s-au conturat aici : a) problemele pe care le pune statutul unui stat sau altuia ; b) rata violenţei în diferite tipuri de sisteme, şi c) rolul alianţelor.

2.1. Studiile aparţinînd primei direcţii vizează consecinţele în plan polemologic ale aşa-numitei *incoerenţe a status-ului internaţional* (*status inconsistency*), pornindu-se de la ideea că în sistemul mondial statusul şi ierarhia joacă roluri similare ca importanţă celor din interiorul societăţilor. Teoria ca atare a fost conturată într-un studiu mai vechi (1964) al lui J. Galtung şi susţinea, în esenţă, că atunci cînd statusul *acordat*, ca o recunoaştere a unui anumit prestigiu în sistemul internaţional, este inferior statusului *dobîndit* (atributele puterii naţionale) apare o creştere a „agresivităţii" statului respectiv, în speţă, a disponibilităţii sale de a se angaja în conflicte [39]. Ulterior, au fost întreprinse diferite tentative de a verifica empiric această teorie. M. D. Wallace, de exemplu, a analizat din această perspectivă războaiele din perioada 1820—1964. Rezultatele obţinute indică o *asociere* între variabilele considerate : cu cît este mai mare incoerenţa statusului, cu atît cresc magnitudinea şi severitatea războiului, ceea ce, după părerea autorului, poate fi socotită ca o verificare parţială a ipotezei lui Galtung [40]. Într-un alt studiu, Wallace a lărgit numărul variabilelor, ajungînd la concluzia că incoerenţa statusului acţionează ca factor beligen în cadrul unui proces în două trepte, înarmările fiind cele care asigură mecanismul de transformare în violenţă deschisă [41]. Problema a fost abordată şi de M. A. East (1972). Deşi subiectul nu este nici pe departe pe deplin elucidat, teoria incoerenţei statusului internaţional poate fi socotită utilă în analiza fenomenelor care se produc

într-un *anumit* tip de relaţii între state, cu alte cuvinte, guvernat de legile inegalităţii şi ale puterii. Pe baza sa ar putea fi verificate, de exemplu, la nivel empiric consecinţele schimbărilor în raporturile de forţe între puterile imperialiste (tentativele de „redistribuire" etc.). Nu este lipsit de interes să semnalăm că pe baza unui model teoretic alimentat, printre altele, şi de această ipoteză, J. Galtung a prevăzut, în 1968, anumite schimbări în comportamentul Japoniei la începutul anilor '70, care nu puteau fi susţinute în nici un fel de datele de care se dispunea în acel moment [42].

2.2. În esenţă, întrebarea la care s-a încercat să se răspundă în cadrul celei de-a doua direcţii a fost următoarea : în ce măsură un tip particular de sistem internaţional influenţează frecvenţa şi intensitatea războiului ? Chestiunea a fost pusă *practic* de foarte multă vreme şi „răspunsul" a oscilat între modelul bazat pe echilibrul de forţe între mai multe centre de putere sensibil egale (vezi politica urmată de cetăţile greceşti) şi cel al hegemoniei, în care un centru de putere exercită o dominaţie indiscutabilă (*pax romana*, *pax ecclesiae* etc.). De fapt, nu se poate neglija că în decizia de recurgere la forţă intervin, într-un mod sau altul, şi considerente legate de trăsăturile sistemului internaţional, de perspectivele evoluţiei raporturilor de putere ş.a.m.d. Un exemplu concludent este cel al intrării unui stat în război după o perioadă de neutralitate, ca rezultat al aprecierii date urmărilor conflictului asupra situaţiei postbelice. În această categorie intră de asemenea desfăşurarea de activităţi militare într-o anumită zonă pentru a împiedica dobîndirea predominanţei de către un alt stat etc. În contextul cercetării moderne, problema a fost abordată pentru prima dată de M. A. Kaplan, care a considerat că rata conflictului depinde de numărul de actori ai sistemului şi de distribuţia puterii între ei [43]. Literatura ulterioară a atins un volum impresionant, dar, cu toate acestea, este greu de spus că rezultatele obţinute sînt concludente. Nu există nici o siguranţă că un anumit tip de relaţii între centrele de putere (în condiţiile menţinerii structurii ierarhice,

inegalitare) asigură în mod absolut stabilitatea, descurajînd politicile agresive etc.

M. A. Kaplan era de părere că sistemul echilibrului de forţe, în care există cel puţin cinci mari puteri, se caracterizează printr-o stabilitate remarcabilă. Regulile care îl guvernează ar asigura — cu o validare factuală rezonabilă — o serie de constrîngeri împotriva dobîndirii hegemoniei, a intervenţiei în treburile interne etc.[44] K. Deutsch şi J. D. Singer apreciau, de asemenea, că odată cu creşterea numărului actorilor (trecerea la multipolaritate) se diminuează frecvenţa conflictelor şi, în primul rînd, a confruntării bipolare[45]. Analizele întreprinse arată însă că un asemenea sistem se află în stare de echilibru numai în anumite condiţii restrictive, iar şansele neîntrunirii lor par să fie foarte mari[46]. La rîndul său, M. I. Midlarsky apreciază că numărul de „poli internaţionali" este corelat pozitiv cu frecvenţa războiului. Concluzia sa se bazează atît pe calcularea relaţiei logaritmice teoretice a creşterii incertitudinii în sistem, cît şi pe relaţia observată între polaritate şi violenţa internaţională în perioada 1815—1945 (pe baza datelor lui J. D. Singer şi M. Small) — între cele două curbe existînd o apropiere evidentă[47]. În alte cazuri, critica teoriei multipolarităţii se transformă în susţinerea ideii că bipolaritatea — despre care M. A. Kaplan arată că permite un grad ridicat de dominare a partenerilor, intervenţia în treburile lor interne etc. — ar duce la menţinerea stabilităţii şi la restrîngerea conflictelor internaţionale[48]. Argumentul lipsei unei confruntări majore după ultimul război mondial nu este deloc convingător dacă avem în vedere că un asemenea sistem nu a evitat războaie locale importante şi nici crize ca cele din 1961 şi 1962, a determinat o acerbă cursă a înarmărilor, aducînd omenirea pe marginea prăpastiei, iar pe de altă parte, nu a împiedicat apariţia unor „puteri concurente"[49].

Fără îndoială, în analiza *concretă* a funcţionării sistemului condiţiilor beligene, considerentele legate de trăsăturile distribuţiei puterii nu pot lipsi. În acelaşi timp, evaluarea semnificaţiei diferitelor tipuri de sistem internaţional în plan polemologic nu poate pierde din vedere un lucru: în oricare variantă, atunci cînd condiţiile

structurale ale războiului se menţin, stabilitatea are o valoare absolut limitată. Ea se menţine atît timp cît forţele care i-au dat naştere rămîn suficient de puternice pentru aceasta. Aşa cum apreciază în mod just documentele noastre de partid, echilibrul bazat pe forţă, pe inegalitate şi dependenţă nu poate asigura pacea[50]. Ceea ce se întîmplă în zilele noastre în viaţa internaţională (creşterea rolului ţărilor mici şi mijlocii, a ţărilor în curs de dezvoltare, erodarea politicii de bloc etc.) nu trebuie identificat, de fapt, cu evoluţia spre „multipolaritate", ci cu începutul transformării radicale a însăşi structurii politicii mondiale, care nu va mai pune chestiunea concentrării puterii în cadrul unui număr mai mare sau mai mic de „poli" pentru a se menţine pacea, ci va înlătura vechile raporturi caracterizate de ierarhie şi dominaţie. În momentul de faţă, continuă însă să existe încă forţe care se opun acestui proces, încercînd, astfel, să perpetueze condiţiile unei structuri anacronice. Acest lucru este evident, de exemplu, în cadrul O.N.U., unde, aşa cum arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu, se menţin anumite privilegii şi discriminări, se manifestă tendinţa de a folosi anumite prevederi ale Cartei în scopuri ce nu corespund intereselor generale ale păcii sau se pune la îndoială capacitatea ţărilor care şi-au dobîndit de curînd independenţa de a acţiona în direcţia determinării unei evoluţii pozitive a politicii mondiale etc.[51] Asemenea fenomene trebuie luate în considerare cînd sînt evaluate perspectivele păcii.

2.3. Cea de-a treia direcţie priveşte rolul *alianţelor* (politico-militare) în crearea condiţiilor războiului. La nivel politic există aprecieri contradictorii în legătură cu acest subiect. Partizanii blocurilor imperialiste au susţinut şi susţin ideea contribuţiei lor pozitive la menţinerea echilibrului şi stabilităţii[52]. Ţările socialiste în general şi în mod deosebit România au evidenţiat necesitatea imperioasă pentru cauza păcii, desfiinţării alianţelor militare, incompatibilitatea lor cu noul curs spre destindere şi colaborare, contribuţia pe care o au la perpetuarea încordării şi neîncrederii[53]. În mod normal, asemenea diferenţieri se înregistrează şi la nivelul opiniei publice[54].

Cercetarea ştiinţifică din ultimii ani pare să fie însă de acord, în majoritatea cazurilor, asupra rolului *negativ* al blocurilor, în ideea asupra căreia insista însuşi Lenin : „Alianţele paşnice pregătesc războaiele şi iau la rîndul lor naştere din războaie, condiţionîndu-se reciproc...“ [55]. J. D. Singer şi M. Small au analizat potenţialul lor beligen în perioada 1815—1945, ajungînd la concluzia că angajarea în diferite alianţe acţionează ca un predictor al implicărilor ulterioare în războaie, mai ales după 1900 [56]. J. Sullivan a arătat că în încercarea de maximizare a probabilităţii anumitor rezultate, coaliţiile creează o serie de condiţii suplimentare pentru război [57]. Aceeaşi problemă şi-a pus-o M. I. Midlarsky sub forma următoarei ipoteze : numărul de alianţe, numărul de alianţe defensive, anii petrecuţi în alianţe şi valorile de incertitudine bazate pe indicatorii acestor variabile sînt corelate cu frecvenţa războiului. Rezultatele obţinute confirmă ideea că alianţele contribuie la declanşarea războaielor. Chestiunea este dacă incertitudinea din mediu stă la originea alianţelor sau crearea alianţelor sporeşte valoarea acesteia. Analiza bazată pe inferenţa cauzală arată că cea mai mare validitate empirică o are cea de-a doua ipoteză [58]. Pentru M. D. Wallace alianţele afectează nivelul forţelor armate, contribuind astfel indirect la producerea violenţei explicite în viaţa internaţională [59].

Vom mai adăuga doar faptul că existenţa blocurilor militare trebuie discutată şi în legătură cu contribuţia lor activă la menţinerea şi accentuarea relaţiilor de inegalitate şi dependenţă în relaţiile dintre state ; alianţele, mai ales cele bilaterale, dar nu numai ele, au facilitat, de asemenea, intervenţiile militare străine, atît în conflicte interstatale, cît şi — în mod deosebit — în războaiele civile.

3. Cursa înarmărilor

Problemele care se pun în acest context vizează mai multe aspecte, la prima vedere eterogene. Mai întîi este vorba de ceea ce s-ar putea numi, succint, „pregătirea

războaielor viitoare de către războaiele prezente“. O asemenea legătură s-a observat frecvent de-a lungul timpului. Recurgerea la violenţa armată a determinat întotdeauna noi probleme în relaţiile dintre state, nu numai la nivel psihologic (întreţinînd spiritul revanşei), ci şi la cel al realităţilor politice şi militare, prin crearea de noi motive de confruntare. „Soluţionările“ oferite pe calea armelor au rezistat pînă cînd cei nemulţumiţi de rezultat au găsit momentul şi mijloacele necesare pentru a le pune în discuţie. Ca proces intermediar, ele au alimentat cursa înarmărilor, pregătirea deliberată de război. Într-un studiu asupra conflictelor armate din perioada postbelică (primul de acest fel în literatura noastră), C. Morariu arată că marea majoritate nu şi-au atins, de fapt, obiectivele politice propuse şi nici pe cele militare. Ele nu au soluţionat în genere problemele pe care le-au avut la origine. În 21 de confruntări interstatale (din 35) situaţia politică a rămas aceeaşi, iar în alte 12 s-a complicat şi mai mult [60]. Aşa cum arăta secretarul general al partidului nostru, încercările de reglementare a diferendelor dintre state prin forţă „nu pot decît să ducă la noi conflicte şi stări de încordare, să pună în pericol pacea şi securitatea popoarelor“ [61].

În planul cercetării ştiinţifice, subiectul a fost abordat şi de o altă manieră : cu ajutorul analizei statistice s-a încercat evidenţierea *periodicităţii în timp a războaielor*. Prima confirmare a unui asemenea fenomen aparţine lui J. E. Moyal, care, utilizînd datele lui Q. Wright pentru perioada 1480—1900, indică o periodicitate de 5 şi 15 ani a confruntărilor armate (creşteri intermediare şi creşteri majore) [62]. Pe baza datelor lui Richardson (1820—1949), F. Denton ajunge la concluzia că numărul războaielor are o periodicitate de 25 de ani ; extinzînd studiul la perioada acoperită de Wright, pasul curbei pare a fi de 20 de ani înainte de 1695 şi de 30 de ani ulterior [63]. Singer, Small şi Jones, analizînd perioada 1816—1965, confirmă ritmul de 25 de ani [64]. Cercetarea românească, deja citată, întreprinsă de C. Morariu, evidenţiază faptul că, în creşterea numărului de conflicte armate între 1945—1975, se observă

„un permanent zig-zag". Există „curbe ascendente" și „curbe descendente" în formă de S, care au o durată de 4—6 ani (buclele de creștere și descreștere : 2—3 ani). Cu alte cuvinte, anii cu un număr ridicat de războaie (ca și cei cu număr scăzut) s-au succedat la intervale de 4—6 ani [65]. Problema care rămîne nerezolvată în contextul unor asemenea studii este cea a factorilor care determină periodicitatea observată. Denton și Singer au presupus că este vorba de așa-numitul „efect al unei generații" (fiecare generație, necunoscînd războaiele perioadei anterioare, și le face pe ale sale). Explicația resimte, în bună măsură, influența punctului de vedere promovat de psihanaliză.

Încercarea de a stabili pe cale științifică natura proceselor de care este legată periodicitatea confruntărilor armate a conturat și cel de-al treilea centru de interes de care ne ocupăm în acest context : *rolul cursei înarmărilor în fixarea cauzelor războiului.* Începutul aparține lui L. F. Richardson, care, pe baza unui model matematic, a abordat subiectul în ansamblu [66]. După părerea sa, cursa înarmărilor *urmează o logică a sa* și, în esență, se transformă într-un proces irațional. Cercetătorul englez propune trei factori care ar putea explica rata creșterii nivelului armamentelor unei națiuni date : a) nivelul de înarmare al națiunii percepute ca inamice, b) costul menținerii nivelului propriu de înarmare, și c) sentimentele de ostilitate (sau non-ostilitate) față de cealaltă parte. Formula matematică propusă este următoarea : $R = G + DY - FX$, unde R este rata creșterii cheltuielilor militare ale primei părți (se poate scrie ca o funcție de timp) ; G, ostilitatea față de cealaltă parte (se obține prin împărțirea sumelor X și Y la creșterile anuale înregistrate) ; DY, amenințarea reprezentată de cealaltă parte (Y fiind cheltuielile militare anuale ale părții adverse, iar D, „coeficientul de apărare" al primei părți) ; FX, costul datorat menținerii cursei înarmărilor (X fiind cheltuielile militare ale primei părți, iar F, coeficientul de „oboseală"). Pe această bază, Richardson evidențiază importantele creșteri ale înarmării din perioadele dinaintea celor două războaie mondiale) și ajunge la concluzia că dezarmarea (mutuală) nu este posibilă dacă nu dispar revendicările

reciproce. Atunci cînd *rivalitatea* și nu *teama* guvernează relația (în loc de DY vom avea D (Y — X), cele două părți vor reacționa permanent la diferența dintre realizările lor militare și dezarmarea nu este posibilă decît dacă G devine zero. Utilizînd formulele lui Richardson, numeroși cercetători au căutat să extindă teoria sau să o reinterpreteze pentru a determina factorii care acționează în epoca contemporană și consecințele înarmărilor. În general s-a evidențiat faptul că aceasta nu numai că nu asigură stabilitatea, dar creează în mod permanent condiții pentru căutarea echilibrului la niveluri tot mai înalte și, în consecință, tot mai periculoase, ca și „efectul de contagiune pe care îl implică". S-a insistat, de asemenea, asupra ideii că disuasiunea bazată pe cursa înarmărilor strategice implică, pentru a „funcționa", un comportament absolut rațional din partea celor angajați ; cum acest lucru nu este deloc cert, pericolul este permanent prezent [67]. Realitățile actuale demonstrează cu prisosință automatismul acumulărilor de armamente și „logica" lor cu totul particulară, bazată, în esență, pe considerente abstracte de reciprocitate. Astfel, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, „dacă nu se vor întreprinde măsuri practice de oprire a cursei înarmărilor atomice, nimeni nu va putea împiedica alte țări să producă arme nucleare" [68], ceea ce va provoca noi dezechilibre și noi posibilități de confruntare.

Unii specialiști au încercat să răspundă la întrebarea dacă se poate spune, pe baza analizei cursei înarmărilor, cînd anume se angajează națiunile în războaie. N. Z. Alcock, C. Young și E. Kielly au studiat perioada 1945—1970, utilizînd *rata creșterii cheltuielilor militare.* Concluzia lor este că deși nivelul armamentelor crește constant, se înregistrează anumite *cicluri* în ritmul creșterii, diferențiate pe zone (5,3 ani Est-Vest, 2,7 ani în Orientul mijlociu și 6,8 ani în Orientul îndepărtat). Mai mult, se apreciază că declanșarea războaielor este legată semnificativ de ritmul cursei înarmărilor (predominantă fiind relația Est-Vest) [69]. Reluînd subiectul, Alcock formulează ideea că izbucnirea războiului este un proces ciclic, previzibil, avînd două faze : „război rece" (cursa înarmărilor) — „război cald". Listînd războaiele în

care au fost implicate națiunile participante la cele „trei curse ale înarmării" interconectate (37, în total), cercetătorul canadian demonstrează existența unei corelații semnificative între sinusoidele confruntărilor armate și cele ale cursei înarmărilor. Fluctuațiile se situează la un interval de 5—6 ani pentru războaiele medii și 25—30 ani pentru cele majore. Pentru testarea ipotezei a fost construit un „index al amenințării" pentru 51 de state ale căror bugete militare erau cunoscute din 1948. Predicția războaielor a atins 75% (nici un război nu s-a produs în anii „interzișI") [70].

Cercetarea științifică demonstrează, cu alte cuvinte, cît de îndreptățit este avertismentul lansat de secretarul general al partidului nostru : nu se poate vorbi de o reală securitate atît timp cît va continua cursa înarmărilor și vor spori arsenalele militare ; înarmările reprezintă „un factor de stimulare a politicii de forță și dictat, de amestec în treburile interne ale altor popoare, de tensiune și conflicte, sporind continuu pericolul declanșării unui război..." [71].

4. Procesul de comunicare între state în viața internațională

Anumite aspecte ale acestui subiect le-am abordat deja în legătură cu problemele implicate de decizia asupra războiului și păcii. Importanța factorilor care operează la nivelul comunicării a devenit esențială mai ales în epoca contemporană, cînd mecanismele confruntării nucleare, alături de creșterea deosebită a nivelului activităților militare, a gradului pregătirii de luptă conservă permanent posibilitatea declanșării războiului prin eroare. Specialistul polonez H. Michalski atrăgea, de exemplu, atenția asupra semnificației comunicării în cazul unui schimb accidental de lovituri nucleare, prin informații rapide putîndu-se evita, teoretic, cel puțin, o reacție incontrolabilă în lanț [72]. Trebuie spus că practica oferă prilejuri de verificare în acest sens. În noiembrie 1961, generalul Power, comandantul SAC (Comandamentul aerian strategic al S.U.A.), a dat ordin aviației strategice (fără a-l înștiința pe președinte) să se îndrepte spre U.R.S.S. ca urmare a unui semnal (fals) al sistemului de radiolocație. Teoria jocurilor a relevat, de asemenea, semnificația majoră a comunicării pentru ambele tabere în prevenirea sau soluționarea anumitor conflicte și îndeosebi a celor simetrice [73].

Fără îndoială, nu este vorba de a admite exagerările datorate concepției „semanticiste", care socotea că orice confruntare este rezultatul unei neînțelegeri în comunicare și că arhetipul conflictului ar fi mitul turnului Babel. Cercetările arată însă că în perioadele de conflict *descrește* puternic comunicația dintre parteneri, ceea ce face extrem de dificilă corectarea distorsiunilor perceptive [74]. În situațiile confuze de tensiune, chiar atunci cînd nici una din părți nu dorește războiul, interpretarea eronată a acțiunilor adversarului poate conduce, prin escaladă, la confruntare. O cercetare realizată de G. H. Quester a evidențiat rolul important care revine „neînțelegerii" semnalelor emise curent de părțile interesate, în agravarea tensiunii, în continuarea procesului beligen (neînțelegeri care pot fi reale, dar și deliberat provocate) [75]. Accidentele și erorile de diferite tipuri pot determina, cum am subliniat, declanșarea procesului beligen. Dealtfel, în practică s-a recunoscut necesitatea de a se acționa și la acest nivel pentru restrîngerea oportunităților de confruntare (vezi „linia roșie" dintre Washington și Moscova, ponderea ce revine cunoașterii adecvate a poziției în cadrul acțiunilor de mediere ș.a.m.d.). Problema comunicării între state se dovedește importantă în plan polemologic și dintr-un alt punct de vedere. Doctrina anumitor puteri imperialiste implică ideea așa-numitului război preventiv sau a celui preemptiv (de devansare) : cînd acțiunile adversarului sînt interpretate ca o amenințare sau există informații despre declanșarea unor operațiuni militare de către acesta, se decide începerea războiului. În aceste condiții este limpede că distorsiunile survenite în activitatea de apreciere sau de informații pot avea urmări dintre cele mai grave.

5. Perspectivele păcii în lumea contemporană

Complexitatea vădită de arhitectonica condiţiilor homicidului organizat la nivelul relaţiilor dintre state şi, ca atare, de procesul promovării păcii nu poate scăpa nimănui. La fel de limpede însă apare astăzi ideea — promovată cu fermitate de partidul nostru şi materializată în poziţia externă a României — că eliminarea recurgerii la forţa armelor din viaţa socială implică, alături şi în strînsă legătură cu lichidarea relaţiilor de inegalitate şi exploatare generate pe plan naţional de societatea împărţită în clase antagoniste, „o restructurare radicală a relaţiilor internaţionale, o adevărată *revoluţie* (subl. n. — V.S.) în viaţa politică mondială“ [76]. În caz contrar nu se poate vorbi de destindere sau de instaurarea unei păci trainice în lume.

Am evocat, în acest capitol, rolul hotărîtor al relaţiilor bazate pe inegalitate, dominaţie şi dependenţă, al politicii puterii în crearea condiţiilor războiului. Aşa cum subliniază documentele Congresului al XI-lea al partidului, actuala criză mondială, ascuţirea contradicţiilor specifice lumii capitaliste, creşterea influenţei ţărilor socialiste, a ţărilor în curs de dezvoltare care au păşit pe calea dezvoltării social-economice de sine stătătoare, a luptei forţelor revoluţionare, progresiste şi democratice de pe întreg globul *grăbesc procesul legic de schimbare a societăţii, inclusiv a caracterului relaţiilor dintre state* [77]. Se creează premise pentru lichidarea vechii politici imperialiste de dominaţie, inechitate, forţă şi dictat, pentru instaurarea unor noi raporturi internaţionale, bazate pe egalitate, pe încredere şi respect reciproc, pe dreptul fiecărui popor la autodeterminare, pe nerecurgerea la violenţa armată. În acest context trebuie evidenţiat, desigur, rolul mai multor procese interconectate (pe care le-am avut în vedere şi în analiza ratei violenţei) : a) dezvoltarea luptei mondiale pentru socialism, trecerea a noi state pe calea edificării orînduirii lipsite de clase antagoniste, b) desăvîrşirea tipului de relaţii propus şi desfăşurat în mod concret între ţările socialiste, refacerea şi întărirea, pe o bază nouă,

a unităţii acestora, c) lichidarea deplină a dominaţiei coloniale şi disocierea profundă sau părăsirea de către ţările în curs de dezvoltare şi subdezvoltate a poziţiei de „periferii“ exploatate şi penetrate ale sistemului mondial capitalist, d) manifestarea tot mai pregnantă în rîndul ţărilor capitaliste a tendinţei de independenţă, de promovare a unei politici proprii atît pe plan intern, cît şi internaţional, precum şi sporirea influenţei, în aceste state, a forţelor sociale interesate în realizarea unor schimbări structurale în lumea contemporană.

În perspectiva promovării păcii, condiţiile favorabile care se conturează ca urmare a evoluţiei acestor procese ar putea fi abordate la două niveluri : în legătură cu afirmarea aşa-numitei *coexistenţe-paşnice* şi cu *crearea noii ordini economice şi politice.*

Coexistenţa paşnică între ţările cu orînduiri sociale diferite se dovedeşte o necesitate izvorîtă din trăsăturile fundamentale ale epocii noastre. Cum arăta secretarul general al partidului, ca rezultat al dezvoltării istorice, lumea contemporană cuprinde state care edifică societatea socialistă şi comunistă, ţări în curs de dezvoltare care trec pe calea propăşirii economico-sociale independente şi ţări capitaliste dezvoltate [78]. Menţinerea păcii în era nucleară reclamă ca o cerinţă elementară *conviețuirea* acestor state, respectîndu-se dreptul la autodeterminare al fiecărei naţiuni, libertatea şi independenţa sa, neamestecul în treburile interne, soluţionarea diferendelor pe cale paşnică etc. Desigur, nu se poate neglija faptul că evoluţia spre destindere este permanent pusă în pericol de forţele imperialiste, pentru care înlăturarea vechilor raporturi de dominaţie şi asuprire constituie o ameninţare esenţială. Schimbările produse în raportul mondial de forţe în favoarea socialismului, a mişcării democratice, antiimperialiste sporeşte însă capacitatea de îngrădire a acţiunilor potrivnice păcii. Chestiunea nu se reduce, totuşi, la aceste aspecte. Imperativul coexistenţei a căpătat dimensiuni cu totul speciale în epoca contemporană. Omenirea este confruntată astăzi cu probleme care nu-şi găsesc egal în nici o altă perioadă prin amploarea şi semnificaţia lor. Adîncirea interdependenţelor de ordin economic, politic, tehnologic şi cultural între state, apariţia unor „ameninţări“ (epui-

zarea materiilor prime, a resurselor alimentare și energetice, poluarea etc.) care afectează întreaga omenire, a unor obiective care pot fi atinse numai la nivel planetar ș.a.m.d. au conturat pregnant necesitatea unor rezolvări globale. Realitățile contemporane impun nemijlocit căutarea unor metode, reglementări și soluții care să permită abordarea problemelor internaționale prin prisma intereselor comunității mondiale și cu participarea activă a tuturor statelor, independent de mărime sau orînduire socială, de zona geografică în care se află [79]. În acest context, apare limpede că semnificația actuală a coexistenței pașnice este, de fapt, cea a *conlucrării*, a *cooperării* strînse între popoare, în vederea promovării unei politici noi, care să permită dezvoltarea liberă a fiecărei națiuni, iar respectarea principiilor sale se dovedește nemijlocit legată de *larga democratizare a relațiilor internaționale pentru găsirea celor mai potrivite forme de soluționare în comun, prin consens a problemelor complexe care preocupă omenirea.*

În concepția românească, un rol deosebit de important revine întăririi O.N.U., care trebuie să devină atît un instrument eficient în apărarea independenței și egalității suverane a tuturor statelor, pentru prevenirea actelor de agresiune, evitarea încordării și a confruntărilor militare sau stingerea conflictelor, cît și cadrul organizatoric cel mai adecvat pentru dezbaterea democratică a chestiunilor de interes general, pentru dezvoltarea pe multiple planuri a cooperării internaționale. Măsurile sugerate de țara noastră vizează, de exemplu, lărgirea organismelor O.N.U., asigurîndu-se participarea mai intensă a noilor state, îmbunătățirea activității Consiliului de securitate (mărirea numărului membrilor săi prin ridicarea ponderii țărilor mici și mijlocii, definirea situațiilor de utilizare a dreptului de veto, posibilitatea ca și unul-doi dintre membrii nepermanenți să se bucure prin rotație de acest drept etc.), elaborarea și adoptarea unui cod de conduită în relațiile internaționale, îmbunătățirea Cartei O.N.U. prin eliminarea oricăror inegalități, privilegii și discriminări pentru a se permite satisfacerea intereselor tuturor popoarelor, indiferent de mărimea lor [80]. Mai pot fi luate în considerare: încheierea unui acord internațional

menit să stabilească, prin consens, regulile cu privire la funcționarea forțelor O.N.U. de menținere a păcii, crearea unui organism permanent pentru soluționarea pe cale pașnică a conflictelor, dezvoltarea tehnicilor de mediere etc. [81]

Conferința pentru securitate și cooperare în Europa, ale cărei lucrări s-au încheiat la nivel înalt în 1975 la Helsinki, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate în contextul eforturilor destinate să așeze relațiile dintre state pe baze noi, în măsură să evite revenirea la practici de inegalitate și dominație. După cum se știe, România a avut o contribuție majoră de-a lungul întregului proces de negociere care a condus la adoptarea *Actului final*, iar concepțiile sale se regăsesc în multe dintre prevederile acestuia. Cele 35 de țări participante au căzut de acord, în primul rînd, asupra principiilor ce trebuie să guverneze raporturile lor reciproce, în vederea asigurării securității și păcii: respectarea egalității suverane și a individualității tuturor statelor, a drepturilor inerente suveranității, în special dreptul fiecărui stat la egalitate juridică, integritate teritorială, libertate și independență politică, a dreptului de a-și alege și dezvolta liber sistemul politic, social, economic și cultural, de a-și stabili legile și reglementările, de a-și defini și conduce în mod liber relațiile cu alte state, de a fi sau nu parte la organizații internaționale, la tratate, la neutralitate etc.: nerecurgerea la forță sau la amenințarea cu forța în relațiile reciproce, pentru soluționarea diferendelor sau pentru a obliga un alt stat să renunțe la deplina exercitare a drepturilor sale suverane; inviolabilitatea frontierelor și abținerea de la orice atentat împotriva lor (singura cale de modificare constituind-o acordul); integritatea teritorială a statelor; reglementarea pașnică a diferendelor; neamestecul în treburile interne, oricare ar fi relațiile lor reciproce; respectarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale; egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul lor de a dispune în mod liber de ele însele; cooperarea între state pe bază de egalitate; îndeplinirea cu bună credință a obligațiilor asumate. *Actul final* indică, de asemenea, o serie de măsuri reclamate de punerea în practică a unora dintre

principii, îndeosebi pentru a face efectivă abţinerea de la folosirea forţei şi în general a constrîngerii (economice etc.) faţă de alt stat, angajarea concretă pe calea unor măsuri de dezarmare (context în care un rol important ar reveni desfiinţării bazelor şi retragerii trupelor de pe teritoriul altor state, reducerii treptate a cheltuielilor militare şi a forţelor armate naţionale etc.), crearea unui climat de încredere, elaborarea unei metodologii general acceptate pentru reglementarea paşnică a conflictelor etc. Conferinţa a acordat o deosebită atenţie condiţiilor dezvoltării cooperării economice, tehnico-ştiinţifice şi culturale între state pe baza celei mai depline egalităţi, contactelor umane ş.a.m.d., considerînd că pe această cale se aduce o contribuţie majoră la întărirea păcii internaţionale [82]. Deşi constituie doar o primă etapă pe un drum lung şi anevoios, semnificaţia documentelor semnate la Helsinki se circumscrie deja la nivelul procesului mondial de promovare a structurilor păcii, oferind sugestii importante în legătură cu contribuţia sistemelor regionale de securitate.

Reducerea ratei violenţei în politica mondială prin măsuri care să asigure coexistenţa paşnică şi democratizarea relaţiilor dintre state — operînd deci la nivelul reglementărilor de natură juridico-politică sau al organizării internaţionale — este un proces care ridică numeroase probleme spinoase, cel puţin dacă luăm în considerare relaţiile actuale. Vom aminti numai faptul că, atît timp cît se menţin cauze majore de confruntare, orice stat, dacă se consideră lezat, poate respinge practic orice hotărîre a O.N.U. (oricum, punerea sa în practică depinde de buna sa credinţă) ; de asemenea, experienţa arată că forţele O.N.U. îşi pot îndeplini rolul în diferite conflicte numai cînd *se acceptă* încetarea focului de către beligeranţi etc. Trebuie să se sublinieze în aceste condiţii că edificarea unor noi relaţii între state şi diminuarea semnificativă a nivelului utilizării forţei armate implică „nu schimbarea vechiului ambalaj cu altul nou", ci, aşa cum arată documentele partidului nostru, *o restructurare de fond a spaţiului social care este viaţa internaţională, crearea unei noi ordini economice şi politice.*

Aşa cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, „în instaurarea noii ordini trebuie să se pornească în primul rînd de la lichidarea cu desăvîrşire a politicii de inegalitate, dominaţie şi asuprire a unor popoare de către altele, a politicii imperialiste, colonialiste şi neocolonialiste" [83]. Relaţiile noi dintre state trebuie să se bazeze pe deplina egalitate în drepturi, pe respectarea dreptului fiecărui popor de a-şi alege orînduirea socială pe care o doreşte, fără nici un amestec din afară, de a fi stăpîn pe bogăţiile naţionale şi de a decide în mod suveran asupra folosirii lor. Un element fundamental în construirea noii ordini îl constituie desprinderea revoluţionară a ţărilor „lumii a treia" din sistemul de dependenţă şi exploatare creat de capitalism şi dobîndirea de către toate statele a independenţei politice, economice şi culturale, eliminarea tuturor raporturilor de tip ierarhic, hegemonist şi selectiv şi în general multilateralizarea şi democratizarea interacţiunilor în spaţiul internaţional, înlăturarea împărţirii lumii în ţări bogate şi sărace, lichidarea stării de subdezvoltare, a decalajelor existente între nivelurile de dezvoltare ale statelor lumii. În această direcţie, un rol deosebit de important revine întăririi solidarităţii militante a popoarelor din aceste ţări. Prin depăşirea obstacolelor datorate politicii imperialiste şi găsirea unor formule de promovare unitară a intereselor lor, statele care au ales calea progresului social, a dezvoltării de sine stătătoare vor putea aduce o contribuţie hotărîtoare la cauza păcii în lumea contemporană *. Procesul de lichidare a subdezvoltării implică însă o serie de responsabilităţi deosebite pentru comunitatea mondială în ansamblu (afectată în totalitate de fenomenele de dezechilibru). În afara eforturilor fiecărui popor în vederea unei creşteri puternice a forţelor de producţie, sînt necesare *programe speciale* în

* Sensul revoluţionar al luptei actuale pentru lichidarea subdezvoltării apare foarte clar dacă avem în vedere modul în care concep anumite puteri imperialiste această problemă. Referindu-se, în Comisia financiară a Senatului, la ajutorul american pentru ţările sărace, H. Kissinger declara că S.U.A. doresc *în schimb* reajustarea poziţiei statelor respective în cadrul O.N.U. într-un număr de probleme socotite ca importante pentru ele în forurile internaţionale (şi care vor fi indicate la momentul oportun).

cadrul O.N.U. care să prevadă acţiuni concrete privind multiplele aspecte ale dezvoltării economice şi sociale. România a subliniat imperativul ca prin promovarea unor forme superioare de colaborare să se ajungă la crearea în ţările în curs de dezvoltare a unei economii naţionale puternice, apte să valorifice în mod superior resursele naturale şi să participe activ, în deplină egalitate, la diviziunea internaţională a muncii şi la schimbul mondial de bunuri. Soluţionarea problemei materiilor prime şi a energiei trebuie să ţină seama, de asemenea, de interesele vitale ale ţărilor în curs de dezvoltare, după cum este necesar să se asigure accesul tuturor statelor la cuceririle ştiinţei şi tehnicii contemporane, un larg transfer de tehnologie modernă. O importanţă deosebită ar avea şi stabilirea unui raport just între preţurile materiilor prime şi cele ale produselor industriale, care să favorizeze dezvoltarea mai rapidă a ţărilor rămase în urmă, promovarea unor schimburi comerciale cît mai largi, eliminîndu-se restricţiile şi barierele artificiale, orice presiune sau amestec în treburile interne ale altora etc. Fenomenele de criză alimentară impun să se acţioneze cu hotărîre pentru soluţionarea problemei alimentaţiei şi stimularea producţiei agricole, în primul rînd, în ţările slab dezvoltate. Realizarea tuturor acestor măsuri ar implica elaborarea unor norme precise ale noii ordini economice, angajante pentru toate ţările membre ale O.N.U. şi înfiinţarea unui organism special, deschis participării tuturor naţiunilor, care să urmărească modul în care sînt puse în practică [84].

Promovarea condiţiilor păcii în epoca noastră este strîns legată de încetarea cursei înarmărilor şi iniţierea unor măsuri concrete de dezarmare, în primul rînd de dezarmare nucleară. România a formulat în acest domeniu un program concret, dintre ale cărui puncte reţinem : necesitatea unor acţiuni ferme pentru oprirea producţiei armelor nucleare, trecerea la lichidarea celor existente şi scoaterea în afara legii a întregului armament atomic ; asumarea de către statele posesoare a angajamentului de a nu folosi armele nucleare ; retragerea armamentului atomic de pe teritoriul altor state ; crearea de zone denuclearizate ; îngheţarea şi apoi reducerea

bugetelor militare, sumele economisite putînd fi utilizate şi pentru ajutorarea ţărilor în curs de dezvoltare ; lichidarea bazelor militare străine şi retragerea tuturor trupelor în interiorul frontierelor naţionale ; desfiinţarea blocurilor militare ; reducerea treptată a armatelor naţionale ; renunţarea la efectuarea de manevre sau mişcări de trupe în apropierea frontierelor sau pe teritoriul altor state ; interzicerea oricărei forme de propagandă de război [85]. După cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ţara noastră consideră că este necesară „negocierea şi încheierea unui tratat de dezarmare generală şi completă sub un strict control internaţional", cu participarea tuturor statelor, în condiţii de deplină egalitate şi asigurîndu-se o permanentă informare a opiniei publice asupra activităţii desfăşurate [86]. În perspectiva optimizării procesului de comunicare dintre state trebuie apreciate şi măsurile negociate în cadrul C.S.C.E. cu privire la notificarea manevrelor militare şi a mişcărilor importante de trupe, în general, aşa-numitele măsuri destinate să sporească încrederea (să evite interpretarea eronată a anumitor acţiuni etc.).

CONCLUZII

Începînd lucrarea de față, am formulat explicit o limită deliberat acceptată : aceea că în analiza polemologică a cauzelor războiului și a condițiilor păcii ar fi cu totul nepotrivit să se vorbească în momentul de față de concluzii ferme, indiscutabile. Ca atare, rolul acestor considerații finale constă doar în conturarea unei *sinteze* a schemei teoretice a cercetării întreprinse, în măsură să evidențieze și relațiile dintre diferiții factori utilizați în modelul explicativ propus.

În esență, am pornit de la ideea că : a) întreg edificiul social, întreaga viață socială conțin condiții cu rol beligen, care trebuie luate în considerare în totalitate în activitatea de implementare a structurilor păcii, și b) există o puternică legătură între război și celelalte forme de violență din societate.

1. Am considerat, în primul rînd, că studiul polemologic nu poate trece cu vederea *originea omului și a societății sale*. Trebuie să admitem că există numeroase legături și similitudini între comportamentul primilor oameni și trăsăturile grupurilor sociale în care trăiau, pe de o parte, și comportamentul individual și caracte-

risticile colective ale familiilor de primate superioare angajate în cursa hominizării, pe de alta. Această idee se referă nemijlocit la geneza comportamentului *agonistic* al ființei umane, la faptul că trăsăturile și trebuințele de ordin biologic ale omului au avut o contribuție de cea mai mare importanță la definirea *primelor* motive (hrană, sex, menținerea integrității corporale, stabilirea pozițiilor în grup etc.), ca și a modalităților concrete de utilizare individuală și colectivă a forței. Transferat din lumea animală în lumea primilor oameni, comportamentul de tip agonistic pare să fi oferit un fel de *materie primă* dezvoltărilor ulterioare. Ca urmare a interacțiunii complexe dintre datul biologic, experiența individuală și caracteristicile evolutive ale mediului social, pe baza unor noi tipuri de activitate, modelul comportamental al utilizării forței în legătură cu necesități și raporturi biologice a fost transferat și la situații *nebiologice*, devenind *comportament beligen*.

2. Maturizarea modelului social al recurgerii la violență își are o nouă treaptă în cadrul societății arhaice. Socotim că acest lucru se întîmplă în legătură cu următoarele procese (care oferă *condițiile inițiale* ale homicidului organizat) :

a) dezvoltarea inegalității sociale, a raporturilor de tip dominare-subordonare (în absența proprietății private, dar în legătură cu anumite caracteristici structurale ale economiei primitive) ;

b) dezvoltarea relațiilor de tip protopolitic legate de exercitarea funcțiilor sociale ;

c) organizarea în comunități independente (pe bază de rudenie și comunitate a activității productive), cu interese distincte și uneori conflictuale, fapt verificat în practică atunci cînd respectivele colectivități ajung în contact și stabilesc anumite relații între ele.

În acest context trebuie discutată și semnificația polemologică a *armei* (în creșterea complexității comportamentului violent).

3. Formula deplină a condițiilor sociale ale războiului se realizează odată cu *apariția claselor* și a *organizării*

politice de tip statal. Din acest moment se precizează și distincția între condițiile *structurale* și condițiile *asociate* ale homicidului organizat.

3.1. Scindarea societății în clase a modificat termenii de referință ai inegalității sociale și, pe această bază, rolul său în dialectica violenței. Forța primește misiunea de a menține și dezvolta condițiile de existență și dominație ale clasei privilegiate. Războiul însuși se constituie ca un instrument și ca o prelungire a *violenței structurale*, a violenței încorporate de structura socială caracterizată de inegalitate și dependență, de dominare și exploatare. Din punct de vedere polemologic, interesează faptul că : a) inegalitatea socială implicată de existența claselor a dezvoltat pînă la ultimele consecințe comportamentul ierarhic și îndeosebi componenta sa agonistică, a acoperit întregul edificiu social cu o rețea de relații asimetrice, de dependență și exploatare ; b) sursele și motivele utilizării violenței armate se dezvoltă în legătură nemijlocită cu interesele clasei dominante și activitatea de promovare a lor ; c) orice tentativă de redistribuire transformă violența difuză în violență directă, în homicid organizat. Toate aceste fenomene ating dezvoltarea maximă odată cu instaurarea orînduirii capitaliste.

3.2. Cel de-al doilea nivel structural în legătură cu care trebuie discutate condițiile războiului este *organizarea politică de tip statal.* Mai precis, existența statului ca organism *separat* de societate și *opus* ei, ca formulă de reglementare a treburilor publice care permite *autonomia relativă* a puterii politice în raport cu societatea pe care o reprezintă, autonomie care are tendința să se absolutizeze. Politicul realizează forma concretă pe care o iau condițiile beligene derivate din structura inegalitară ; nu numai că el transformă continuu posibilitatea recurgerii pe scară largă la forță în realitate, dar privilegiază la modul absolut soluția violenței, atît în interior, cît și în exterior. Cercetarea empirică confirmă, de exemplu, concluziile analizei marxiste în legătură cu utilizarea violenței armate pentru menținerea „regulilor jocului politic", împotriva mișcărilor revoluțio-

nare sau în general în legătură cu așa-numita *luptă pentru putere,* rezultat direct al fenomenului autonomiei puterii politice. Acesta din urmă asigură însemnate condiții suplimentare în cadrul proceselor beligene.

3.3. Condițiile *interne* ale utilizării violenței armate sînt legate și de o serie de elemente derivate din organizarea *în comunități etnice* legate de un anumit teritoriu. Analizînd semnificația polemologică a *caracterului național,* a *intereselor naționale* și a *puterii naționale* am ajuns la concluzia că, deși unitatea socială etnică apare cu un *nivel specific* de elaborare a premiselor violenței, potențialul său beligen se materializează în legătură cu condițiile structurale ale războiului, cu activitatea clasei dominante de promovare a intereselor sale economice și politice și cu autonomia puterii politice, precum și cu anumite relații stabilite între națiuni și state în viața internațională.

3.4. O contribuție însemnată la „reproducția" și expansiunea *polemos*-ului — în strînsă legătură cu condițiile structurale — revine organizației militare. În mod concret este vorba de conservarea practică a realității violenței (în absența războiului), dezvoltarea continuă a activităților militare, de așa-numitul complex militar-industrial, de fenomenele militariste și de intervenția militarilor în viața politică.

3.5. Am considerat că locul războiului în societate trebuie discutat și în legătură cu *condițiile asociate* existente la nivelul *culturii* și al *conștiinței sociale.* Prin condiții asociate de ordin cultural înțelegem fenomenele caracteristice configurației comportamentelor învățate și a rezultatelor lor, împărtășite de membrii unei societăți ale cărei structuri social-economice și politice fac posibilă și determină utilizarea violenței armate. Aceste fenomene operează la trei niveluri : a) al elementelor materiale ; b) al comportamentelor explicite ; c) al ansamblului reprezentărilor, mentalităților și stărilor de spirit, concepțiilor, atitudinilor și valorilor indivizilor. Condițiile asociate întreține comportamentele necesare, ca și sentimentul normalității războiului, operînd de

asemenea direct în funcţionarea proceselor beligene (prejudecăţi, imagini false, procese iraţionale etc.).

3.6. *Condiţii asociate* intervin şi la nivelul *procesului de decizie politică*. Această posibilitate este legată îndeosebi de ambiguitatea conjuncturilor beligene. Este vorba de rolul imaginilor cu care operează liderii politici, al trăsăturilor lor de personalitate şi al proceselor cognitive.

4. Analiza relaţiilor şi proceselor *interne* nu este însă suficientă. Spaţiul social conturat de raporturile dintre state oferă *condiţii structurale cheie* ale războiului. În esenţă este vorba de pătrunderea, globalizarea şi cronicizarea relaţiilor de inegalitate şi dependenţă, de dominare şi exploatare în viaţa internaţională. Cercetarea trebuie dezvoltată atît în legătură cu activitatea de expansiune *externă* a clasei dominante în cadrul fiecărei societăţi (fenomen deosebit de evident odată cu trecerea la capitalism), cît şi cu fenomenul *puterii* în politica mondială. Relevante pentru sistemul condiţiilor beligene sînt : expansiunea, urmărirea hegemoniei şi tendinţa de subordonare a celor mai slabi, cu alte cuvinte imperialismul, împărţirea lumii în ţări bogate şi sărace, subdezvoltarea, tipul de structură internaţională, cursa înarmărilor, alianţele militare, desfăşurarea procesului de comunicare între state etc.

În strînsă legătură cu acest sistem al condiţiilor sociale ale utilizării violenţei armate am analizat în lucrare şi procesul de promovare a păcii.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Cuvînt înainte

[1] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Marea Adunare Naţională cu privire la măreţele realizări ale poporului român în cincinalul 1971—1975 şi la politica externă a României, pusă în slujba păcii şi colaborării internaţionale*, Bucureşti, Editura politică, 1975, p. 15.

[2] Vezi *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, Editura politică, 1975, p. 179 şi urm. ; Nicolae Ceauşescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura politică, 1975, p. 33 şi urm.

[3] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Marea Adunare Naţională...*, p. 46 şi urm.

[4] *Ibidem*, p. 39 şi urm.

I

[1] Nicolae Ceauşescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, p. 14.

[2] Vezi Q. Wright, *A Study of War*, abr. ed., Chicago and London, The University of Chicago Press, 1965, p. 54, 55 ; J. Kende, *Twenty-Five Years of Local Wars*, în „Journal of Peace Research", nr. 1/1971, p. 9.

[3] I. Kende, *op. cit.*, p. 6.

[4] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Marea Adunare Naţională cu privire la măreţele realizări ale poporului român în cincinalul 1971—1975 şi la politica externă a României, pusă în slujba păcii şi colaborării internaţionale*, p. 13, 14.

[5] G. Bouthoul, *L'Infanticide différé*, Paris, Hachette, 1970, p. 13—15.

[6] G. Bouthoul, *Traité de Sociologie. Les Guerres. Eléments de polémologie*, Paris, Payot, 1951, p. 8.

[7] G. Bouthoul, *Définition et délimitation de la paix*, în „Études polémologiques", nr. 11/1974, p. 45.

[8] R. Carrère, *La guerre, cette inconnue : découverture et avenir de la polémologie*, în „Guerres et paix", nr. 1/1969, p. 19.

[9] G. Bouthoul, *op. cit.*, p. 46 ; H. Savon, *Polémologie et Peace Research dans la monde*, în „Études polémologiques", nr. 4/1972, p. 11.

[10] G. Bouthoul, *La surpopulation dans le monde*, Paris, Payot, 1958, p. 184—185 ; vezi şi *Le phénomène-guerre*, Paris, Payot, 1962, p. 173.

[11] G. Bouthoul, *De l'agressivité à l'animosité*, în „Guerres et paix", nr. 2/1969, p. 24.

[12] *Ibidem*, p. 20.

[13] G. Bouthoul, *La surpopulation dans le monde*, p. 258, 267.

[14] M. Haas, *Societal Approaches to the Study of War*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1965, p. 307—323. Vezi şi critica pe care o face P. Ciuhureanu în *Orientări burgheze cu privire la război*, în *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 1, Bucureşti, Editura militară, 1971, p. 157—158.

[15] K. von Clausewitz, *Despre război*, Bucureşti, Editura militară, 1965, p. 5, 9, 17—19, 88, 593—596.

[16] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, Bucureşti, Editura politică, 1965, p. 298.

[17] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 27, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 436.

[18] V. I. Lenin, *Despre război, armată şi ştiinţa militară*, vol. 1, Bucureşti, Editura militară, 1957, p. 65. Vezi şi *Opere complete*, vol. 32, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 83, 84.

[19] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 357.

[20] Vezi în această problemă P. Ciuhureanu, *Războiul ca situaţie conflictuală specifică*, în *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 2, Bucureşti, Editura militară, 1972, p. 161—164.

[21] F. Engels, *Opere militare alese*, vol. 1, Bucureşti, Editura militară, 1962, p. 27.

[22] Vezi W. G. Sumner, *War*, în *War and Other Essays*, New Haven, Yale University Press, 1911, p. 3—42. Vezi şi M. R. Davie, *Les guerres dans les sociétés primitives*, Paris, Payot, 1931 ; R. H. Lowie, *Traité de sociologie primitive*, Paris, Payot, 1935 etc.

[23] Vezi D. Gusti, *Sociologia războiului*, Bucureşti, Ed. C. Sfetea, 1915, mai ales p. 77 şi urm.

[24] Vezi P. Andrei, *Sociologie generală*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 435 ; H. Fundăţeanu, *Despre războaie*, Socec, Bucureşti, 1915, p. 23, 28.

[25] Vezi *Cuvîntul înainte* semnat de Quincy Wright în L. F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, Pittsburg, The Boxwood Press, Chicago, Quadrangle Books, 1960, p. VIII. Dintre lucrările lui L. F. Richardson menţionăm de asemenea : *Mathematical Psychology of War*, în „Nature", 1935, *135*, p. 830 şi *136*, p. 1 025 ; *Distribution of War in Time*, în „Journal of the Royal Statistical Society", 1945, *107*, p. 242—250, *Variation of the Frequency of Fatal Quarrels with Magnitude*, în „Journal of the American Statistical Association", 1948, *43*, p. 523—546, *War Moods*, în „Psychometrika", 1948, *13*, p. 147—174 şi 197—232 ; *Arms and Insecurity. A Mathematical Study of the Causes and Origins of War*, Pittsburg, The Boxwood Press, Chicago, Quadrangle Books, 1960.

[26] Vezi C. N. Hîrjeu, *Studii şi critice militare*, vol. I, Ed. Libr. Stănciulescu, Bucureşti, 1921, p. 320 ; Fl. Ţenescu, *Cunoştinţe generale asupra războiului şi studiul lui*, vol. I, Bucureşti, 1921, p. 5, 16 ; G. Vizanti şi Sc. Urlăţianu, *Strategia românească în viitorul război*, Bucureşti, 1932, p. 50—65 ; J. Jitianu, *Verdunul în văpaie*, Bucureşti, 1936, p. 9, 10 ; M. Tomescu, *Conducerea războiului de coaliţiuni*, Tiparul Oltenia, Bucureşti, 1932, p. 11, 12.

[27] Vezi, printre altele, M. Haas, *op. cit.* ; R. Tanter, *Dimensions of Conflict Behavior within and between Nations*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 1/1966, p. 41—64 ; R. I. Rummel, *The Dimensions of Nations*, Beverly Hills, Sage Publications, 1972 ; M. Sherif, *Des tensions intergroupes aux conflicts internationaux*, Paris, ESF, 1971 ; James N. Rosenau (ed.), *Domestic Sources of Foreign Policy*, New York, The Free Press, 1967 ; N. Choucri, R. C. North, *Nations in Conflict : National Growth and International Violence*, San Francisco, Freeman, 1975 ; J. D. Singer (ed.), *Quantitative International Politics : Insight and Evidence*, New York, The Free Press, 1968, p. 187—214 ; R. Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, Calmann-Lévy,

1962 ; O. Klineberg, *The Human Dimension in International Relations.* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1964 ; R. C. Snyder, H. W. Bruck, B. Sapin, *Foreign Policy Decision-Making*, New York, The Free Press of Glencoe, 1962 ; K. Boulding, *The Image*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1956 ; R. Jervis, *The Logic of Images in International Relations*, Princeton, P.U.P., 1970 ; R. C. North et al. (eds), *Content Analysis. A Handbook with Aplications for the Study of International Crisis*, Evanston, Northwestern University Press, 1963 ; J. N. Rosenau et al. (eds), *The Analysis of International Politics*, New York, The Free Press, 1972 ; D. G. Pruitt and R. C. Snyder (eds), *Theory and Research on the Causes of War*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1969 ; F. H. Denton, W. Philips, *Some Patterns in the History of Violence*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 2/1968, p. 182—195 ; H. Guetzkow, *Simulation in International Relations : Developments for Research and Teaching*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1963 ; B. M. Russett (ed.), *Peace, War, and Numbers*, Beverly Hills, Sage Publications, 1972 etc.

[28] Vezi lucrările lui V. Roman, *Despre teoria războiului*, Bucureşti, Editura de stat, 1948, *Despre războiul contemporan*, Bucureşti, Editura de stat, 1948, *Probleme militare contemporane*, Bucureşti, Editura de stat, 1949 ; C. Soare, *Cu privire la izvoarele tăriei forţelor armate*, Bucureşti, Editura militară, 1967 ; A. Petri, *Teorie şi metodă în ştiinţa militară*, Bucureşti, Editura militară, 1968.

[29] Vezi J. J. Wiatr, *Socjologia Wojska*, Warszawa, Wydawnictwo M.O.N., 1964 ; I. Kende, *op. cit.* ; I. N. Kaliadin, *Problems of Disarmement Research*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1972, p. 237—246 ; P. Fedoseev, *Strategia păcii în era nucleară*, în *Sociologia contemporană*, Bucureşti, Editura politică, 1972 ; *Problemî voinî i mira*, red. col. : E. D. Modrjinskaia, B. T. Grigorian, T. R. Kondratkov, Moskva, Izdatelstvo Mîsli, 1967 etc.

[30] În afara studiilor semnate de P. Ciuhureanu, deja citate, putem aminti : C. Soare, R. Duma, I. Muntoi, *Teorie şi doctrină militară*, Bucureşti, Editura militară, 1971 (care cuprinde patru capitole despre originea şi esenţa războiului, cauzele sale etc.) ; *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 1—4, Bucureşti, Editura militară, 1971—1975 ; *Revoluţia ştiinţifică-tehnică şi implicaţiile ei în domeniul militar*, Bucureşti, Editura politică, 1972 ; *Prognoza şi conflictele*, Bucureşti, Editura militară, 1974 ; M. Maliţa, *Teoria şi practica negocierilor*, Bucureşti, Editura politică, 1972 ; Gh. Dolgu, *Economia şi înarmările*, Bucureşti, Editura politică, 1974 ; P. Dimitriu, *Medierea în conflictele internaţionale*, în „Revista română de studii internaţionale", an VIII, nr. 1 (23), 1974, p. 43—63 ; R. Neagu, *Securitatea europeană — afirmarea unui nou concept*, Bucureşti, Editura politică, 1976, etc. Subiectul mai este abordat în numeroase lucrări din perspectiva dreptului internaţional. Menţionăm de

asemenea studiile în care este dezbătută politica externă a partidului şi statului nostru.

[31] Vezi J. Galtung, *La science de la paix. Historique et perspectives*, în „Science et paix", nr. 1/1973, p. 40 şi urm.

[32] I. Kende, *op. cit.*, p. 11, 12.

[33] B. A. Carroll, *War Termination and the Conflict Theory : Value Premises, Theories and Policies*, în „The Annals", nr. 392/1970, p. 28.

[34] Vezi U. Albrecht, *The Study of International Trade in Arms and Peace Research*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1972, p. 172 şi urm. ; de asemenea, A. Rapoport, *Les différentes conceptions d'une science de la paix*, în „Science et paix", nr. 1/1973, p. 11, 12.

[35] H. Schmid, *Politics and Peace Research*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1968. Un rol de seamă în cadrul dezbaterii care a urmat l-au avut cercetătorii din ţările scandinave, R.F.G. şi Olanda (J. Galtung, T. Hoivik, D. Senghaas, B. Rölling, E. Krippendorff ş.a.). În aceste ţări sînt concentrate, dealtfel, cele mai importante institute de irenologie.

[36] J. Galtung, *Violence, Peace and Peace Research*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1969, p. 167 şi urm.

[37] *Ibidem*, p. 168.

[38] J. Galtung, *La science de la paix*, p. 49.

[39] J. Galtung, *A Structural Theory of Imperialism*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1971, p. 81—117.

[40] R. Jungk, J. Galtung (eds), *Mankind 2000*, Oslo, Universitetsforlaget, London, Allen & Unwin, 1969, p. 14, 15.

[41] Vezi H. Savon, *op. cit.*, p. 7 şi G. Bouthoul, *De l'agressivité à l'animosité*, p. 17.

[42] Vezi I. Barsegov şi R. Khairov, *A Study of the Problems of Peace*, în „Journal of Peace Research", nr. 1—2/1973, p. 71—80. De asemenea, P. Fedoseev, *op. cit.*, p. 151 şi urm.

[43] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 5, Bucureşti, Editura politică, 1971, p. 934—935.

[44] Vezi A. Roth, *Spre o sociologie a sociologiei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, p. 124 şi urm.

[45] Vezi în acest sens sinteza noastră *Cum se sfîrşesc războaiele*, în „Revista de referate, recenzii şi sinteze. Sociologie", nr. 3/1972, p. 423—439.

[46] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, p. 16, 17.

[47] Vezi J. Freund, *Polémologie, science des conflits*, în „Études polémologiques", nr. 4/1972, p. 27—28.

[48] E. Krippendorff, *Chile, Violence and Peace Research*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1974, p. 99.

[49] Vezi în acest context analiza întreprinsă de P. Ciuhureanu, *op. cit.*, p. 136 și urm.

[50] Vezi și P. Ciuhureanu, *op. cit.*, p. 146.

[51] Th. C. Schelling, *The Strategy of Conflict : Prospectus for a Reorientation of Game Theory*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 2/1958, p. 203—264.

[52] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 160.

[53] H. Savon, *op. cit.*, p. 9.

[54] S. Brucan, *Relații internaționale și politica internațională*, în *Studii de știință politică*, coord. O. Trăsnea și M. Voiculescu, București, Editura politică, 1973, p. 280.

II

[1] M. N. Walsh, *Editorial Introduction*, în M. N. Walsh (ed.), *War and the Human Race*, Amsterdam, London, New York Elsevier Publishing Company, 1971, p. 2.

[2] S. Freud, *Civilization and Its Discontent*, London, Hogarth, 1930, p. 102.

[3] Vezi V. Săhleanu, I. Popescu-Sibiu, *Introducere critică în psihanaliză*, Cluj, Dacia, 1972, p. 90.

[4] S. Freud, A. Einstein, *Pourquoi la guerre*, Société des Nations, 1933, p. 44—45.

[5] M. N. Walsh, *Psychic Factors in the Causations of Recurrent Mass Homicide*, în M. N. Walsh (ed.), *op. cit.*, p. 73, 74, 90.

[6] Apud V. Săhleanu, I. Popescu-Sibiu, *op. cit.*, p. 238, 240—241, 269.

[7] Vezi și P. Ciuhureanu, *Orientări burgheze contemporane cu privire la război*, p. 170.

[8] E. Fromm, *Escape from Freedom*, New York, Avon Books, 1972, p. VIII.

[9] K. Horn, *Approaches to Social Psychology Relevant to Peace Research as Developed in the FRG*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 308.

[10] J. Dollard, N. E. Miller, L. W. Doob, C. H. Mowrer and R. R. Sears, *Frustration and Aggression*, New Haven, Yale University Press, 1939, p. 7.

[11] D. Krieger, *A Developmental Model of Military Man*, în „Journal of Contemporary Revolution", nr. 1/1971, p. 68—74.

[12] W. Eckhardt, *Cross-cultural Militarism : A Test of Krieger's Developmental Model of Military Man*, în „Journal of Contemporary Revolution", nr. 2/1971, p. 113—139 ; *A Conformity Theory of Aggression*, în „Journal of Peace Research", nr. 1/1974, p. 31—39.

[13] W. Eckhardt, *A Conformity Theory of Aggression*, p. 32.

[14] Vezi K. Horn, *op. cit.* p. 308 și urm.

[15] Vezi și M. Sherif, *op. cit.*, p. 27.

[16] G. Bouthoul, *L'Infanticide différé*, p. 15.

[17] L. Sève, *Marxismul și teoria personalității*, București, Editura politică, 1974, p. 441.

[18] Apud O. Klineberg, *Social Psychology*, New York, Henry Holt and Co, 1945, p. 80, 81.

[19] Vezi J. Bernard, *L'Étude sociologique des conflits*, în *De la nature des conflits*, Paris, UNESCO, 1957, p. 43.

[20] Vezi A. Rapoport, *Les différentes conceptions d'une science de la paix*, în „Science et paix", nr. 1/1973, p. 17.

[21] Vezi P. Ciuhureanu, *op. cit.*, p. 172.

[22] S. Stouffer et al., *The American Soldier : Combats and Its Aftermats*, Princeton, P.U.P., 1949, p. 109.

[23] L. White, *The Science of Culture*, New York, Grove Press, 1949, p. 143.

[24] D. Kretch and R. S. Crutchfield, *Theory and Problems of Social Psychology*, New York, McGraw-Hill, 1948. Vezi și G. W. Allport, *The Nature of Prejudice*, Cambridge, Addison-Wesléy, 1954, p. 350—351.

[25] M. Sherif, *op. cit.*, p. 69.

[26] H. C. Kelman, *Social-Psychological Approaches to the Study of International Relations*, în H. C. Kelman (ed.), *International Behaviour : A Social-Psychological Analysis*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1965, p. 5—6.

[27] K. Lorenz, *On Aggression*, New York, Harcourt, Brace and World, Inc., 1966, p. X.

[28] Vezi R. Brown, *Social Psychology*, New York, The Free Press, 1965, p. 29.

[29] Vezi I. Eibl-Eibesfeld and W. Wickler, *Ethology*, în D. Sills (ed.), *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, vol. 5, New York, Macmillan and Free Press, p. 186—192.

[30] K. Lorenz, *op. cit.*, p. 102.

[31] Vezi A. Storr, *Human Aggression*, New York, Atheneum, 1968 ; P. A. Corning, *The Biological Bases of Behavior and Some Implications for Political Science*, în „World Politics", vol. 23, april 1971, p. 321—370 ; F. H. Wilhoite jr., *Ethology and the Tradition of Political Thought*, în „Journal of Politics", vol. 33, 1971, p. 615—641 ; J. C. Davies, *Violence and Aggression : Innate or Not?*, în „Western Political Quarterly", vol. 23, sept. 1970, p. 613. Vezi și S. D. Nelson, *Nature / Nurture Revisited I : A Review of the Biological Bases of Conflict*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 2/1974, p. 287.

[32] I. Eibl-Ebesfeld, *Ethology : The Biology of Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1970.

[33] R. Ardrey, *The Territorial Imperative*, New York, Atheneum, 1966, p. 213.

[34] K. Lorenz, *op. cit.*, p. 147.

[35] K. Lorenz, *King Solomon's Ring*, London, Methuen & Co., Ltd., 1952, p. 144.

[36] K. Lorenz, *On Aggression*, p. 136 ; *King Solomon's Ring*, p. 186, 193. S. A. Barnett (*„Instinct" și „Inteligență". Comportamentul animalelor și al omului*, București, Editura științifică, p. 68) consideră însă că o astfel de interpretare este minată de un anume antropomorfism. Inhibiția există, dar nu sub această formă.

[37] N. Z. Alcock, *The War Disease*, Oakville, C.P.R.I. Press, 1972, p. 29, 30.

[38] K. Lorenz, *On Aggression*, p. 217.

[39] Vezi S. D. Nelson, *op. cit.*, p. 295.

[40] N. Z. Alcock, *op. cit.*, p. 189, 190.

[41] R. Ardrey, *op. cit.*, p. 5.

[42] N. Tinbergen, *On War and Peace in Animals and Man*, în „Science", vol. 160, nr. 3 835/1968, p. 1 416.

[43] S. A. Barnett, *On the Hazards of Analogies*, în A. Montagu (ed.), *Man and Aggression*, New York, Oxford University Press, 1973, p. 76.

[44] S. Carrighar, *War is Not in Our Genes*, în A. Montagu (ed.), *op. cit.* Vezi și S. A. Barnett, *„Instinct" și „Inteligență"*, p. 72.

[45] Vezi, de exemplu, D. Pilbeam, *An Idea We Could Live Without : The Naked Ape*, în A. Montagu (ed.), *op. cit.*, p. 115.

[46] Vezi K. E. Moyer, *The Physiology of Hostility*, Chicago, Markham, 1971.

[47] Vezi S. D. Nelson, *op. cit.*, p. 297.

[48] J. P. Scott, *Aggression*, Chicago, University of Chicago Press, 1958, p. 62. Vezi și O. Klineberg, *op. cit.*, p. 79.

[49] R. A. Hinde, *Some Recent Trends in Ethology*, în S. Koch (ed.), *Psychology : A Study of a Science*, vol. 2, New York, McGraw-Hill, 1969. N. Tinbergen, *op. cit.*, p. 1 416. A. Mazur, *A Cross Species Comparison of Status in Small Established Groups*, în „American Sociological Review", vol. 38, nr. 5/1973, p. 527.

[50] Vezi R. F. Gottier, *Factors Affecting Agonistic Behavior in Several Subhuman Species*, în „Genetic Psychology Monographs", 86, nov. 1972, p. 211 și S. D. Nelson, *op. cit.*, p. 290—291.

[51] Vezi S. A. Barnett, *op. cit.*, p. 204, 234, 235 ; M. Hunt, *Man and Beast*, în A. Montagu (ed.), *op. cit.*

[52] N. Tinbergen, *op. cit.* ; E. Fromm, *Man Would as Soon Flee as Fight*, în „Psychology Today", vol. 7, aug. 1973, p. 36.

[53] Vezi A. Montagu, *The New Litany of „Innate Depravity", or Original Sin Revisited*, în A. Montagu (ed.), *op. cit.*

[54] Vezi S. A. Barnett, *op. cit.* ; A. Mazur, *op. cit.* ; M. Hunt, *op. cit.* etc.

[55] J. P. Scott, *Biological Bases of Human Warfare : An Interdisciplinary Problem*, în M. Sherif and C. W. Sherif (eds), *Interdisciplinary Relationship in the Social Sciences*, Chicago, Aldine, 1969, p. 121. Vezi și H. Friedmann, *Animal Aggression and Its Implications for Human Behavior*, în M. N. Walsh (ed.), *op. cit.*, p. 24 și urm.

[56] T. Huszár, *Morala și societatea*, București, Editura politică, 1967, p. 62—65. Vezi și N. S. Dumitru, *Magistrala progresului istoric*, București, Editura politică, 1975, p. 75 și urm.

[57] S. A. Barnett, *op. cit.*, p. 70, 71 ; R. F. Gottier, J. H. Crook, *The Nature and Function of Territorial Aggression*, în A. Montagu (ed.), *op. cit.*, p. 212 ; S. L. Washburn, *Agresive Behavior and Human Evolution*, în G. V. Coelho and E. A. Rubinstein

(eds), *Social Change and Human Behavior*, Rockville, National Institute of Mental Health, 1972, p. 34; J. B. Lancaster, *In Praise of the Achieving Female Monkey*, în „Psychology Today", vol. 7, sept. 1973, p. 34.

58 N. S. Dumitru, *Rudele apropiate ale omului*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1974, p. 43 şi urm. Vezi şi P. A. Corning, *op. cit.*, p. 342.

59 N. S. Dumitru, *op. cit.*, p. 48.

60 *Ibidem*, p. 87—88, 91—92, 120—121.

61 N. Tinbergen, *op. cit.*, p. 1 412.

62 L. Sève, *op. cit.*, p. 441.

63 R. Linton, *Fundamentul cultural al personalităţii*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968, p. 55, 56.

64 L. Eisenberg, *The Human Nature of Human Nature*, în „Science", vol. 176, nr. 4 031/1972, p. 126.

65 L. Sève, *op. cit.*, p. 16, 17.

66 Apud T. Huszár, *op. cit.* p. 89.

67 N. S. Dumitru, *op. cit.*, p. 15. Pentru o dezbatere mai largă vezi *Magistrala progresului istoric.*

68 Apud M. Banks, *Zur Theorie des Konfliktes*, în „Österreichische Militärische Zeitschrift", nr. 1/1971, p. 12—17.

69 M. Maliţa, *op. cit.*, p. 105.

70 M. Michalski, *Primele 100 de ore de război nuclear*, Bucureşti, Editura militară, 1971, p. 139.

III

1 Vezi, de exemplu, C. Soare, R. Duma, I. Muntoi, *op. cit.*, p. 24 şi urm.

2 În literatura noastră, problema este abordată pentru prima dată din această perspectivă de prof. Ovidiu Trăsnea, în 1970, în *Cursul de sociologie politică* ţinut la Facultatea de filozofie, secţia sociologie.

3 Vezi T. Huszár, *op. cit.*, p. 91—92, 95—96; N. Z. Alcock, *op. cit.*, p. 35 şi urm.; N. S. Dumitru, *op. cit.*, p. 164—166; E. Henning, *Militar und Technik als historische Problemstellung*, în „Wehrwissenschaftliche Rundschau", nr. 1/1970, p. 24.

4 O. Klineberg, *Social Psychology*, p. 80; J. G. Kennedy, *Ritual and Intergroup Murder: Comments on War, Primitive and Modern*, în M. N. Walsh (ed.), *op. cit.*, p. 42.

5 Vezi C. Soare, R. Duma, I. Muntoi, *op. cit.*, p. 26.

6 Q. Wright, *op. cit.*, p. 39; R. Naroll, *Does Military Deterrence Deter?*, în „Trans-Action", vol. 3, nr. 2/1966, p. 14—20.

7 K. Marx, *Forme premergătoare ale producţiei capitaliste*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1956, p. 11.

8 Vezi T. Huszár, *op. cit.*, p. 118—120.

9 Apud J. G. Kennedy, *op. cit.*, p. 43.

10 Q. Wright, *op. cit.*, p. 62 şi urm.

11 M. Godelier, *La pensée de Marx et d'Engels aujourd'hui et la recherches de demain*, în „La Pensée", nr. 143/1969, p. 102.

12 *Relaţiile politice şi războiul. Elemente pentru o abordare genetică*, în *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 2, Bucureşti, Editura militară, 1972.

13 *Ibidem.*, p. 216. Locul pe care-l ocupă rudenia în societatea primitivă (funcţionarea sa ca infra şi suprastructură) este legat nemijlocit de *rudimentaritatea* forţelor de producţie.

14 K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 747; Lenin (*Opere complete*, vol. 1, Bucureşti, Editura politică, 1963, p. 421) arăta de asemenea că puterea bazată pe constrîngere există în orice colectivitate omenească, inclusiv în orînduirea gentilică şi în familie.

15 Vezi studiul nostru citat mai sus, p. 221 şi urm.

16 F. Engels, *Anti-Dühring*, Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 178. Vezi şi C. Lévi-Strauss, *Tropice triste*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968, p. 321—323.

17 Vezi studiul nostru citat, p. 221 şi urm.

18 E. W. Russell, *Factors of Human Aggression*, în „Behavior Science Notes", vol. VII, 1972, p. 275—312.

19 K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 13, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 657; Karl Marx, *Bazele criticii economiei politice*, Bucureşti, Editura politică, 1972, p. 439, 441, 446.

20 K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 671. Vezi şi A. Pelletier, J.-J. Goblot, *Materialismul istoric şi istoria civilizaţiilor*, Bucureşti, Editura politică, 1973, p. 92, 93.

21 Vezi A. Pelletier, J.-J. Goblot, *op. cit.*, p. 94, 95.

22 M. N. Walsh, *Editorial Introduction*, în *op. cit.*, p. 8; J. G. Kennedy, *op. cit.*, p. 45; C. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 190.

[23] Aristotel, *Politica*, București, Cultura națională, 1924, p. 21, 30, 34.

[24] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 362.

[25] C. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 231.

[26] J. G. Kennedy, *op. cit.*, p. 44.

[27] F. Engels (*op. cit.*, p. 148) arată de asemenea că vechile comunități primitive pot dăinui timp de milenii pînă cînd relațiile cu lumea exterioară determină în interiorul lor deosebiri de avere care duc la destrămare. Vezi și C. Coquery-Vidrovitch, *Recherche sur un mode de production africain*, în „La Pensée", nr. 144/1969, p. 71.

[28] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 97.

[29] Q. Wright, *op. cit.*, p. 39, 40.

[30] J. G. Kennedy, *op. cit.*, p. 50.

[31] *Ibidem*, p. 45, 48, 49 ; O. Klineberg, *op. cit.*, p. 83.

[32] F. Engels, *op. cit.*, p. 183.

[33] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 9, București, Editura politică, 1969, p. 137 ; F. Engels, *op. cit.*, p. 162 ; C. Coquery-Vidrovitch, *op. cit.*, p. 61 ; J. Suret-Canale, *Les sociétés traditionnelles en Afrique notre et le concept de mode de production asiatique*, în „La Pensée", nr. 117/1964, p. 19—42 ; C. Lévi-Strauss, *op. cit.*, p. 187.

[34] F. Engels, *op. cit.*, p. 148.

[35] Nu este vorba numai de legătura pe care o stabilește concepția marxistă între apariția claselor și violență. Vezi și Q. Wright, *op. cit.*, p. 23 ; T. Höivik, *Three Approaches to Exploitation : Markets Products and Communities*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1972, p. 261—270 etc.

[36] F. Engels, *op. cit.*, p. 284 ; vezi și K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 358—360.

[37] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 179.

[38] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 370.

[39] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 140 ; C. A. Melekechvili, *Esclavage, féodalisme et mode de production asiatique dans l'Orient ancien*, în „La Pensée", nr. 132/1967, p. 41 ; C. Coquery-Vidrovitch, *op. cit.*, p. 76.

[40] Vezi H. C. Greisman, K. Finsterbusch, *Modernization of Warfare*, în „Social Science and Modern Society", nr. 4/1975, p. 54 și urm.

[41] F. H. Denton, W. Philips, *op. cit.*, p. 182—195.

[42] L. F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, p. 207—210.

[43] R. J. Rummel, *Dimensions of Conflict Behavior within and between Nations*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 1/1966, p. 65—73 (studiu publicat inițial în 1963) ; R. Tanter, *op. cit.*, p. 41—64.

[44] M. Haas, *op. cit.*, p. 303—323 ; J. Wilkenfeld, *Domestic and Foreign Conflict Behavior of Nations*, în „Journal of Peace Research", nr. 1/1968, p. 56—69 ; *Some Further Findings Regarding the Domestic and Foreign Conflict Behavior of Nations*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1969, p. 147—156 ; J. Wilkenfeld and D. A. Zinnes, *A Linkage Model of Domestic Conflict Behavior*, în J. Wilkenfeld (ed.), *Conflict Behavior and Linkage Politics*, New York, David McKay, 1973.

[45] Vezi K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 625 ; F. Engels, *op. cit.*, p. 160, 161, 180.

[46] Vezi, de exemplu, P. Ciuhureanu, *Războiul ca situație conflictuală specifică*, p. 135—172 ; C. Soare, R. Duma, S. Muntoi, *op. cit.*, p. 45 și urm.

[47] Engels a discutat în repetate rînduri această problemă. Pentru cercetarea actuală vezi E. Krippendorff, *Peace Research and the Industrial Revolution*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 187.

[48] B. M. Russett, *Trends in World Politics*, New York, London, Macmillan, 1967, p. 23.

[49] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 720.

[50] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 469 ; vezi și E. Krippendorff, *op. cit.*, p. 190.

[51] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, București, Editura politică, 1964, p. 307—432.

[52] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român*, p. 14, 15.

[53] E. Krippendorff, *op. cit.*, p. 190, 191.

[54] U. Albrecht, *The Costs af Armamentism*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 265 și urm. ; Fr. Vilmar, *On the Military-Industrial Complex in the F.R.G.*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 251 și urm.

[55] Vezi M. Mankoff and L. Majka, *Economic Sources of American Militarism*, în „Social Science Society", nr. 4/1975, p. 69—72.

[56] C. W. Mills, *The Causes of World War III*, New York, Simon & Schuster, 1958, p. 17 ; P. A. Baran et P. M. Sweezy, *Le capitalisme monopoliste*, Paris, François Maspero, 1970, p. 144 ; M. Kidron, *Le capitalisme occidental depuis la guerre*, Paris, Stock, 1969, p. 73.

[57] J. Paul and J. Laulicht, *In Your Opinion : Leaders and Voters' Attitudes on Defence and Disarmament*, Clarkson, C.P.R.I., 1963.

[58] J. K. Galbraith, *The New Industrial State*, Londra, Hamish Hamilton, 1967, p. 228.

[59] W. Eckhardt, *Factors of Militarism*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1969, p. 123—132.

[60] Gh. Doglu, *op. cit.*, p. 68.

[61] *Ibidem*, p. 69—91, 122 și urm.

[62] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 488.

[63] F. Engels, *op. cit.*, p. 149. Vezi și K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, p. 179, 488.

[64] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 5, București, Editura politică, 1959, p. 141, 142 ; *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 34.

[65] E. Krippendorff, *Chile, Violence and Peace Research*, p. 99 și urm.

[66] Vezi NACLA Handbook, *The U.S. Military Apparatus*, Berkeley, Calif., and New York, N.Y., 1972, p. 46.

[67] I. Kende, *op. cit.*, p. 11—13 ; L. F. Richardson, *op. cit.*, p. 297.

[68] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 33.

[69] I. Deutscher, *Marxism in Our Time*, Berkeley, Calif., Romparts Press, 1971, p. 79—91.

[70] H.D. Lasswell, *The Garrison State and the Specialists of Violence*, în „American Journal of Sociology", nr. 46/1941, p. 455—468 și *The Garrison-State Hypothesis Today*, în S. P. Huntington (ed.) *Changing Paterns of Military Politics*, New York, The Free Press, 1962, p. 51—70.

[71] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 41.

[72] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 185, 186 ; V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 382.

[73] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 21, București, Editura politică, 1965, p. 160 ; F. Engels, *op. cit.*, p. 179, 183.

[74] K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 2, București, Editura politică, 1967, p. 539—540.

[75] S. Brucan, *Concepte și instrumente ale conducerii politice*, în „Viitorul social", nr. 1/1975, p. 73.

[76] Apud O. Clătici, *Social, politic, politică, stat*, în *Studii de știință politică*, p. 158.

[77] Vezi Fr. Bourricaud, *Schița unei teorii a autorității*, în *Sociologia franceză contemporană*, București, Editura politică, 1971, p. 780.

[78] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 189.

[79] C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1956, p. 21 și urm. ; *Imaginația sociologică*, București, Editura politică, 1975, p. 263—265.

[80] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 189, 190.

[81] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Marea Adunare Națională, cu privire la mărețele realizări ale poporului român în cincinalul 1971—1975 și la politica externă a României pusă în slujba păcii și colaborării internaționale*, p. 53.

[82] *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 28.

[83] S. Brucan, *Relații internaționale și politica internațională*, p. 295.

[84] L. F. Richardson, *op. cit.*, p. 173—175, 181, 223, 297.

[85] Q. Wright, *op. cit.*, p. 53—56.

[86] Vezi J. Frankel, *National Interest*, London, Macmillan, 1970, p. 52 și urm.

[87] L. F. Richardson, *op. cit.*, p. 209.

[88] „Scînteia" nr. 9 893 din 13 iunie 1974.

[89] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 16.

[90] S. Brucan, *op. cit.*, p. 283.

[91] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 17, 25.

92 Q. Wright, *op. cit.*, p. 54. Datele pentru ultimii ani pot fi găsite în anuarele SIPRI — *World Armaments and Disarmament*. Vezi și „Le Monde" din 12 dec. 1975.

93 M. D. Wallace, *Status, Formal Organization and Arms Levels as Factors Leading to the Onset of War, 1820—1964*, în B. M. Russett (ed.), *Peace, War and Numbers*.

94 N. Z. Alcock, *op. cit.*, p. 153, 154.

95 Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 41.

96 E. Krippendorff, *Peace Research and the Industrial Revolution*, p. 188 ; Fr. Vilmar, *op. cit.*

97 Pentru această problemă vezi Ch. C. Moskos jr., *The Concept of the Military-Industrial Complex : Radical Critique or Liberal Bogey ?*, în „Social Problems", nr. 4/1974, p. 502 și urm.

98 C. W. Mills, *op. cit.* Vezi și M. B. Rosenberg, R. J. Stupak, D. A. Wittenber, *Military Profesionalism and Political Intervention*, în „Social Science and Modern Society", nr. 4/1975, p. 58.

99 J. F. Galloway, *Multinational Corporations and Military-Industrial Linkages*, în S. Rosen (ed.), *Testing the Theory of the Military-Industrial Complex*, Lexington, Mass., 1973, p. 267—290.

100 Vezi S. P. Huntington, *The Soldier and the State, The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge, Harvard University Press, 1957, p. 7—79 ; B. Mennis, *American Foreign Policy Officials*, Ohio State University Press, 1971 etc.

101 Vezi studiul nostru, *Armata ca grup social*, în *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 4, p. 91 și urm.

102 P. Fedoseev, *op. cit.*, p. 157.

103 Vezi *Poziția României în problemele dezarmării*, în „Lumea", nr. 46/1975.

104 Vezi *Apărarea națională — cauză și operă a întregului nostru popor*, București, Editura militară, 1975.

105 P. R. and A. H. Ehrlich, *Population, Resources, Environment*, San Francisco, W. H. Freeman and. Co., 1970, p. 311.

106 K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 486—487.

107 Pentru definiția *culturii* de la care am pornit vezi R. Linton, *op. cit.*, p. 71, 72, 78.

108 T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson, R. Nevitt Sanford et al., *The Authoritarian Personality*, New York, Evanston, London, Harper & Row, Publishers, 1950.

109 K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 367.

110 Vezi W. Eckhardt, *A Conformity Theory of Aggression*, p. 31 și urm. Vezi și P. Golu, *Psihologie socială*, București, Editura didactică și pedagogică, 1974, p. 189.

111 Semnificative sînt situația din Germania în cursul ultimului război mondial sau cea din S.U.A. în timpul angajării militare în Asia de sud-est etc.

112 La această concluzie ajungem analizînd modul în care presa prezintă diferitele războaie („externe" și „civile").

113 Vezi analiza pe care o face M. Malița în *Teoria și practica negocierilor*, p. 99 și urm. De asemenea *NACLA Handbook*, p. 46, 54.

114 Vezi N. Z. Alcock, *op. cit.*, p. 190—195.

115 Vezi M. Sherif, *Des tensions intergroupes aux conflits internationaux*, p. 26—53. Vezi și P. Golu, *op. cit.*, p. 95.

116 K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 19 și *Opere*, vol. 7, p. 434.

117 M. Malița, *op. cit.*, p. 174 și urm.

118 Pentru problemele de ordin psihosocial de principiu vezi P. Golu, *op. cit.*, p. 92—94.

119 Vezi, de exemplu, un studiu mai vechi al lui J. Galtung, *Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position*, în „Journal of Peace Research", nr. 3-4/1964, p. 206—231. De asemenea, P. A. Smith, *Opinions, Publics and World Affairs in the United States*, în „Western Political Quarterly", nr. 3/1961, p. 698—714 ; R. Hamilton, *Le fondement populaire des solutions militaires dures*, în „Revue française de sociologie", nr. 1/1969, p. 37 și urm. etc.

120 R. Cirino, *Don't Blame the People*, Los Angeles, Diversity Press, 1971, p. 134—179.

121 Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 45.

122 K. E. Boulding, *op. cit.*

123 S. Brucan, *op. cit.*, p. 303—304.

124 J. N. Rosenau, *Pre-Theories and Theories of Foreign Policy*, în R. Barry Farrell (ed.), *Approaches to International and Comparative Politics*, Evanston, Northwestern University Press, 1966, p. 27—92.

125 M. Malița, *op. cit.*, p. 243.

126 *NACLA Handbook*, p. 14.

[127] M. Maliţa, *op. cit.*, p. 102.

[128] Vezi D. A. Zinnes, *Hostility in International Decision-Making*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 3/1962, p. 236—243 şi *The Expression and Perception of Hostility in Prewar Crisis : 1914*, în J. D. Singer (ed.), *Quantitative International Politics*, p. 85—119.

[129] O. R. Holsti, *The Belief System and National Images : A Case Study*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 3/1962, p. 244—252.

[130] T. W. Adorno et al., *op. cit.*

[131] Apud F. R. Westie, *Race and Ethnic Relations*, în R.E.L. Faris (ed.), *Handbook of Modern Sociology*, Chicago, Rand McNally & Co., 1964, p. 612.

[132] B. Mennis, *op. cit.*, p. 147 şi urm.

[133] Vezi B. Abrahamsson, *Military Professionalization and Estimates on the Probability of War*, în J. van Doorn (ed.), *Military Profession and Military Regimes : Commitments and Conflict*, The Hague, Mouton and Co., 1969, p. 35—51.

[134] M. Rokeach, *The Open and Closed Mind : Investigation into the Nature of Belief Systems and Personality Systems*, New York, Basic Books, Inc., 1960.

[135] G. J. Di Rienzo, *Professional Politicians and Personality Structures*, în „American Journal of Sociology", vol. 73, sept. 1967, p. 217—225.

[136] Vezi Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 16, 17, 25, 26, 27, 53.

IV

[1] Vezi şi D. Senghaas, *Conflict Formation in Contemporary International Society*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 163.

[2] *Ibidem*, p. 165.

[3] Încă J. Locke considera puterea ca un *raport*. Pentru politologia contemporană vezi, de exemplu, H. D. Lasswell and A. Kaplan, *Power and Society : A. Framework for Political Inquiry*, New Haven, Yale University Press, 1950 ; R. Dahl, *Chi detiene il potere*, în G. Sartori, *Antologia di scienza politica*, Bologna, Soc. ed. il Mulino, 1970, p. 153 şi urm. ; C. J. Friedrich, *Potere e influenza*, în G. Sartori, *op. cit.*, p. 129 şi urm. ; G. Schwarzenberg, *Power Politics. A Study of World Society*, 3-rd ed., London, Stevens & Sons Ltd., 1964, p. 14 ; H. J. Morgenthau, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York, Alfred A. Knopf Publisher, 1967, p. 26 şi urm. etc.

[4] H. Hveem, de exemplu (*International Relations and World Images*, Oslo, Bergen, Tromsö, Unversitetsforlaget, 1972), utilizează în plus *vîrsta naţiunii, participarea la organizaţii internaţionale* şi *centralitatea geografică*, renunţînd la *putere militară* şi *urbanizare*. Rangurile obţinute prin construirea unui *index al poziţiei sociale internaţionale* sînt puţin diferite de cele obişnuite : în prima clasă apar Franţa, R.F.G., Italia, U.R.S.S. şi Anglia, în timp ce S.U.A. se află în cea de-a doua, împreună cu Cehoslovacia, Olanda, Polonia, Suedia etc.

[5] G. Hilton, *A Review of the Dimensionality of Nations Project*, London, Richardson Institute for Conflict and Peace Research, 1971, p. 28, 71.

[6] K. J. Gantzel, *Dependency Structures as the Dominant Pattern in World Society*, în „Journal of Peace Research" nr. 3/1973, p. 204, 205.

[7] R. J. Rummel, *The Dimensions of Nations*, p. 350.

[8] K. W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1968, p. 24.

[9] M. I. Midlarsky, *Power, Uncertainty and the Onset of International Violence*, în „Journal of the Conflict Resolution", nr. 3, 1974, p. 395—431.

[10] Vezi şi G. Schwarzenberg, *op. cit.*, p. 13.

[11] R. J. Rummel, *U.S. Foreign Relations : Conflict, Cooperation, and Attribute Distances*, în B. M. Russett (ed.), *op. cit.*

[12] F. S. Pearson, *Geographic Proximity and Foreign Military Intervention*, în „Journal of Conflict Resolution", nr. 3/1974, p. 440, 441, 445—447.

[13] H. Hveem, *op. cit.*, p. 84—111.

[14] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, Editura politică, 1962, p. 35, 36, 57—59, 63—64.

[15] E. Krippendorff, *op. cit.*, p. 189, 190.

[16] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 307—432. Vezi şi J. Galtung, *The European Community : A Superpower in the Making*, London, George Allen and Unwin, 1973.

[17] J. Galtung, *A Structural Theory of Imperialism*, p. 83, 89 ; E. Krippendorff, *op. cit.*, p. 194, 195. Vezi, de exemplu, situaţia Balcanilor înainte de ultimul război mondial sau raporturile actuale dintre ţările mari şi cele mici sau mijlocii din Europa.

[18] D. Senghaas, *op. cit.*, p. 166—168.

[19] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Marea Adunare Naţională cu privire la măreţele realizări ale poporului român în cincinalul*

1971—1975 și la politica externă a României pusă în slujba păcii și colaborării internaționale, p. 14.

[20] S. Brucan, *Democratizarea relațiilor internaționale. Premise și realități*, București, Editura politică, 1975, p. 25 și urm.

[21] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 21.

[22] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 15.

[23] I. Kende, *op. cit.*, p. 15; F. S. Pearson, *op. cit.*, p. 448, 449.

[24] Vezi S. Pitea, *Războiul limitat în teoria militară americană*, în *Studii social-politice asupra fenomenului militar contemporan*, vol. 2, p. 279 și urm.; *NACLA Handbook*, p. 39 și urm.

[25] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 15.

[26] *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 200.

[27] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 25, 26.

[28] *Ibidem*, p. 33, 34.

[29] Vezi D. Senghaas, *op. cit.*, p. 172. Vezi și R. Debray, *La Critique des armes*, Paris, Seuil, 1974, p. 31—47.

[30] E. Krippendorff, *op. cit.*, p. 188.

[31] Vezi și D. Senghaas, *op. cit.*, p. 171.

[32] Vezi și J. Galtung, *The European Community: A Superpower in the Making*; D. Senghaas, *op. cit.*, p. 172.

[33] Vezi I. Șerbănescu, *Corporațiile „transnaționale" — implicații economice și politice*, în „Lumea" nr. 4/1976, p. 13 și urm.

[34] Vezi V. Rittberger, *International Organization and Violence*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1973, p. 22.

[35] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 34.

[36] Vezi J. Galtung, *A Structural Theory of Imperialism*, p. 81, 84; A. Eide, *op. cit.*, p. 7; K. J. Gantzel, *op. cit.*, p. 208.

[37] M. A. Kaplan, *The Systems Approach to International Politics*, în M. A. Kaplan (ed.), *New Approaches to International Relations*, New York, St. Martin's, 1968, p. 215 și urm.

[38] J. D. Singer, S. Bremer and J. Stuckey, *Capability Distribution, Uncertainty, and Major Power War, 1820—1965*, în B. M. Rusett (ed.), *op. cit.*

[39] J. Galtung, *A Structural Theory of Aggresion*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1964, p. 95—119.

[40] M. D. Wallace, *Power, Status, and International War*, în „Journal of Peace Research", nr. 1/1971, p. 23 și urm.

[41] M. D. Wallace, *Status, Formal Organization and Arms Levels as Factors Leading to the Onset of War, 1820—1964*, în B. M. Russett (ed.), *op. cit.*

[42] Vezi J. Baltung, *Japan and Future World Politics*, în „Journal of Peace Research", nr. 4/1973, p. 355.

[43] M. A. Kaplan, *System and Process in International Politics*, New York, John Wiley, 1957.

[44] M. A. Kaplan, *The Systems Approach to International Politics*, p. 215—217.

[45] K. W. Deutsch and J. D. Singer, *Multipolar Power Systems and International Stability*, în „World Politics", nr. 3/1964, p. 390.

[46] Vezi P. Chatterjee, *The Classical Balance of Power Theory*, în „Journal of Peace Research", nr. 1/1972, p. 51—61.

[47] M. I. Midlarsky, *op. cit.*, p. 422 și urm.

[48] Vezi K. Waltz, *International Structure, National Force, and the Balance of Power*, în „Journal of International Affairs", vol. XXI, 1967, p. 229. Vezi și M. A. Kaplan, *op. cit.*, p. 227.

[49] Vezi Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a P.C.R.*, București, Editura politică, 1972, p. 120.

[50] *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 202 și urm.

[51] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Marea Adunare Națională...*, p. 48, 49.

[52] Vezi, de exemplu, luările de poziție ale țărilor membre ale NATO în cadrul negocierilor de la Viena privind reducerea forțelor armate și a armamentelor în Europa centrală (în *Dezarmare și dezangajare militară în Europa*, vol. IV, București, M.A.E.-M.Ap.N., 1976).

[53] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 41.

[54] Vezi, de exemplu, H. Hveem, *op. cit.*, p. 97.

[55] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, ESPLP, 1952, p. 290.

[56] J. D. Singer and M. Small, *Alliance Aggregation and the Onset of War, 1815—1945*, în J. D. Singer (ed.), *op. cit.*

[57] J. D. Sullivan, *Cooperating to Conflict: Sources of Informal Alignments*, în B. M. Rusett (ed.), *op. cit.*

[58] M. I. Midlarsky, *op. cit.*, p. 415 și urm.

[59] M. D. Wallace, *op. cit.*

[60] C. Morariu, *Analiza statistică a conflictelor armate din epoca contemporană postbelică*, în *Sociologie militară*, vol. 2, Bucureşti, Editura militară, 1976 (în curs de apariţie).

[61] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 16.

[62] J. E. Moyal, *Distribution of Wars in Time*, în „Journal of the Royal Statistical Society", vol. 112, 1949, p. 446—458.

[63] F. Denton, *Some Regularities in International Conflict, 1820—1949*, în „Background", nr. 4/1966, p. 283—296.

[64] J. D. Singer, M. Small and S. Jones, *The Wages of War: A Statistical Handbook, 1816—1965*, Ann Arbor. University of Michigan Press, 1969.

[65] C. Morariu, *op. cit.*

[66] L. F. Richardson, *Arms and Insecurity.*

[67] Vezi P. Smoker, *Trade, Defense, and the Richardson Theory of Arms Races: A Seven Nation Study*, în „Journal of Peace Research", nr. 2/1965, p. 161—176; W. R. Caspary, *Richardson's Model of Arms Races: Description, Critique, and an Alternative Model*, în „International Studies Quarterly, nr. 1/1967, p. 63—88; P. Chatterjee, *The Equilibrium Theory of Arms Races: Some Extensions*, în „Journal of Peace Research" nr. 3/1974, p. 203—211; D. E. Hunter, *Decision-Making Model in Nuclear Deterrence Theory*, în „Journal of Peace Research", nr. 3/1972, p. 209—222 etc.

[68] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 40.

[69] Vezi N. Z. Alcock, *op. cit.*, p. 155—161.

[70] *Ibidem*, p. 204—212.

[71] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 41.

[72] H. Michalsky, *op. cit.*, p. 103.

[73] Vezi J. Bernard, *op. cit.*, p. 44.

[74] Vezi C. Zamfir, *Psihosociologia organizării şi a conducerii*, Bucureşti, Editura politică, 1974, p. 206, 207.

[75] G. H. Quester, *Wars Prolonged by Misunderstood Signals*, în „Annals", nr. 392/1972, p. 51—61.

[76] Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la primirea membrilor prezidiului O.I.Z.*, în „Scînteia" din 22 oct. 1975.

[77] Nicolae Ceauşescu, *Raport la Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român*, p. 14 şi urm.

[78] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Marea Adunare Naţională...*, p. 16.

[79] *Ibidem*, p. 146.

[80] Vezi *Poziţia României cu privire la îmbunătăţirea şi democratizarea activităţii ONU, la întărirea rolului său în realizarea colaborării între toate statele, fără deosebire de orînduire socială, a unei lumi mai bune şi mai drepte, a unei păci trainice*, în „Lumea", nr. 47/1975, p. 9—13.

[81] Vezi, de exemplu, E. Ecobescu, I. Voiculescu, *Acţiuni constante în sprijinul întăririi rolului ONU în viaţa internaţională*, în „Contemporanul" din 9 august 1974.

[82] Vezi şi R. Neagu, *Securitatea europeană — afirmarea unui nou concept*, Bucureşti, Editura politică, 1976.

[83] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 35.

[84] Vezi *Poziţia României cu privire la instaurarea unei noi ordini economice internaţionale*, în „Lumea", nr. 37/1975, p. 9—10.

[85] Vezi *Poziţia României în problemele dezarmării.*

[86] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 44.